

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

На правах рукопису

Любарський Сергій Борисович

УДК 001.4:811.162.2'373

**СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ І ТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Цимбал Наталія Андріївна,
кандидат філологічних наук,
доцент

Умань – 2008

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ.....	5
ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1.	
ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА ЗЕМЛЕРОБСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	19
1.1. Аспекти дослідження термінологічної лексики	19
1.2. Відображення сучасної української термінології землеробства у словниках	33
Висновки до 1 розділу	39
РОЗДІЛ 2.	
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗЕМЛЕРОБСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	41
2.1. З історії формування терміносистеми землеробства	41
2.2. Генетична характеристика сучасної української землеробської термінології	63
Висновки до 2 розділу	72
РОЗДІЛ 3.	
СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА	74
3.1. Концептуально-тематична структура землеробської термінології	74
3.1.1. Назви землеробських знарядь праці, приладів і механізмів	78
3.1.2. Назви законів і правил землеробства	79
3.1.3. Назви систем землеробства	79
3.1.4. Назви сівозмін	80
3.1.5. Назви властивостей, здатностей і характеристик	80
3.1.6. Назви процесів та дій	81
3.1.7. Назви одиниць вимірювання, показників та величин	82
3.1.8. Назви сільськогосподарських угідь	83
3.1.9. Назви добрив та пестицидів	83
3.1.10. Назви хвороб і шкідників сільгоспкультур	85
3.1.11. Назви сільгоспкультур та їх частин	85
3.1.12. Назви ґрунтів	86
3.1.13. Назви осіб за видом діяльності	87

3.2. Класифікаційні поняттєві відношення у землеробській термінології	89
3.2.1. Гіперо-гіпонімія	89
3.2.2. Холо-партонімія	93
3.3. Лексико-семантичні відношення у землеробській термінології	94
3.3.1. Синонімія	94
3.3.2. Антонімія	102
3.3.3. Полісемія	107
3.3.4. Омонімія	115
Висновки до 3 розділу	117
РОЗДІЛ 4.	
СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ	
ЗЕМЛЕРОБСТВА	120
4.1. Морфологічна деривація	120
4.2. Неморфологічна деривація	146
4.3. Складені найменування як тип термінотворення	153
Висновки до 4 розділу	173
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	181
ДОДАТКИ	207

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- АРСС – Англо-русский сельскохозяйственный словарь [под ред. В.Г. Козловского, Н.Г. Ракипова]. – М. : Русский язык, 1986. – 880 с.
- Город – Агроекологія: Навчальний посібник [за ред. М.М. Городнього]. – К. : Вища школа, 1993. – 416 с.
- Бегей – Бегей С.В. Проміжні культури в інтенсивному землеробстві / Бегей С.В. – Львів : Світ, 1992. – 160 с.
- Бокан – Боканча П.С. Переходьте до многопілля. Як боротися з посухою та неврожайми / Боканча П.С. – Одеса : Державне видавництво України, 1925. – 44 с.
- БС – Біологічний словник [за ред. акад. І.Г. Підоплічка, К.М. Ситника, Р.В. Чаговця] – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. – 551 с.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
- Вергун – Вергунов В.А., Костив В.М. Культура землеробства як фактор цивіліогенезу / В.А. Вергунов, В.М. Костив. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 70 с.
- Вісник 1 – Вісник Інституту української наукової мови. – К. : Друкарня київської філії книгоспілки, 1928. – 73 с.
- Вісник 2 – Вісник Інституту української наукової мови. – К. : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1930. – 85 с.
- ВСС – Восьмязичний сельскохозяйственный словарь. Совместное издание / [науч. ред. И.И. Ситягин]. – М. : Русский язык, 1970. т. 1 – 1045 с., т. 2 – 676 с.
- Гладкий – Гладкий М. Інститут української наукової мови ВУАН / М. Гладкий // Вісник Інституту української наукової мови – К. : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1930. – С. 6 – 10.
- Горб – Горбунов Н. Що робиться у воздуху і що з того треба знати землеробу / Н. Горбунов. – Київ, 1875. – 20 с.
- Горбун – Горбунов Н. Як розпізнати ґрунт / Н. Горбунов. – Київ, 1876. – 20 с.
- Горд – Гордієнко В.П., Геркіял О.М. Опришко В.П. Землеробство : [навч. посібник] / Гордієнко В.П., Геркіял О.М., Опришко В.П. – Київ : Вища школа, 1991. – 268 с.
- Гордієн – Гордієнко В.П., Недвига М.В., Осадчий О.С., Осінній О.С. Основи ґрунтознавства і землеробства : [підручник] / В.П. Гордієнко, М.В. Недвига, О.С. Осадчий, О.С. Осінній. – Київ, 2000. – 390 с.
- Грек – Греков Б.Д. Крестьянство на Руси с древних времён до XVII века / Греков Б.Д. – М. : Изд. Академии наук СССР, 1952. – 254 с.
- Григор – Григорович А. Машини в сільськiм хазяйствi / Григорович А. – К. : Товариство “Український агроном”, 1918. – 31 с.
- Гудзь – Гудзь В.П., Примак І.Д., Будьонний Ю.В., Землеробство: [підручник] / Гудзь В.П., Примак І.Д., Будьонний Ю.В. – К. : Урожай, 1996. – 384 с.
- Гулак – Гулак-Артемівський П.П. Твори / Гулак-Артемівський П.П. – Київ : “Дніпро”, 1970. – 127 с.
- ДА – Довідник агронома / [за ред. Л.Л. Зінкевича]. – К. : Урожай, 1985. – 672с.

- Довж – Довженок В.Й. Землеробство древньої Русі / Довженок В.Й. – К. : Наукова думка, 1951. – 295 с.
- Дорош – Дорошенко В. З історії земства на Україні / Дорошенко В. – Львів-Київ, 1910. – 93 с.
- ДРС – Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь / [под ред. С.И. Соболевского]. – М., 1958. – 1901 с.
- Євтушенко – Фітофармакологія : підручник / [М.Д. Євтушенко, Ф.М. Марютін, В.П. Туренко та ін.] ; за ред. професорів М.Д. Євтушенка, Ф.М. Марютіна. – К. : Вища освіта, 2004. – 432 с.
- Єщ – Загальне землеробство / [Єщенко В.О., Копитко П.Г., Опришко В.П.]. – К. : Вища освіта, 2004. – 396 с.
- Земельник – Земельник. – Харків, 1924. – 128 с.
- ЗД – Земледелие, ежемесячный научно-производственный журнал Министерства сельского хозяйства СССР. Москва – (до 1953 г. Советская агрономия)
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / [під заг. ред. О.С. Мельничука]. – К., 1982-1989. – т. 1-4.
- ЭСРЯ – Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка / Цыганенко Г.П. – К., 1989. – 510 с.
- Каз – Казидуб Г. О., Еріна О. І. Основи сільськогосподарських знань [посібник для пед. училищ] / Казидуб Г. О., Еріна О. І. – К. : Вища школа, 1987. – 272 с.
- Квітка – Квітка-Основ`яненко Г.Ф. Повісті та оповідання, драматичні твори / Квітка-Основ`яненко Г.Ф. – К. : Наукова думка, 1982. – 541 с.
- КТСУМ – Короткий тлумачний словник української мови / [укл. Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, В.Л. Карпова та ін.; відп. ред. Л.Л. Гумецька]. – К. : Радянська школа, 1978. – 295 с.
- Лекс – Лексикон словенороський Памви Беринди. Пам`ятки української мови XVII ст. [відпов. ред. К.К. Цілуйко]. – К. : Видавництво АН УРСР, 1968. – 271с.
- ЛРС – Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / Дворецкий И.Х. – М. : Русский язык, 1986. – 1843 с.
- Марютін – Марютін Ф.М., Пантелеев В.К., Білик М.О. Фітопатологія : Навчальний посібник / [за ред. проф. Ф.М. Марютіна]. – Харків : Еспада, 2008. – 552 с.
- Мус – Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Брайон О.В. Екологія. Охорона природи : Словник-довідник / Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Брайон О.В. – К. : Знання, 2002. – 550 с.
- Мусієнко – Мусієнко М.М. та ін. Екологія: Тлумачний словник / Мусієнко М.М. – К. : Либідь, 2004. – 376с.
- НОХМ – Наукова основа хліборобської майстерності / [Носко Б.С., Лісовий М. В., Балюк С.А. та ін.]. – К. : Урожай, 1987. – 112 с.
- Нечуй – Нечуй-Левицький І. Повісті та оповідання. Твори в двох томах. Т. 2. / Нечуй-Левицький І. – К. : Наукова думка, 1986. – 637 с.
- НРС – Немецко-русский словарь / [под. ред. А.А. Лепинга и Н.П. Страховой]. – М. : Русский язык, 1984. – 988 с.

- НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови / [укл. Яременко В.В., Сліпушко О.М.; Відп. ред. Якунін Д.Б.]. – К. : Аконт, 2003. – Т. 1-3.
- НТШ – Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – 1898. – Т. 2.
- СГ – Польський Б.М., Стебленко М.І., Чмир Р.Д. Основи сільського господарства. Практикум / Польський Б.М., Стебленко М.І., Чмир Р.Д. – К. : Вища школа, 1983. – 245с.
- Орел – Орел С.Є., Бойко П.І. Правильна сівозміна – запорука високого врожаю / Орел С.Є., Бойко П.І. – К. : Урожай, 1975. – 79 с.
- Парф – Парфенов М.О. Протиерозійна система обробітку ґрунту / Парфенов М. О. – Одеса : Маяк, 1990. – 96 с.
- Паст – Пастушенко В.О. Сівозміна в Україні / Пастушенко В.О. – К. : Урожай, 1972. – 359 с.
- Перл – Перлини української народної пісні: Пісенник. [уклад. Гордійчук М.М.] – К. : Музична Україна, 1989. – 290 с.
- ПМ – Панас Мирний. Хіба ревуть воли як ясла повні? / Мирний Панас. – К. : Дніпро, 1974. – 559 с.
- Повість – Повість минулих літ : Літопис. [переказ В. С. Близнець]. – К. : Веселка, 1982. – 226 с.
- Приповідки – Приповідки або українсько-народня філософія : [зібрав, підготував до друку та опублікував Володимир С. Плав'юк]. – Едмонтон, Канада : Асоціація українських піонерів Альберти, 1998. – Т. 1. – 353 с.
- Реком – Бутенко Р.Г. Науково обґрунтована система землеробства в Черкаській області. : Методичні рекомендації по інтенсифікації землеробства / Бутенко Р.Г . – Черкаси : Оперативна поліграфія, 1983. – 86 с.
- Рослин – Рослинництво : підручник / О.І. Зінченко, В.Н. Салатенко, М.А. Білоножка ; за ред. О.І. Зінченка. – К. : Аграрна освіта, 2003. – 591 с.
- РУСС – Російсько-український сільськогосподарський словник. – К. : АН УРСР , 1963. – 438 с.
- РУСНТ – Російсько-український словник наукової термінології : Біологія. Хімія . Медицина. – К. : Наукова думка, 1996.– 660 с.
- Саб – Словник сільськогосподарської термінології / [за редакцією агронома П. О.Сабалдиря]. – Харків : ДВУ, 1933. – 342 с.
- Сел – Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
- СПТФ – Недвига О.Є. Словник понять і термінів з фітопатології / [авт-уклад. Недвига О.Є.]. – Умань : Уманське видавничо-поліграфічне підприємство, 2001 . – 302 с.
- СХЭС – Сельскохозяйственный энциклопедический словарь / [гл. ред. В.В. Мацкевич]. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 656 с.
- Собко – Сівозміни – основа інтенсифікації землеробства / [за ред. Собка О.О.]. – К. : Урожай, 1985. – 296 с.
- СІС – Словник іншомовних слів / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1989.– 966 с.

- Ср – Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка / Срезневский И.И. – М. : Книга, 1989. – т. 1-4.
- СТЦБ – Словник термінів з обсягу культури та технології цукрових буряків / [укл. В. Дубровський] // У підр. Культура цукрових буряків на Україні – К. : Цукротрест, 1925 – 218 с.
- СУМ – Словник української мови в 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1971-1981.
- Терн – Терниченко А. Агрономічний поради́к про хліборобство. Перший збірник статей / Терниченко А. – Київ : Друкарство дніпровського союзу споживчих товариств, 1918 – 62 с.
- Тернич – Терниченко А. Агрономічний поради́к про хліборобство. Третій збірник статей / Терниченко А. – Київ: Друкарство дніпровського союзу споживчих товариств, 1918 – 63 с.
- ТСЗЗ – Загальне землеробство. Термінологічний словник / [за ред. В.О.Єщенка]. – Умань : УВПП, 2002. – 171с.
- Фасм – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [под ред. Б.А. Ларина].– М., 1964-1973. – Т. 1-4.
- УРЕ – Українська радянська енциклопедія : у 12 т.– К. : Голов. вид. УРЕ, 1977.
- УСГЕ – Українська сільськогосподарська енциклопедія / [відпов. ред. В.Ф. Пересипкін]. – К., 1970. – 486 с.
- УСЕ – Універсальний словник-енциклопедія / [гол. ред. М. Попович].– К. : Ірина, 1999. – 1551 с.
- Холодний – Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні / Холодний Г. // Вісник Інституту української наукової мови – К. : Друкарня київської філії книгоспілки, 1928. – С. 9 – 20.
- Чик – Чикаленко Є. Чорний пар та плодозміна / Чикаленко Є. – Харків : Вид. освіти при Нарком освіти УРСР, 1923 – 38 с.
- Шанск – Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка / Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.
- Шевч – Шевченко Т.Г. Кобзар / Шевченко Т.Г. – К. : Веселка, 1987. – 310 с.
- Щад – Щадилов О. Аграрна реформа і прогрес сільського господарства / Щадилов О. – Київ : Видавництво “ЦК селянських спілок”, 1918 – 67 с.
- Яцун – Механіко-технологічні властивості сільськогосподарських матеріалів / [за ред. С.С. Яцуна]. – К. : Мета, 2003. – 448 с.
- ЭСРЯ – Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка / Цыганенко Г.П. – К., 1989. – 510 с.
- Machek – Machek Václav. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / Václav Machek. – Praha : NČAV, 1957. – 617 s.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одна з основних функцій мови – пізнавально-інформативна, що передбачає фіксацію та збереження накопичених людиною знань, пов’язана з використанням термінів – лексичних виразників наукових понять. Рівень розвитку термінології має задовольняти потреби комунікації, зокрема в галузі науки і техніки, адже вільно оперувати системою понять, визначати та координувати напрям дослідження можна тільки за наявності уніфікованої та унормованої терміносистеми.

Оскільки терміни є логіко-мовленневою основою наукових теорій, лінгвістичне опрацювання термінологічних систем є однією з форм теоретичного узагальнення і розвитку науки, одним із різновидів теоретичної науки – це своєрідне дзеркало і самої об’єктивної дійсності, і рівня розвитку науки. Без термінології, що адекватно відображає досліджуваний об’єкт, не може бути і науки [3, с. 5].

Термінологія, репрезентуючи систему наукових понять, на концептуальному рівні має універсальний глобальний характер, проте вербальні виразники наукових понять мають певні особливості у кожній національній мові, тому пошук специфічно-національного у термінології конкретної галузі знань видається завжди на часі.

У сучасному українському мовознавстві актуальність термінологічних досліджень зумовлюється насамперед розширенням сфери функціонування української наукової мови. Кількісний і якісний склад багатьох терміносистем унормований недостатньо. Крім того, інформатизація освітньо-наукових процесів вимагає підвищення рівня системності термінології, що спричинює необхідність лінгвістичного аналізу та обґрунтування процесу кодифікації українських галузевих терміносистем. Ці проблеми розглядає такий розділ лінгвістики, як термінознавство, що виокремився в окрему галузь із 60-х років ХХ ст. [249, с. 14].

Лексема *термін* уживається ще з античних часів: у латинській мові вона означала “межу”, “рубіж”, у середньовіччі це слово вже набуло значення “визначення”, “позначення”, в Україні ця назва поширюється вже у ХVІІІ столітті [187, с. 43]. Незважаючи на значну розробленість проблеми дефініції терміна у сучасному термінознавстві, єдиного визначення терміна не існує. Так, в “Інструкції до укладання словників ІУНМ” термін трактується як слово з певним означенням змістом, з фіксованим для спеціальної галузі значенням, що дає змогу точно і ясно уявити собі певну річ, певну дію та певний процес [87, с. 66-67]. Я.А. Климовицький вважає, що термін – це слово (чи словосполучення), мовний знак якого співвіднесений з відповідним поняттям у системі понять у даній галузі науки чи техніки [109, с. 34]. На думку А.В. Крижанівської та Л.О. Симоненко, терміни (слова і словосполучення) – це номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови [133, с. 15]. Останнє визначення вважаємо найприйнятнішим (загалом у всіх дефініціях увагу акцентовано на співвіднесеності терміна як типу мовного знака з науковим поняттям, що і є визначальною диференційною ознакою термінологічних одиниць).

Теоретичні засади дослідження термінології в лінгвістиці пов'язані з іменами Б.М. Головіна, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделаки, Т.Р. Кияка, І.М. Кочан, Т.І. Панько, В.М. Лейчика, Д.С. Лотте, Г.П. Мельникова, О.О. Реформатського, Л.О. Симоненко, Е.Ф. Скороходька, О.В. Суперанської, В.А. Татарінова та ін.

В україністиці актуальним є лінгвістичний опис конкретних терміносистем, спрямований на виявлення генетичних, семантичних та номінативних особливостей. Зокрема, вивченню біологічної термінології присвячено праці Л.О.Симоненко, психологічної – Л.П. Веклинець, педагогічної – Т.О. Бевз, О.Ю. Зелінської, військової – Л.В. Мурашко, Н.О. Яценко, землеустрою та кадастру – О.М. Тур, екологічної – С.В. Овсейчик, хімічної – Г.В. Наконечної, Н.А. Цимбал та ін.

Українська терміносистема землеробства є частиною термінології сільського господарства, яка в мовознавстві досліджувалася мало. Зокрема, О. М. Пазяк вивчала лексику на позначення сільськогосподарських знарядь, назви сільськогосподарських професій – В.М. Коломоєць, термінолексику садівництва – Л.М.Костенко, термінологію виноградарства – Ж.В. Красножан та ін. Існує значна кількість діалектологічних розвідок, присвячених сільськогосподарській лексиці (Й.О. Дзендзелівський, П.Ю. Гриценко, Г.О. Козачук, М.В. Никончук, Т.М. Тищенко та ін.). Тому питання системно-структурної організації терміноутворень землеробства, їх кодифікації в певні періоди формування терміносистеми, особливо на сучасному етапі, вимагає подальшого вивчення. Оскільки термінологія землеробства об'єктом мовознавчого дослідження ще не була, хоч вона має свою специфіку у порівнянні з терміносистемами інших галузей сільського господарства, а тим більше інших наук та загальноживаною лексикою, що зумовлено будовою категорійно-поняттєвого апарату, то є потреба в її лінгвістичному описі з метою систематизації та унормування,

Землеробство як традиційне заняття східних слов'ян виробило свій словник протягом тисячоліть. На нинішньому етапі землеробство – це розвинена наука, репрезентована системою термінів, які відображають наукову картину світу. Процес формування будь-якої терміносистеми передбачає створення, вдосконалення, впорядкування цілісного у структурному та функціональному аспектах угруповання мовних одиниць, що відбиває систему понять цієї науки в різні періоди її розвитку. Формування терміносистем на різних етапах (залежно від ступеня розвитку та сфери функціонування літературної мови і самої предметної наукової галузі) відбувається або тільки стихійно, або з різною часткою стихійності та науково обґрунтованого терміноутворення, або тільки на основі науково обґрунтованих фахових (галузевих) та лінгвістичних підходів. У сучасному терміноутворенні елементи стихійності майже відсутні, хоч цей процес у багатьох випадках має дискусивний характер, що найчастіше зумовлено не боротьбою власне наукових ідей, а чинниками суб'єктивного характеру. Лінгвістичний опис термінолексики на сучасному синхронному зрізі полягає у вивченні специфіки її системної організації та творення (лексико-семантична диференціація термінів, номінація наукових понять, тенденції використання способів і засобів

термінотворення тощо), що має як теоретичне, так і прикладне значення для лінгвістів та фахівців певної науки.

Українська термінологія землеробства загалом вивчається нами в ономасіологічному аспекті – від змісту до форми. Ономасіологічний підхід до дослідження мови на відміну від семасіологічного (від форми до змісту) полягає в тому, що розглядає змістовий бік мовних одиниць не з погляду на формування їхніх внутрішньо-системних значень і механізму семантичного поширення слів та словосполучень, а з погляду на предметну скерованість, тобто співвіднесеність мовних одиниць з позамовним предметним рядом, коли ця співвіднесеність є засобом позначення, номінування останнього [288, с. 19].

Маючи певну дослідницьку мету, можна надавати перевагу чи ономасіологічному, чи семасіологічному підходу, проте категорично розмежовувати (протиставляти) їх недоцільно, адже, становлячи єдність, вони виходять за межі лінгвістичної семантики і сприймаються як дослідницькі орієнтири, причому ономасіологічний підхід спрямовано на пояснення номінативної структури слова, тоді як семасіологічний – на аналіз фіксованості за певною структурою певного значення [220, с. 19]. Крім того, окремі семантичні групи лексем, зокрема синоніми, є семасіологічними категоріями за своєю природою, відповідним має бути і підхід до їх вивчення.

Термін – це тип мовного знака в особливій функції (на відміну від загальноживаного слова) номінування наукового поняття з тенденцією до максимальної однозначності. Відповідно у процесі створення й унормування термінологічної лексики важливо віднайти такі термінотворчі способи і моделі, що мінімізували б різночитання. Саме ономасіологічний підхід до вивчення термінологічної лексики передбачає з'ясування механізмів та засобів вираження певного наукового поняття в мові, дозволяє дати відповідь на питання “як позначити?”, тоді як дослідження з семасіологічних позицій встановлює тільки “що термін значить (означає)?”.

Беззаперечно, що для того, щоб використати слово для позначення, треба спочатку знати його значення [48, с. 199]. Будь-які формальні кореляції номінативної одиниці пов'язані із семантичними змінами, які у сфері науки зумовлюються змінами наукових парадигм та теорій. О.С. Кубрякова відзначає, що у процесі будь-якого перетворення, у тому числі і будь-якої стандартної трансформації, що змінює форму чи/або структуру вихідної (твірної) одиниці, обов'язково спостерігаються ті модельовані зміни в її значенні, які привели її в дію і склали реальну мету та завдання подібних перетворень [135, с. 47]. Зауважмо, що для номінації наукових понять особливого значення набуває саме можливість свідомого моделювання номінаційних процесів, визначення та програмування мотиваційної бази термінотворення.

Отже, з погляду сучасних напрямів вивчення наукової термінології поставлена в дисертації проблема є актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження відповідає науковій проблемі “Сучасні українські терміносистеми: формування і функціонування” кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла

Тичини. Тему дисертації затверджено Науковою координаційною радою “Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАН України (протокол № 4 від 30 жовтня 2003 року).

Мета дослідження полягає у з’ясуванні лексико-семантичної структури сучасної української термінології землеробства в ономасіологічному аспекті.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) схарактеризувати українську термінологію землеробства в генетичному аспекті;
- 2) з’ясувати специфіку концептуальної та тематичної структури землеробської термінології;
- 3) дослідити сучасну терміносистему землеробства в аспекті лексичної парадигматики;
- 4) визначити типи номінації наукових понять української термінології землеробства;
- 5) описати систему словотворчих (термінотворчих) засобів терміносистеми землеробства.

Об’єкт дослідження – українська термінологія землеробства періоду 90-их років ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – особливості системної організації та творення сучасної української термінології землеробства.

Джерельною базою наукової роботи слугували 1267 термінів землеробства, які добиралися з термінологічних словників, наукових статей, монографій, підручників та ін. Використано також загальномовні етимологічні, тлумачні, перекладні словники. Оскільки об’єктом пропонованого дослідження є українська термінологія землеробства періоду 90-их років ХХ ст. – початку ХХІ ст., то для лінгвістичного аналізу використано тексти і словники, видруковані саме на цьому синхронному зрізі. Для зіставлення, порівняння, ілюстрації динаміки термінотвірних та системотвірних процесів в українській землеробській термінології долучалися видання різних етапів формування терміносистеми. У процесі добору та аналізу термінолексики використовувалися експертні знання спеціалістів з галузі сільського господарства (землеробства), вилучені методом інтерв’ювання.

Методи дослідження. У роботі основним методом є описово-аналітичний. З метою аналізу семантичної структури лексем використовувалися елементи методики компонентного аналізу. Дослідження номінативних одиниць у функціональному аспекті спричинює застосування прийому контекстуального аналізу; звернення ж до проблем, пов’язаних з ментальними категоріями, зумовлює необхідність застосування прийому концептуального аналізу. Для опису процесів термінотворення використано прийоми морфемного та словотворчого аналізу, а також методику кількісних підрахунків та інтроспекції.

Наукова новизна дисертації насамперед визначається тим, що вперше здійснено лінгвістичний аналіз системної організації та творення української термінології землеробства періоду 90-их років ХХ ст. – початку ХХІ ст. Новим

у вивченні української землеробської термінології є, зокрема, й те, що в дисертації описано етапи формування української термінології землеробства; визначено концептуальну структуру аналізованої терміносистеми та засоби її репрезентації в українській мові; проаналізовано закономірності й особливості творення термінів землеробства в сучасній українській літературній мові; з'ясовано тенденції використання певних способів і засобів термінотворення в землеробстві з урахуванням системної організації термінології.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що виявлені особливості конкретної терміносистеми доповнюють знання про лексичну систему загалом (системна організація, структура, склад мовних одиниць), а також про термін як тип мовного знака в плані змісту і плані вираження. Методика аналізу української термінології землеробства може бути застосована щодо інших термінологічних сфер української лексики. Дисертаційна праця визначає перспективи подальшого дослідження терміносистем різних мов: когнітивно-ономасіологічне пояснення структури термінів, їхньої генези в мові, способів репрезентації наукової картини світу, моделювання системної організації термінології з огляду на стан розвитку певної галузі науки.

Практичне значення результатів дослідження. Матеріали дисертації можуть бути застосовані у процесі подальшого упорядкування і нормування української терміносистеми землеробства, зокрема, у лексикографічній практиці. У навчальному процесі вищої школи матеріали дисертації можуть бути корисними для розроблення та опрацювання курсів і спецкурсів з лексикології, словотвору, термінознавства та літературного редагування.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати було оприлюднено на VI та VII Міжнародній наукових конференціях “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 2005; Київ-Умань, 2007), Всеукраїнському науковому семінарі “Семасіологія: сучасні парадигми дослідження” (Умань, 2005), Міжнародній науковій конференції “Мова як світ світів. Граматика і поетика української мови” (Київ, 2006), XII Міжнародній науково-практичній конференції “Текст як засіб комунікації” (Київ, 2006), Всеукраїнській науковій конференції “Феномен А. Кримського у світовій науці (до 135-річчя від дня народження)” (Київ, 2006), Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 170-річчю з дня народження П.Г. Житецького (Черкаси, 2007), Міжнародній науково-практичній конференції “Іноземна мова як фактор входження в міжнародний освітній простір” (Умань, 2007), Всеукраїнській науковій конференції “Діалектне суміжжя як об’єкт мовознавчих досліджень” (Умань, 2007).

Публікації. Основний зміст роботи викладено в 7 одноосібних публікаціях, 6 з яких видано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (290 позицій) та додатків. Обсяг основного тексту 180 сторінок. Повний обсяг роботи 205 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕРМІНОЛОГІЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Українська землеробська термінологія як об'єкт лінгвістичного аналізу потребує характеристики в семантичному, номінаційному, генетичному та функціональному аспектах. Безумовно, погляди мовознавців щодо типологічних ознак терміна як мовної одиниці різняться. Проте здобутки сучасної лінгвістики дають змогу виробити концепцію лінгвістичного аналізу терміносистеми землеробства, спираючись на наявні теоретичні узагальнення та структуру категорійно-поняттєвого апарату терміногалузі.

Особливої уваги потребує і лексикографічний аспект, адже термінологічне словникарство – основна сфера застосування результатів теоретичного аналізу.

1.1. Аспекти дослідження термінологічної лексики

Н.Г. Комлев зазначав: “Мова заходить за межі матеріалізованих знаків у соціальну сферу. Висловлюючись метафорично, мова – це ключ до створення і розуміння цивілізації. Передавати наші думки, фіксувати події та накопичувати знання, зв'язуючи минуле з сьогоденням, а сьогодення з майбутнім, допомагає саме мова” [121, с. 178]. Термінологія – це основа лексичного складу мови науки, виразник її категорійно-поняттєвого апарату, отже, саме термінологічна лексика і є цим ключем, зокрема у науковій сфері діяльності людини.

Наукова проблематика дослідження термінології двохаспектна (логічна і лінгвістична), що впливає з основної ознаки терміна – співвіднесеності з поняттям певної науки. Концепцію організації термінологічної роботи (проблематика термінології) було запропоновано І.І. Коваликом ще в 70-ті роки ХХ ст., проте вона не втратила актуальності, навпаки, вимагає докладнішого аналізу [113, с. 19-22]. Нами зроблено спробу її уточнення з огляду на сучасний стан розвитку термінознавства, крім того, на нашу думку, не варто обмежуватися тільки технічною термінологією, що було задекларовано науковцем. Отже, логічна проблематика може зводитися до двох комплексів понять:

- I. Система науково-технічних понять та її мікросистеми.

II. Науково-технічне поняття як складник відповідних мікросистем технічних понять.

Перший комплекс розшифровується такими питаннями:

1. Система науково-технічних понять, її властивості і функції в різних галузях науки і техніки.
2. Принципи логічної організації системи науково-технічних понять.
3. Мікросистеми галузевих науково-технічних понять.
4. Типи внутрішньомікросистемних і міжмікросистемних зв'язків між науково-технічними поняттями (субординація і координація).
5. Міжнародна координація системи науково-технічних понять у різних галузях сучасних технічних дисциплін.

Другий комплекс передбачає:

1. Дефінування наукових понять “наука”, “техніка” і “наукове поняття”, “технічне поняття”.
2. Класифікацію науково-технічних понять, її принципи і вимоги до неї.
3. Відношення науково-технічного поняття до рівня розвитку наукових і технічних знань у різні часи становлення.
4. Порівняння наукових понять із різних теоретичних систем, різних науково-технічних напрямів, шкіл.
5. Основні закономірності розвитку системи науково-технічних понять у процесі розвитку науки і техніки.

Названі проблеми повинні бути в полі зору *фахівців*.

Лінгвістична проблематика технічної термінології також ділиться на дві групи питань: загальнолінгвістичні і спеціальні (деталізовані) лінгвістичні проблеми. У сфері першої групи виявляються такі питання термінологічної науки та її організації:

1. Термінологія як лінгвістична наука про терміни.
2. Місце термінології серед інших лінгвістичних дисциплін.
3. Методологічні основи вивчення термінологічної лексики.
4. Методи дослідження терміносистем.
5. Загальнотеоретичні проблеми термінології як складник проблематики загального мовознавства.
6. Відношення термінології як науки, що вивчає терміни, до наукознавства.
7. Створення міжнародних термінологічних організацій.
8. Питання підготовки термінологів-лінгвістів.

У межах спеціальної лінгвістичної проблематики виявляється декілька комплексів проблемних питань:

1. Системна організація термінологій різних галузей знань.
2. Способи і засоби творення термінів.
3. Функціонування термінологічних одиниць різних структурних типів (слів, словосполучень, фразеологізмів).
4. Проблема співвідношення національного та запозиченого в термінотворенні та терміновживанні.
5. Терміни і загальноновживана лексика.

6. Лексико-семантична структура термінів.
7. Лексикографічна проблематика (з урахуванням інформатизації).
8. Прогнозування тенденцій розвитку сучасних терміносистем.
9. Принципи нормалізації (кодифікації) терміносистем.

Виходячи з наведених положень, акцентуємо увагу на окремих теоретичних аспектах вузьколінгвістичної проблематики вивчення термінологічної лексики, передбачених і визначених завданнями нашого дисертаційного дослідження.

Передусім, аналізуючи наукові тексти із землеробства, виділяємо такі лексичні шари:

- термінологічна лексика (загальна сільськогосподарська): *добриво, рослина, культура, урожай*; землеробська: *сівозміна, чистий пар, передпопередник, рілля*; терміни суміжних наук: *бобові рослини, аеробіоз, ареал, аміачна селітра, перекошиполе* та ін.;
- загальнонаукові терміни: *дослід, експеримент, одиниця вимірювання, різновид* та ін.;
- загальнонавчана лексика: *використовувати, більше, менше, результат* та ін.

Предметом нашого дослідження є термінологічна лексика землеробства, яка перебуває у системних зв'язках з іншими лексичними шарами.

Зі структурного погляду термінологічна лексика диференціюється на терміни-однослови (*угіддя, борона, морфема, водень, дифузія, адсорбція, метафора, діагональ*), терміни-композиції, складниками яких часто є міжнародні терміноелементи грецько-латинського походження (*біохемолюмінесценція, гідрофобія*), а також терміни-словосполучення (*алювіальний ґрунт, фаза молочної стиглості*), усі ці типи термінів виконують функцію номінації наукових понять.

У складі термінологічної лексики розмежовують термінологію та номенклатуру. Уперше цю проблему в мовознавстві визначив Г.Й. Винокур, який вважав номенклатуру системою абстрактних та умовних символів з єдиною функцією максимально зручного засобу для позначення предметів і речей без прямого відношення до потреб теоретичної науки, що оперує цими речами [42, с. 8]. На думку О.О. Реформатського, номен – це онтологічний інвентар певної галузі знань, який ніби “етикетує” об’єкти предметного характеру [210, с. 48-49]. О.С. Ахманова зазначає, що термін – це “слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної та ін.) мови, що створюється для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів” [9, с. 474], а “номенклатура – це сукупність спеціальних термінів-назв, що вживаються в певній науковій галузі, назви типових об’єктів якоїсь галузі (на відміну від термінології, яка включає позначення узагальнених понять і категорій)” [Там само, с. 270]. В.А. Татарінов зазначає, що термін співвідноситься в системі логіко-мисленневих категорій з абстрактним поняттям, а номен – з конкретним [249, с. 252].

Існує думка, що потреби у жорсткій диференціації термінології і номенклатури немає, оскільки вони виконують одну й ту саму функцію – номінації наукового поняття і не розрізняються у словниках [213, с. 10-11].

Варто зауважити, що в перекладних словниках такого розрізнення дійсно немає, а от тлумачні словники та термінологічні енциклопедії, як правило, номенклатурних назв взагалі не подають. Номенклатура, по суті, є “нижчою ланкою” термінологічної лексики, розуміння номенклатури можливе тільки через розуміння власне термінологічних позначень цієї самої галузі знань [162, с. 84].

Ще один важливий аспект: існує думка, що з точки зору знакової теорії мови будь-яку термінологічну систему можна вважати окремою семіотичною системою, а ті знаки, що її складають, можна розділити на декілька розрядів, що частково перетинаються за певними ознаками:

- терміни-слова;
- терміни-словосполучення;
- терміни-аббревіатури;
- символи (знаки) – наприклад, математичні, хімічні та ін.;
- номенклатура [191, с. 192-193].

Якщо розглядати номенклатуру як один із цих розрядів, то вона стоїть ніби осторонь від інших розрядів [Там само, с. 193]. Очевидно, це зумовлено тим, що номенклатура, як уже зазначалося, не включається до термінологічних словників, оскільки, як скажемо, у хімії та біології, існують спеціальні номенклатурні покажчики та посібники, які подають принципи формування номенклатурних назв на основі певних наукових теорій.

У складі номенклатури виділяють різновиди:

- власне номени (назви машин, приладів, деталей, знарядь, речовин та матеріалів, посад, професій і спеціальностей: *трактор, верстат, кермо, електромеханік* та ін);
- термінологічно-номенклатурні сполуки (назви серій, моделей, типів і видів: машин, причепів (*КГП-250 – культиватор-плоскоріз-глибокозпушувач*); мов програмування (*Алгол, Паскаль*); сталі, сплавів, інших речовин: *текстоліт – ПТК-20, сплав “Славутич”*) та ін. [162, с. 84].

Доцільність такого розмежування сумнівна з таких міркувань:

- виходячи з наведеного вище, власне номени і термінологічно-номенклатурні сполуки перебувають у відношеннях родо-видової або холо-партитивної ієрархії: напр.: назва *трактор* є власне номеном, а *трактор “Беларусь”* – термінологічно-номенклатурною сполукою, крім того, ієрархія, зокрема як у хімічній номенклатурі, може бути навіть семирівневою (*органічна сполука > вуглеводень > аліфатичний вуглеводень > алкан > арилалкан > диарилалкан > дифенілалкан > дифенілметан*) [260, с.40]: що ж власне є критерієм встановлення того ієрархічного етапу, за яким певна лексема на позначення конкретного наукового поняття буде вважатися власне номеном чи термінологічно-номенклатурною сполукою ?;
- номінації на зразок *КГП-250* належать за наведеною вище класифікацією семіотичних розрядів одночасно до аббревіатурного і символічного, а деякі назви, зокрема назви хімічних речовин, мають

дублетні позначення: одночасно і словесні, і символні (хімічна формула), що тоді треба вважати номеном: аббревіатурне, символне, цифрове чи словесне позначення ?

Отже, на нашу думку, не варто окремо виділяти власне номени і термінологічно-номенклатурні сполуки на підставі ієрархічного та семіотичного принципів, оскільки немає жорстких критеріїв такого розмежування.

Загалом, питання диференціації термінології і номенклатури на сьогодні залишається нерозв'язаним, принципове значення має тільки те, чи це поняття конкретне, чи абстрактне. Крім того, до номенклатурних одиниць відносять різні розряди позначень, наприклад, назви речовин у хімії (так звана хімічна номенклатура), назви рослин та тварин у біології (ботанічна та зоологічна номенклатура), назви серій, марок механізмів та приладів, назви географічних об'єктів (географічна номенклатура), назви лікарських препаратів, різноманітні торговельні (комерційні) покажчики ті ін. Це, на нашу думку, означає, що значення лінгвістичних термінів *термінологія* і *номенклатура* має спеціалізуватися залежно від галузі науки чи техніки: ботанічна, хімічна чи географічна номенклатура та ін. О.В. Суперанська з цього приводу зазначає: “Кожна наука має систему термінованих, тобто обмежуваних, точно визначуваних понять, які так визначаються тільки в її межах, та системою найменованих предметів – номенклатурою. У кожній галузі науки, техніки, виробництва номенклатура упорядковується особливим способом, властивим лише цій галузі знань, що багато в чому визначається екстаралінгвістичними чинниками – реальними відношеннями номінованих речей” [242, с. 73].

Щодо терміносистеми землеробства, зауважимо, що в її складі є номенклатурні назви, проте вони є залученими з інших терміносистем, як-от назви машин та пристроїв для обробітку землі чи назви агрохімії (хімічних добрив чи речовин, які використовуються для боротьби зі шкідниками сільгоспкультур). Ми відносимо їх до землеробської терміносистеми на підставі того, що вони дефінуються, визначаються як її складники, проте окремо вводити поняття *землеробський термін* та *землеробський номен* немає потреби, оскільки, по суті, то технічні або агрохімічні номени.

Загалом, терміну властиві такі ознаки, як системність, тенденція до однозначності в межах терміносистеми, відсутність експресії, наявність точної дефініції, стилістична нейтральність [35, с. 508]. Проте головною ознакою, яка відрізняє термін від загальноживаного слова, є належність такої одиниці до певної термінологічної системи. Для розуміння терміна контекст не є обов'язковим, якщо відомо, до якої терміносистеми він належить.

У термінологічних дослідженнях часто використовується поняття термінологічного поля. За О.О. Реформатським – це сукупність термінів певної галузі знань, терміносистема [212, с. 71] (термінологічна система слугує для терміна тим термінологічним полем, у межах якого термін точний та однозначний, за межами термінологічного поля термін втрачає свої якості (стає членом іншої термінологічної системи чи детермінологізується [35, с.508]). О.В. Суперанська також уживає термін *термінологічне поле* як синонім до терміна

терміносистема, зазначаючи при цьому: “Для будь-якого терміна дуже важливу роль відіграє термінологічне поле, до якого уходить і поняття якого позначає. Для спеціаліста достатньо буває тільки назвати це поле, щоб термін сприймався ним однозначно і ніяких дефініцій не потребував. Назва поля може замінюватися включенням терміна до контексту, який вказує до хімії, фізики чи ботаніки належить той чи той термін” [242, с. 78]. Поняття термінологічного поля пов’язане з поняттям системи і структури, адже як екстралінгвістична сутність термінологічне поле створює умови для формування, функціонування та перетворення термінологічних систем як певних мовних категорій [243, с. 114].

Л.А. Морозова термінополем вважає уніфіковану на підставі системності багаторівневу класифікаційну структура, що об’єднує терміни однорідної професійної діяльності [165, с. 93]. Моделювання термінополів відбувається за такими принципами:

- сегментація простору з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних факторів;
- структурування за категорійною належністю, за функціонуванням та семантичними зв’язками [Там само, с. 109].

Крім того, поняття термінологічного поля у термінознавчих дослідженнях може ототожнюватися з поняттям семантичного поля. Проте треба зважити на те, що терміносистема (термінологічне поле) як багаторівнева класифікаційна структура завжди складається з багатьох семантичних полів, тобто знак рівності між термінологічним полем і семантичним полем ставити не можна насамперед за структурно-семантичним критерієм. Так, І.М. Кобозева пропонує визначення семантичного поля як сукупності мовних одиниць, що об’єднані спільністю змісту та відображають поняттєву, предметну та функціональну подібність позначуваних явищ [110, с. 99]. Семантичне поле має такі основні властивості:

- наявність семантичних відношень (кореляцій) між словами;
- системний характер цих відношень;
- взаємозалежність та взаємовизначеність лексичних одиниць;
- відносна автономність поля;
- неперервність позначення його семантичного простору;
- взаємозв’язок семантичних полів у межах усієї лексичної системи (всього словника) [Там само].

У трактуваннях термінологічного поля (Л.А. Морозова) і семантичного поля (І.М. Кобозева) є спільне, проте ці поняття не тотожні.

Безумовно, за польовим принципом може бути описаний певний фрагмент будь-якої терміносистеми, адже термін як вербальний виразник наукових понять залучений до загальної лексико-семантичної системи, хоч має і певну специфіку, зумовлену його функцією в науковому дискурсі (загальновизнаним є розуміння лексико-семантичної системи як утворення (підсистеми мови), що визначається на основі смислових відношень лексичних одиниць, своєрідних типів їхніх угруповань та характеру взаємодії між ними (лексична парадигматика), а також з елементами інших підсистем мови, у яких

знаходять вираження результати семантичного варіювання словесних знаків (лексична синтагматика) [183, с. 417]. Термінологічна лексична система відрізняється від загальноживаної лексичної системи наявністю класифікацій, сформованих на логічній основі. Якщо науковий текст логічно будується шляхом аргументованого доведення певних тез (гіпотез), то розмовний текст є довільним, суб'єктивним, експресивним. Проте не варто акцентувати увагу або на логічних, або на лінгвістичних аспектах вивчення термінологічної або загальноживаної лексики (та й чи можливо розділити логіку і лінгвістику в принципі). Підхід та методика опису мовного матеріалу за польовим принципом визначається функцією того чи того типу лексики у дискурсі: безумовно, науковий текст (термінологічна лексика) вимагає специфічного моделювання з точки зору наукової картини світу, а не наївної (побутової). У нашому дослідженні термін термінологічне поле ми розуміємо як терміносистему, не ототожнюючи його з семантичним полем.

Терміносистема землеробства має ядерну та периферійну частини, принципи виділення яких не є чіткими та однозначними. Насамперед до ядра термінологічної системи варто відносити терміни, які перебувають на найвищих рівнях гіперо-гіпонімічної чи холо-партитивної ієрархії (*трунт, сільгоспкультура, добриво, сівозміна* та ін.). Нові номінативні одиниці, як правило, творяться ближче до периферії. Ядро як основа термінологічної системи майже в усіх науках сформована, тому якраз на нижчих рівнях ієрархії і проходять активні термінотворчі процеси.

Критерії виділення ядра і периферії залежать ще й від того, що розглядається: термінологічний словник чи текст. Якщо це термінологічний словник, то, безумовно, родові землеробські терміни є ядерними, але якщо вивчати текст із землеробства, то у цій ситуації провідну роль грає значущість терміна для певного комунікативного акту (наукового дискурсу): значна частина землеробських термінів – це складні слова або термінологічні словосполучення (часто сформовані із залученням термінів інших терміносистем чи загальноживаних лексем); як правило, вони перебувають на нижчих рівнях класифікаційних парадигм, проте саме вони часто є об'єктом і предметом у конкретних наукових дослідженнях, вербалізованих у формі тексту. Саме тому, відносячи землеробські терміни до ядерної чи периферійної частини, треба зважати на їхній ієрархічний рівень, на сферу функціонування термінів та на їх комунікативну значущість [230, с. 152].

Предмети та явища дійсності утворюють систему, структура якої визначається актуальними в певний період розвитку науковими теоріями. Отже, термінологія будь-якої галузі знань, яка відображає у вербальній формі наукові поняття, також має бути системною (як у семантичному, так і словотвірному аспектах). Термін незалежно від того, чи буде він складатися з одного слова чи з декількох, має сенс тільки як член певної термінології (термінологічної системи) [92, с. 38]. На думку В.М. Лейчика: “Термінологічна система (терміносистема) – це знакова модель певної теорії спеціальної галузі знань чи діяльності; елементами терміносистеми є лексичні одиниці (слова і словосполучення) певної мови для спеціальних цілей якої-небудь природної

мови, а структура в цілому адекватна структурі системи понять цієї теорії” [153, с. 129]. Отже, поняття системності має першочергове значення для термінології. Зокрема, вперше проблему системності термінологічної лексики поставив у своїх працях Д.С. Лотте, акцентувавши увагу на класифікаційній сутності понять [157, с. 10]. Л.О.Симоненко вважає, що системність термінів повинна розглядатися у двох аспектах: словотвірному та поняттєвому, причому поняттєва (логічна) системність не завжди збігається зі словотвірною [224, с. 14-15]. На думку І.М. Кочан, під системою у термінології слід розуміти класифікаційне утворення, що складається з певних термінологічних полів та взаємопов’язаних екстралінгвально та інтралінгвально елементів [126, с. 20]. Проте найприйнятнішою вважаємо думку Е.Ф. Скороходька, який зазначає, що “системність лексики передбачає: системність плану змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження” [229, с. 74]. Системність відповідності між планом змісту і планом вираження є не що інше, як мотивованість [Там само, с. 77]. В.А.

Татарінов зауважує, що на рівні лінгвістичної мотивованості видно ті властивості терміна, які, зазвичай, прийнято називати системністю [249, с. 208].

Мотивованість пов’язує семантичний та словотвірний (номінативний) аспекти терміна як типу мовного знака, по суті, визначаючи специфіку способів і засобів термінотворення для кожної наукової галузі. Процес номінації термінологічних понять має свідомий характер на відміну від загальноновживаних, що є чи не єдиною принциповою відмінністю. Загалом же термінологічна номінація підлягає типологізації і характеристиці так само, як і номінація загальноновживаних лексем (В.Г. Гак): ієрархія номінації, функція номінації, об’єкт номінації (номінат), структура (зовнішня форма) номінації, спосіб найменування, суб’єкт номінації (в тому числі соціальний аспект, інформативний аспект та суб’єктивне відношення суб’єкта та об’єкта [48, с. 321]. Мотивованість як здатність терміна пояснити вибір того чи того мовного знака для позначення спеціального поняття виділяють як одну з основних властивостей терміна поряд із системністю, багатозначністю та дефінітивністю [258, с. 10].

Отже, особливу увагу у процесі термінотворення варто звернути на спосіб найменування (*внутрішня форма і мотивація*), адже від цих відношень залежить ономазіологічна структура термінолексем, у даному разі з галузі землеробства. За О.О. Потебнею, “внутрішня форма є відношення змісту думки до свідомості; вона показує, як уявляється людині її власна думка” [201, с. 77] і є найближчим етимологічним значенням слова, тією ознакою, яка становить “центр образу, одну з його ознак, що переважає всю решту ознак” [Там само, с. 108]. Як когнітивний код внутрішня форма слова включена в інтелектуальну діяльність мовців і невіддільна від прояву закономірностей функціонування тих інтегрально-динамічних систем, на основі яких відбувається перетворення просторово-часової фрагментарності думки на знання, що розширює інтелектуальні межі тексту [56, с. 162]. Це особливо важливо для мови науки, оскільки інтелектуальність передбачає насамперед інформативність, що є

однією з найважливіших диференційних ознак наукового дискурсу.

Внутрішня форма властива тільки конструктивно і семантично похідним словам, адже вона “виражає сукупність двох лінгвістичних явищ: співвідношення твірної і похідної основи та ознаку, яка пояснює вибір звукової оболонки, тобто ознаку, покладену в основу вибору назви” [187, с. 174].

Внутрішня форма є протOVERBальним утворенням [220, с. 157], вона вербалізується в конкретній мотиваційній ознаці. Мотиваційна ознака, визначаючи внутрішню форму слова, презентується у формальній структурі слова, вона може бути тільки одна для певного слова та множинна для певного поняття (для номінації того самого поняття використовуються різні ознаки, як наслідок формуються синонімічні ряди) [261, с. 81]. В.М. Лейчик наголошує на тому, що мотиваційна ознака, покладена в основу номінації наукового поняття, повинна бути істотною, проте критерій істотності є суб’єктивним, адже те, що вважає істотним один науковець, може визнати другорядним інший [153, с. 41].

На думку О.Й. Блінової, мотивованість визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв’язку значення (семми) і звукової оболонки слова (лексми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [23, с. 201]. Т.Р. Кияк вважає, що мотивованість репрезентує зв’язок внутрішньої форми і значення номінативних одиниць [103, с. 161]. О.І Голанова зазначає, що мотивованість слів виявляється в їхній структурній співвіднесеності та семантичній вивідності похідного слова з твірною, причому першочергове значення мають смислові зв’язки, семантична залежність похідної основи від твірної (ономасіологічної ознаки), що проявляється на базі формальних кореляцій [52, с. 189]. Визнання номінативної одиниці похідною, мотивованою певною твірною основою, відбувається тільки за умови, що словотворче визначення похідного слова містить принаймні один спільний семантичний компонент з визначенням твірною слова (мотиватора) (критерій Г.Й. Винокура) [43, с. 425].

У теорії номінації описано різні типологічні характеристики мотивованості. Зокрема, виділяють лексичну мотивованість, пов’язану з вираженням мотиваційної ознаки у слові, напр., метафоризовані назви бур’янів *вовчинець*, *вовчуг*, *вовкня*, *вовчник* мотивовані лексею *вовк* з негативною конотацією та словотвірну (структурну), яка передбачає вираження класифікаційної ознаки у слові, напр., у назвах *вовчуг*, *вівсюг*, *метлюг* суфікс *-юг (-уг)* має словотвірне значення ‘належність до рослин-бур’янів’. Лексична та словотвірна мотивованість пов’язані між собою так, як пов’язані лексичне та словотвірне значення слова. Як уже зазначалося, для термінологічної лексики особливе значення має саме словотвірна (структурна) мотивованість, адже наявність регулярних і продуктивних словотвірних мотиваційних моделей у термінології – одна з найважливіших умов її системності. Щодо лексичної мотивованості, то, на думку В.Г. Гака, мотиваційна ознака термінологічної номінативної одиниці насамперед повинна бути інформативною [48, с. 349].

Д.С. Лотте поділяв терміни на *нейтральні*, *правильно* і *неправильно орієнтовані* [157, с. 30]. Правильно орієнтованими термінами він вважав ті, у

плані вираження яких презентується один із компонентів семантики терміна (менш чи більш істотний). Нейтральні терміни – це назви за якоююсь зовнішньою ознакою, а саме: прізвище винахідника, місце видобування та ін. Ознака, покладена в основу номінації таких термінів, не пов'язана з планом змісту. Неправильно орієнтованими є лексеми, план вираження яких не збігається з семантикою, точніше вказує на неактуальні з якоїсь причини ознаки [Там само, с. 30-31]. Саме мотиваційна ознака є показником правильної чи неправильної орієнтованості терміна. Неправильно орієнтовані термінолексеми, зазвичай, є наслідком наукового прогресу, коли первинне значення терміна деактуалізується за незмінності плану вираження.

Сукупність ономасіологічної ознаки (мотиватора) та ономасіологічної бази (форманта) (за М. Докулілом) становлять собою ономасіологічну структуру номінативної одиниці [289]. На думку О.О. Селіванової, ономасіологічна структура перебуває з семантичною, граматичною, словотворчою структурами слова, мотивованістю та внутрішньою формою у відношенні перетину множин [218, с. 262]. Ономасіологічна структура термінологічних лексем вимагає обов'язково опису як за якісними, так і за кількісними параметрами.

Отже, комплексне дослідження терміносистем передбачає опрацювання термінологічного фактичного матеріалу з огляду на типологічні характеристики термінів, їхню системність та особливості термінотворення, причому термінологічна лексика є об'єктом лінгвістичного аналізу насамперед у семантичному та номінативному аспектах, які взаємопов'язані.

1.2. Відображення сучасної української термінології землеробства у словниках

Словники як кінцева мета і результат лексикографічної діяльності посідають особливе місце у лінгвістичній науці, з одного боку, фіксуючи основні здобутки теорії, а з другого – систематизуючи різноманітні дані про одиниці мови для розв'язання нових наукових завдань [268, с. 12]. Словник – це прийом, метод, спосіб, засіб пізнання мовного явища, все, що не пропущено через словник, виявляється не повністю зрозумілим, не всебічно осмисленим, тільки він забезпечує всеохопність, комплексність і системність розгляду [70, с. 14]. Вивчення сучасних терміносистем шляхом їх лексикографічного опису покликане не тільки збирати термінологію тієї чи тієї галузі знань, науки, техніки, але й окреслити номенклатурно-термінологічні межі важливих для території України галузей промисловості й сільського господарства [132, с. 25].

Останніми десятиліттями активно розвивається теорія лексикографії (В. В. Дубічинський, О.А. Іванова, Л.М. Полюга, Л.О. Симоненко, Е.Ф.

Скороходько, В.А. Широков та ін.). Особливої актуальності набувають праці з галузі теорії і практики комп'ютерної лексикографії. Термінологічна лексикографія – важливий спосіб систематизації і кодифікації сучасної термінолексики. Цей розділ лексикографії диференціюється на теоретичну

термінографію, складниками якої є історія та теорія термінографії, та практичну термінографію [86, с. 333]. Лексикографічна практика оброблення терміносистем різнорідна і різноаспектна, що виявляється насамперед у наявності різних типів словників, які мають ту чи ту мету та сферу практичного використання. Так, за широтою охоплення термінологічної лексики словники поділяються на універсальні, багатогалузеві, галузеві та вузькогалузеві; за способом опису лексичного значення слова: тлумачні, перекладні, тлумачно-перекладні, довідники, енциклопедії, енциклопедичні словники; за структурою видань: серійні, однотомні, багатотомні; за ознакою первинності виходу в світ: оригінальні, передруки і перекладені; за типом структурно-словотвірної будови: загальні та часткові (М.В. Комова) [122, с. 13-25]. В.К. Щербін називає такі напрями термінографії (принцип класифікації - функція та структура), що активно розвиваються в Україні: історична, народно-діалектна, енциклопедична, навчальна, перекладна, тлумачна, проєктивна, описова, нормативна. Недостатньо, на його думку, розвиваються науково-популярна, неологічна та картинна термінографії, новими перспективними напрямками є термінологічна деривація, орфографічна, етимологічна та фразеологічна термінографія [284, с. 30].

У сучасній лінгвістиці розроблено теорію системної лексикографії (Ю.Д. Апресян), яка відрізняється від класичної лексикографічної теорії базовими поняттями лексикографічного типу та лексикографічного портрета [268, с. 17]. На нашу думку, наукові положення системної лексикографії застосовні і для створення термінологічних словників, зокрема багатогалузевих.

Класична структура термінологічного словника часто модифікується, наприклад, словники перекладного типу можуть подавати тлумачення. Тлумачні словники у багатьох випадках тяжіють за широтою визначень до енциклопедичних. Такі тенденції якраз свідчать про першочергову потребу якомога повного відображення системної організації певної терміногалузі в лексикографічних працях, призначення яких не тільки зафіксувати наявну термінолексеми, а й допомогти спрямувати науковий пошук. Важливо зазначити, що термінологічні тлумачні словники повинні містити насамперед термінологічну лексику, номенклатурні позначення варто подавати у спеціальних покажчиках, тезаурусах чи класифікаторах, адже номени, як правило, не потребують дефінування, натомість обов'язковим є декларування принципу класифікації.

На думку В.А. Татарінова, значення терміна є складним семантичним утворенням, центром якого є відображення закріпленого дефініцією поняття, що супроводжується можливим його варіюванням та конотаціями [249, с. 167]. Таким чином, не заперечується динамічність семантичної структури терміна, адже терміносистеми постійно розвиваються, що має вплив на значення термінів. Щодо експресивності, то терміни, які є результатом метафоризації, не позбавляються повністю експресивних відтінків, адже уникнути асоціацій із твірними лексемами неможливо. Крім того, експресивність – поняття широке, не варто зводити його до опозиції 'позитивний-негативний' особливо для мови науки, адже у деяких випадках експресивні відтінки покликані тільки

акцентувати увагу на певному аспекті змісту поняття. Під час укладання термінологічного словника треба враховувати цю специфіку терміна, особливо на етапі відбору матеріалу та його класифікування.

Термінологічні словники мають диференційні ознаки порівняно з лінгвістичними, зокрема, вони описують тільки терміносистему чи терміносистеми; презентують семантику термінів засобом формулювання дефініцій, які базуються на класифікаційних відношеннях між поняттями; призначені для фахівців певної галузі (галузей) знань. На думку Л.О. Симоненко, термінологічний словник не тільки відбиває стан розвитку тієї чи тієї галузі знань, а пропагандує нормативну, уніфіковану та кодифіковану термінологію [227, с. 19].

Т.Р. Кияк виділяє такі проблеми сучасної термінографії:

- розроблення методологічних принципів укладання словників;
- створення науково обґрунтованої типології спеціальних понять;
- створення інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних шарів лексики;
- визначення головних параметрів термінологічних словників;
- розроблення принципів вимог до термінографічних праць;
- дослідження макро- і мікроструктури словника;
- аналіз шляхів відбору лексики для термінологічного словника;
- розроблення основних методів для опису термінів;
- упровадження комп'ютеризації для створення термінологічних словників [106, с. 14].

Незважаючи на значну кількість фахових словників, сучасна українська термінологія землеробства опрацьована лексикографічно недостатньо (див. п. 2. 2.). Є потреба в термінографічній праці, яка максимально відображала б системну організацію цієї терміносистеми. На нашу думку, нормативний галузевий термінологічний словник має бути словником комбінованого типу, який містив би і перекладний, і тлумачний аспекти. Крім того, обов'язковим є тезаурус (покажчик термінів) усіма задекларованими мовами, а також таблиці, у яких подано найуживаніші терміноелементи з етимологією та найуживаніші службові (префіксальні і суфіксальні морфеми) із описом словотворчого значення. З урахування інформатизації суспільства такий словник варто робити (крім звичайного друкованого варіанту), комп'ютерним, тобто оснащеним спеціальною програмою, системою пошуку за певним принципом (ключове слово тощо).

Подаємо зразок статті проєктованого словника української землеробської термінології:

*Землеробство * земледелие * agriculture*

Землеробство – галузь сільського господарського виробництва, яка завдяки вирощуванню продовольчих, кормових і технічних культур забезпечує населення продуктами харчування, тваринництво – кормами, а переробні підприємства – сировиною.

Нами наведено родовий термін землеробства, який має видові парадигми (*землеробство біологічне, землеробство богарне* тощо), що подаються нижче в

алфавітному порядку за тим самим принципом:

*Землеробство біологічне * земледелие биологическое * biological agriculture*

Землеробство біологічне – землеробство, при якому виробництво рослинницької продукції забезпечується мінімальним використанням хімічних засобів виробництва.

*Землеробство богарне * земледелие богарное * bogharic agriculture*

Землеробство богарне – землеробство в посушливих районах, яке ведеться без зрошення за рахунок використання акумульованої ґрунтом вологи.

*Землеробство на зрошуваних землях * земледелие на орошаемых землях * wet-land agriculture*

Землеробство на зрошуваних землях – землеробство із застосуванням різних видів зрошення для забезпечення рослин водою в районах з незначною кількістю опадів і достатньою кількістю тепла.

*Землеробство на осушених землях * земледелие на осушенных землях * dry-land agriculture*

Землеробство на осушених землях – землеробство, основним засобом виробництва якого є осушені землі, що характеризуються бідними на поживу ґрунтами.

*Землеробство нестійке * земледелие нестойкое * nonhardy agriculture*

Землеробство нестійке – землеробство в районах з надмірним, недостатнім і нестійким зволоженням та різкими перепадами інших елементів погоди.

*Землеробство стійке * земледелие стойкое * hardy agriculture*

Землеробство стійке – землеробство в таких ґрунтово-кліматичних районах, де при дотриманні рекомендованої агротехніки щорічно гарантується висока врожайність сільськогосподарських культур, завдяки забезпеченню рослин усіма природними факторами і умовами життя.

У випадку наявності усталених терміносинонімів, вони теж будуть подаватися паралельно.

Створення термінологічного словника має кілька етапів:

– на першому етапі відбувається проектування словника, тобто визначається його тип, читацький запит та основні характеристики;

– на другому етапі проводиться відбір лексичного матеріалу та формування тезаурусу;

– на третьому (основному) етапі проходить безпосередній аналіз та опис спеціальної лексики, формуються основний і додатковий покажчики;

– на четвертому етапі здійснюється підготовка словника до видання (редагування, уточнення та звірка) [62, с. 9].

Проблемою є добір лексики для словника землеробських термінів через її наближеність до розмовної мови. Безумовно, діалектні землеробські лексеми за наявності літературних у реєстр не ввійдуть, хоч діалектна лексика може бути використана як джерело термінотворення.

Загалом, формулювання дефініцій та структурування словникових статей має відбуватися за чіткими правилами. Погляди і рекомендації щодо цього

подано у працях таких науковців, як Ю.Д. Апресян, О.С. Ахманова, О.С. Герд, С.В. Грінбов, В.В. Дубічинський, В.В. Жайворонок, Т.Р. Кияк, Д.С. Лотте, Н.Ф. Непийвода, С.Е. Нікітіна, Л.С. Паламарчук, Т.В. Радзієвська, О.О.

Реформатський, Л.О. Симоненко, Е.Ф. Скороходько, Ф.П. Сороколетов, В.А. Татарінов, В.А. Широков, С.Д. Шелов та ін.

Залежно від типу класифікаційних відношень між термінами можуть пропонуватися або родо-видова (здебільшого), або холо-партитивна дефініції, адже відобразити системну організацію термінології у лексикографічних працях можна тільки засобом дефінування (можливі розгорнуті енциклопедичні описи, але у цьому випадку може нівелюватися така вимога до визначень, як точність). Термін вважається компонентом терміносистеми тільки тоді, коли до нього застосовна дефініція “через найближчий рід і видову відмінність” [35, с. 508]. Ф.П. Сороколетов вказував, що дефініції термінів будуються на основі видових розрізень, тоді як для загальноживаних слів у процесі виділення видових ознак спостерігається тенденція до об’єднання видових ознак [238, с. 129], що пояснюється домівною функцією термінологічного словника – систематизаційною, на відміну від тлумачного словника загальноживаної лексики, покликаною насамперед зафіксувати стан розвитку лексичної системи. У термінологічному тлумачному словнику фіксується сукупність ознак предмета, необхідна і достатня для його виокремлення серед інших предметів, інші ж ознаки належать до галузі енциклопедичних даних про предмет і не повинні наводитися в таких словниках [77, с. 58].

У науковій літературі подано такі вимоги до формулювання дефініцій:

- дефініція повинна давати основу того, що визначається;
- дефініція повинна бути *per genus* (або *per proximum genus*) *et differentiam* (або *differentias*);
- дефініція повинна збігатися з тим, що визначається;
- дефініція не повинна визначати об’єкт через нього самого;
- дефініція не повинна бути у негативній формі там, де можливе позитивне визначення;
- дефініція не повинна виражатися погано зрозумілими чи переносно вжитими словами [242, с. 75].

Загалом, відбір термінів для термінологічного словника вимагає розв’язання низки проблем, зокрема:

- проблема розмежування термінологічної і загальноживаної лексики;
- проблема відображення полісемії, омонімії та синонімії термінів;
- проблема виділення термінологічних словосполучень;
- проблема межі між термінами певної галузі знань та термінами суміжних галузей;
- проблема включення у словник термінів-символів, номенклатурних назв тощо [191, с. 193].

Кожне з цих положень вимагає докладного лігвістичного аналізу термінологічної системи, словник якої укладається.

Отже, лексикографічне опрацювання української термінологічної системи землеробства є однією з обов’язкових умов її систематизації та кодифікації.

Максимально повна презентація термінологічної лексики у нормативних словниках різних типів з урахуванням її системних зв'язків дасть змогу полегшити володіння фахівцями науковим дискурсом, що є запорукою успішної комунікації в наукових колах.

Висновки до I розділу

Дослідження сучасної української термінології землеробства ґрунтується на розумінні термінології як підсистеми лексичної системи сучасної української літературної мови. Сучасна українська термінологія землеробства як мовно-ментальне явище розвивається з урахуванням таких критеріїв, як системність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, відсутність експресії, наявність точної дефініції, стилістична нейтральність, мовна нормативність тощо.

Для підвищення рівня системності української термінології землеробства, зокрема системності плану змісту, системності плану вираження та системності відповідності плану змісту і плану вираження, є необхідним опис системної організації термінології на рівні лексичної парадигматики, а також ономасіологічний (номінаційний) аналіз термінів (визначення продуктивних способів і засобів термінотворення), для чого треба описати ономасіологічну структуру номінативних одиниць як сукупність ономасіологічної ознаки (мотиватора) та ономасіологічної бази (форманта). Важливе значення має також дослідження мотиваційних відношень у термінотворенні, оскільки вони – важливий складник способу номінації наукових понять та реалій.

Велику роль у кодифікаційній діяльності відіграє лексикографічне опрацювання терміносистем, у даному разі української землеробської термінології, для чого необхідне вироблення наукового обґрунтованих концепцій термінологічних словників різних типів залежно від стану лексикографічного опису терміногалузі на певному етапі її розвитку. У словниках повинна бути максимально повно відображена системна організація термінології.

РОЗДІЛ II ***СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗЕМЛЕРОБСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ***

Історичні аспекти формування термінологічних систем обов'язково висвітлюються в лінгвістичних дослідженнях сучасних термінологій, адже це

дає змогу простежити розвиток складу тематичних груп, у багатьох випадках пояснити причини інтенсивності або повільності кодифікаційних процесів у певні періоди.

Важливою є також генетична характеристика терміноодиниць, принципи якої є специфічними, оскільки підходи до етимологічного аналізу терміна і загальноновживаного слова різняться у зв'язку зі свідомим характером термінотворення, неоднаковим на різних хронологічних зрізах (взаємовплив мов, соціально-політичні чинники та ін.).

2.1. З історії формування термінології землеробства

На процес формування терміносистем впливає "...багато різноманітних залежностей і планів: розвиток наукової думки, зміна наукових поглядів, зв'язок і диференціація наукових дисциплін, культурні зв'язки, ступінь і особливості розвитку мови..." [143, с. 266,]. Українська землеробська термінологія показова у цьому відношенні, оскільки має давню історію формування.

Склад тематичних груп сучасної української наукової землеробської термінології відрізняється від складу тематичних груп землеробської лексики і кількісно, і якісно. Здавна землероби вживали назви на позначення:

- знарядь для обробки землі та їх частин;
- процесів обробки землі та догляду і збереження врожаю;
- виконавців процесів;
- злакових та городніх культур;
- етапів досягання врожаю та оцінки урожайності;
- земельних ділянок [65, с. 54].

Розвиток землеробства як галузі знань видозмінив терміносистему: нині вона диференціюється на 13 тематичних груп, адже з'явилися нові терміни, модифікувалося значення наявних (див. підрозділ 3.1.).

Безумовно, землеробська лексика і наукова термінологія землеробства – різні поняття, хоч термінологія і сформувалася на основі лексики, точніше лексика (причому, як правило, автохтонна) трансформувалася у термінологію. Проте у деяких галузях діяльності, у тому числі і в землеробстві, й досі паралельно функціонують, щоправда у різних функціональних сферах, і лексика (діалектне, побутове мовлення), і термінологія (освіта, наука) на позначення тих самих реалій.

Історія розвитку землеробства як виду людської діяльності сягає вглиб століть і нерозривно пов'язана з розвитком цивілізації. Знання про сільськогосподарське виробництво передавалися з покоління в покоління [Єщ, с. 4]. Одні з перших відомостей про землеробство було знайдено на території давньої держави Шумер, яка виникла в Межиріччі за 4 тисячі років до нашої ери. На знайдених глиняних дощечках записано поради, що стосувалися ведення польових робіт від сівби до збирання врожаю. Доказом появи землеробства на території сучасної України є результати історичних досліджень трипільської культури, яка існувала на території Придністров'я та Подніпров'я і датується 3-2 тисячоліттям до нашої ери. Це саме та територія,

яка пізніше стала центром Київської Русі, а ще пізніше центральною частиною України. На жаль, історія не має писемних джерел, які б відображали землеробську лексику праслов'янської доби, проте археологічні експедиції, які проводилися на берегах Дніпра, Дністра, Південного Бугу і де було знайдено кам'яні, кремінні, кісткові та рогові землеробські знаряддя, залишки рослинних речовин: зерна, полови, дрібних частин колосся хлібних злаків, що свідчить про давню землеробську культуру ще за дослов'янської доби [Грек, с. 30].

Відомий дослідник історії Київської Русі В.Й. Довженок зазначає: “У слов'ян цього часу існували всі основні галузі сільського господарства, включаючи привласнювальні і відтворювальні форми – мисливство, рибальство, бортництво, скотарство і землеробство. Спільнослов'янською є майже вся термінологія, пов'язана з землеробством: назви знарядь праці та їх частин, назви культурних рослин, терміни на означення процесів роботи тощо” [74, с. 14].

Археологічні знахідки трипільської доби: залізні наральники, коси, а також залишки хлібних злаків, які зберігалися в ямах, що використовувалися як зерносховища, свідчать про панування землеробства серед племен, що населяли Середню Наддніпрянщину. Пізніше скіфський землеробський досвід було перейнято їхніми нащадками. Безумовно, разом з розвитком землеробства розвивалася і землеробська термінологія ще до постання Київської Русі [Грек, с. 34].

За часів Київської Русі східні слов'яни вживали у мовленні лексеми, що стосувалися землеробських робіт. За словником І.І.Срезневського найбільше лексем на позначення землеробських процесів: *жати* – **Ж#ТИ** – **ЖЬНИ** : – *Послахъ вы ж#ть*. Ю. IV. 38. Остр. ев. [Ср., т. 1, ч. 2, с. 846]; *земледѣлани* ~ – *γεωργία*: – *Многоплодно Хви изнесль ~си, Андрѣе, земледѣлани* ~. Мин. ноябр. Син. XII в. [Ср., т. 1, ч. 2, с. 971]; *косити*: – *Пахати, и косити, и орати*. Докл. м.Геронт. 1474г.7 [Ср., т. 1, ч. 2, с. 1294]; *оратва* – паханіє: *Не боудеть оратвы ни жатвы (οὐχ ἔστιν ἀροτριασις οὐδέ ἀιητός)*. Быт. XLV. 6. по сп. XV. [Ср., т. 2, ч. 1, с. 704]; *орати, орю* – пахать, *arare*: – *Которыи же отъ васъ рабъ имѣ# ор@щъ или пас@щъ, иже, пришьдъшоу ~моу съ села, речеть ~моу: аби~ мин@въ възл#зи (ἀροτριώντα)*. Лук. XVII. 7. Остр. ев. [Ср., т. 2, ч. 1, с. 704]; *пахати, паши* – *взрыхлятъ землю для посѣва, обрабатываютъ землю: Пашють нивы сво#. Пов. вр. л. (по Переясл. сп.) 6454 г.* [Ср., т. 2, ч. 2, с. 891]; *переорати, переорю* – *вспахать дальше межи, перейти за межу* [Ср., т. 2, ч. 2, с. 912]; *перепахати, перепаши* – *вспахать за межу* [Ср., т. 2, ч. 2, с. 912]; *садити, сажу*: – *Плодновь овощевъ сажено*. Жит. Влас 2. Мин. Чет. Февр. 215. [Ср., т. 3, ч. 1, с. 240]; *сѣ#тва* – *посѣвъ, сѣянье*: – *Вс# дни на земли сѣ#тва и жатва, зима и знои, лѣто и весни, днь и ноць не прѣстани (σπέρμα)* Быт. VIII. 22. Сбор. Волог. XV в. Ак. н. [Ср., т. 3, ч. 1, с. 906]. У сучасній українській мові збереглися лексеми *жати, косити, орати, сіяти, садити*, у російській мові функціонує ще й лексема *пахать*.

Тогочасні назви сільськогосподарських угідь майже не збереглися до сьогодення: *заполки* – *участки поля*: – *Поля и заплки. И пожни, и*

хмелни. Отвод. Ковал. мон. ок. 1400 г. [Ср., т. 1, ч. 2, с. 938]; *орамица – пашня*, пахотная земля, земля годная подъ пашию: – *Се купи ... пол-полца орамои земли ... ивъ другомъ мѣстѣ пол-полца орамици ... и бережного лоскута половина орамици.* Новг. купч. XIV – XV в. [Ср., т. 2, ч. 1, с. 703]; *страдамыи: страдама" земл" – пахотная земля: – А боярамъ Новгородчкымъ ни Корхльським дѣтемъ... въ тыи острова не вступатися въ страдамую землю, ни в пожню, ни въ тонѣ.* Жал. гр. Новг. 1459 – 1470 г. [Ср., т. 3, ч. 1, с. 532]; *сѣни~* – засѣянное поле: – *Хождааше Иыс въ сѣботы сквозѣ сѣни" (διὰ τῶν σπορίμων).* Мр. II. 23. Остр.ев. [Ср., т. 3, ч. 1, с. 906].

Функціонували у мовленні давньоруської доби агентивні землеробські лексеми: *арарь – орарь* [Ср., т. 1, ч. 1, с. 27]; *жатель – ж#тель – жнецъ: – Въ врѣм# ж#твѣ рек@ ж#тел~мъ.* Мо. XIII, 30. Остр. ев. Жателя. Дан. XIV. 32. *Бѣше си живыи въ земли свои, слоуж# ж#телемъ люди своихъ.* Изб. 1073 г. 256. [Ср., т. 1, ч. 2, с. 846]; *орачь – пахарь: – Володимерь градъ есть пригородъ нашъ, и живутъ въ немъ наши холопи каменосѣчци и древодѣлци и орачи.* Никон. л. 6684 г. [Ср., т. 2, ч. 1, с. 704]; *пflugарь – пахарь: – Быша братьи множества ременства различна ... огородникъ к., пflugаревъ н.* Никон. Панд. (Чуд. СП. XIV в.). [Ср., т. 2, ч. 2, с. 971] та ін.

Тогочасні назви на позначення знарядь для обробітку землі нечисленні: *мотыка – мотыга – родъ заступа, кирки, ligo: – Насади Бги Раи, что убо рци ми, мотыкоу ли вземь, въздѣлалъ (σχαπάνης)* Златоостр. 45 [Ср., т. 2, ч. 1, с. 178]; *орало – см. рало* [Ср., т. 2, ч. 1, с. 703]; *пflug – aratrum: – Куда ... пflugъ ходилъ и соха.* Вкладн. Гр. Григ. Перх. Ферап. М. 1454 г. 7 [Ср., т. 2, ч. 2, с. 971]. Не збереглася лексема *стожарь – шесть, втыкаемый въ землю посреди стога для укрѣпленія его* [Ср., т. 3, ч. 1, с. 516].

Спостерігаємо словотвірну системність у давньоруських назвах, що пов'язані з періодом посіву землеробських культур:

– *озимый – посѣянный до зимы: – Сочи серебра ... или пшеница #рой или озимой.* Псков. суд. грам. [Ср., т. 2, ч. 1, с. 635] та *озимица – озимь, озимый хлѣбъ: – Оуби морозъ врьшь всю и озимицѣ и бы голодь.* Новг. I л. 6635 г. [Ср., т. 2, ч. 1, с. 635];

– *"ровыи (о хлѣбныхъ злакахъ) – яровой, посѣяный весною: – Того же лѣта въ Петрово говнїе и по Петровѣ дни идяше дождя много и наполнишяся рѣки и источници и езера аки веснѣ; а рожь тогда цвѣтѣше, и превратися много ржи на метлу и на костерь; а ярового обилїа тогда Богъ умножи.* Псков. II л. 6992 г. [Ср., т. 3, ч. 2, с. 1662] та *"рица – зерно ярового хлѣба: – Ярицы ..., муки яричныи 10 четвертеи.* Новг. II л. 7077 г. (Малин.). [Ср., т. 3, ч. 2, с. 1657].

Представлені у словнику І.І.Срезневського і назви на позначення сільгоспкультур: *зрьно – зрьно – зрьно – зерно – зерно, granum: – Зрьно пшенично.* Ю. XII. 24. Остр. ев. [Ср., т. 1, ч. 2, с. 1011]; *пшеница – пшеница – пшеница. – хлѣбное растеніе, пшеница: – Не оумножиш#с#*

оудоли" пьшениць (σίτος). Гр. Наз. XI в. 320 [Ср., т. 2, ч. 2, с. 1779]; *секуль* – *свекла*: – Феуроуар# Ки сеукла не "жь. Изб. 1073 г. л. 251. – Ср. Греч. σεῦχλον, σεῦτλν [Ср., т. 3, ч. 1, с. 343]; "чмень – ячень: – 20 четвертеи ячмену. Новг. II л. 7077 (Малин.). [Ср., т. 3, ч. 2, с. 1675].

Зафіксовано також одиничні давньоруські назви хвороб сільгоспкультур та бур'янів: *силь* – *ржа*, *болһзнь растений*: – По"ш# пр@зи, *мъшица*, и *сиплеве* (ἐρυσίβη). Юил. II. 25. Библ. 1499 г. [Ср., т. 3, ч. 1, с. 358]; *осоть* – *сорное растение*: – Трьніе и ость да възрстетъ тебһ. Златостр. 47. [Ср., т. 2, ч. 1, с. 734].

Загалом, наведені контексти презентують розвинену землеробську терміносистему, хоч ми її і вважаємо донауковою.

Про важливу роль сільського господарства в житті слов'ян свідчать мотивації деяких менотермінів (назв місяців), напр., назва *сһчьнь* (у давньоруській мові та староукраїнській мовах вона позначала сучасний місяць *лютий*) за однією з версій походить від *сһчи* "сікти", бо в це час підсікали дерева для наступного викорчовування [180, с. 56; 127, с. 51], назва *серпень* – "місяць серпа, місяць жнив" – пов'язана з назвою сільськогосподарського знаряддя *серп*, адже у цей час збирали злакові за його допомогою [127, с. 58]. Загалом, М.П. Кочерган називає такі менотерміни (до сьогодні збереглися тільки *січень* та *серпень*, щоправда зі зміненою семантикою): *січень*, *білень*, *сінокіс*, *косень*, *копень*, *сівень*, *бабине* (*бабське*) *літо*, *паздерник*, походження яких пов'язане з господарськими роботами [Там само, с. 61].

В.В. Німчук зазначає: "Лексика, що позначала навколишній світ і процеси, котрі в ньому відбуваються, та людину як частину природи, не тільки в своїй базовій (ядровій) частині, а й великою мірою у периферійній виявляє різьчю тривалість, постійність. Твердження про те, ніби чим більший проміжок часу минув, тим більше ймовірності, що дане слово вийде з ужитку, – гіпербола. Живучість лексеми не залежить від її віку" [180, с. 355]. Історія формування української землеробської термінології підтверджує цю точку зору: значна частина давньоруських землеробських лексем функціонують і в сучасних східнослов'янських мовах (зокрема, в українській), безумовно, зазнавши у деяких випадках фонетико-графічних, граматико-словотвірних чи семантичних (звуження, розширення значення) змін: *орати*, *сіяти*, *плуг*, *ярій*, *озимий*, *ячмінь*, *осет* та ін.

Терміни землеробства важко знайти в перших лексикографічних працях, тому що укладачі намагалися пояснити переважно малознайомі слова, так у "Лексиконі" Памви Беринди пояснюються лише кілька основних землеробських понять: *Бразда*: *Борозна*. *Браздна*: *Нива*. [Лекс, с. 12]; *Въздһланіе*: *оуроблее*, *запахает* [Лекс, с. 19]; *Жатва*: *Жниво*. [Лекс, с. 36]; *Жатель*: *Жнець*. [Лекс, с. 37]; *Житница*: *гимно*, *шпһхлһръ*, *спһжарн#*, *стодола*, *клин#* [Лекс, с. 38]; *Жито*: *Нмһніе*. [Лекс, с. 38]; *Землдһлец*: *Т#жатель*, *пахар*, *ролнникі* [Лекс, с. 43]; *Землемһрїе*, *или землемһрство*: *золи*: *Геметрїа*, *сирһчі*, *розмһрителнаа* [Лекс, с. 43]; *Земл# слана*: *земл# солонаа* [Лекс, с. 43]; *Т#жатель*, *й земледһлатель*, *земледһлецъ*, *врачь*, *ролник* [Лекс, с. 151]. Як

бачимо, тогочасна землеробська лексика відзначалася розвиненою синонімією. У сучасній українській мові збереглися тільки лексеми *борозна, стодола, жито, жнець, нива*.

Землеробські лексеми представлені також і в “Словнику староукраїнської мови”, щоправда їх кількість невелика: *Ярина* ж (н) – урожай з весняного посіву: *Про то я ... записала есми ... десятину къ светому Спасу къ Кобрыню, и зъ млына ... десятую мърку отъ жита, десятую кону въ Кобрыни, и ьть ярины всякое – десятое кону у Кобрыни жъ* (Кобринь, 1401 АкВак III, 2) [ССУМ., т.2, с. 585]; *Плоугъ* – міра землі, що дорівнювала розмірові ділянки, виораної за день одним плугом: *Горо(д) житоми(р) а на городе ... есть сєєноє пашни досыть поодномъ плоузє а по толоцє по одно (и)* (б.м.рн., бл. 1471 ЛКЗ 92) [ССУМ., т.2, с. 157] та ін.

Багатим матеріалом, який свідчить про вживання номінацій землеробства є фольклор та народні обряди, які передавалися від покоління до покоління. Майже в усіх жанрах усної народної творчості трапляються назви знарядь землеробства, їх деталей, процесів обробітку ґрунту. Так, у пісні “Чорна рілля ізорана” знаходимо такі землеробські лексеми: *Чорна рілля ізорана, гей, гей! / Чорна рілля ізорана. / І кулями засіяна, гей, гей!* [Перл, с. 79]; у пісні “Вчора була суботонька” бачимо такі слова: *У будній день багацький син / Личенько вмиває – / Бурлак бідний напас воли / Та й з плугом рушає / Оре наймит, оре бідний / Из стареньким дідом... / Нема його господині / З раненьким обідом* [Перл, с. 109]. Також землеробські лексеми покладено в основу великої кількості прислів’їв і приказок, які є виразниками української народної філософії, своєрідним моральним кодексом української нації. Приклади дібрано нами зі збірки, яка так і називається “Приповідки, або українсько-народня філософія” [Приповідки]: *Пропало, як би під борону впало; як за бороною куриться, та господар не журиється; без гною не раз поле вродить, а без ласки Божої – ніколи; де гною лопатка, там хліба букатка; хто годен косою косити, той годен у танці дівкою носити; де господар не ходить, там хліб не родить; не ставай на граблі, бо дістанеш по чолі; посію гречку під груду, то й видіти її не буду; сій гречку і просо, то будеш ходити босо; або зелене жати, або нічого не мати; добре жати, як є що; не буду я жати в поли, бо жибрій руки коле; за моє жито, ще й мене бито; з вашого жита не буде сита; на Прокопа жита копа; добрий жнець на вузький загонець, а як широка нива, то бестія лінива; лихий жнець ніколи не має доброго серпа; пішли женці в поле жати, та забули серпа взяти; як лихі жнива, то сій знова; птиці небесні не орють, не сіють, а збирають; земля потребує: доброї погоди, доброго насіння та доброго робітника; хто землі дає, тому земля утroe віддає; колос повний до землі гнеться, а порожній угору пнеться; пустив голос попід колос; сніп до снопа, та й буде копа; добра коса, щоб утяв, то б упав; трапила коса на камінь; леміш та чересло, то найліпше ремесло; хто вживає леміш, у того є куліш; не ори чужої межі, та й не будеш у грісі; хто сіяв, тому належиться і молотити; як на току молотить, то у хаті не колотить; іде з мотикою на сонце; яке насіння, таке й коріння; і*

чорна **нива** білий **хліб** **вродила**; хто **оре** і **сіє**, той все надієсь; де **плуг** - господар, а **борона** – господиня, там повна бочка і скриня; **поля** чверть, а без хліба – смерть; хто не **посіяв** на Богослова, той не варт і доброго слова; не **родить рілля**, а Божя воля; на Бориса-Гліба берися до **хліба**; на Поділлі **хліб** по кіллі та ін.

Розвиток капіталістичних відносин створив сприятливі умови для розвитку сільського господарства, водночас відбувається становлення землеробства як науки. Помітні результати припадають на XVIII-XIX ст., що пов'язано з теорією ролі гумусу в землеробстві німецького вченого Теєра. У Росії землеробство починає розвиватися з першої чверті XVIII ст., коли М.В. Ломоносов розробив теорію походження чорноземів і торф'яних ґрунтів [Єщ, с. 8].

Активізація в розвитку української наукової мови спостерігається з 60-их років XIX століття. Розмовна ж землеробська лексика яскраво відбилася в художніх творах письменників, які переважно зображали село, його життя і працю. Землеробські лексеми збагатили словник нової української літературної мови, пор., у творах П.П. Гулака-Артемівського: *Бо ж в світі, куди глянь, то все що не-будь н`є: / Земля н`є з неба дощ, а землю небо смочке; / **пшениця** й **блекота**, – все пить на світі хоче* [Гулак, с. 39]; ***Зорав, посіяв** він горох, **заволочив** / Аж тут і дрібний дощ **рілля** його змочив* [Гулак, с. 42]; у Г.Ф. Квітки-Основ'яненка: *Вона й дома порається, вона й з батьком у полі, чи **громадити** чи **жати**; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, і собі повеселішав ...* [Квітка, с. 96]; у І.С. Нечуй-Левицького: *Коло повітки на **току** два Кайдашеві сини, молоді парубки, поправляли **поди** під **стіжки**: **жнива** кінчались, і наставала **возовиця*** [Нечуй, с. 154]; у Т.Г. Шевченка: *Садок вишневий коло хати, / Хруці над вишнями гудуть, / **Плугатарі** з **плугами** йдуть, / Співають ідучи дівчата, / А матері вечерять ждуть* [Шевч, с. 322]; *І господа зневажають, – / Людей запрягають / В тяжкі ярма. **Орють** лихо, / **Лихом засівають**, / А що **вродить**? Побачите, / Які будуть **жнива**!* [Шевч, с. 277]; у Панаса Мирного: *І ведуть вони між собою тиху таємну розмову: чути тільки шелест **жита**, **травиці**... Недаром в таку годину – аби неділя або яке свято – **хлібороби** виходять на поле **хліба** обдивлятись* [ПМ, с. 6], *Послужив він рік, а на другий уже **ґрунт** і хату купив* [ПМ, с. 15].

Початок формування української наукової термінології взагалі пов'язують з публікацією статті М.М. Левченка "Замітка о русинской термінології" (1861 р.) у петербурзькому журналі "Основа", де автор висловлює думку про створення української наукової термінології на основі народної мови: "Такъ-какъ желательнo, чтобы образование усвоивалось массою народа, то я думаю, и термины научные слѣдуетъ составлять въ духѣ народнаго языка, такъ, чтобы, в послѣдствіи, они могли быть приняты самимъ народомъ" [149, с. 184].

Основи систематизації української наукової термінології заклав І. Верхратський у своїй праці "Початки до уложення номенклатури і термінології природописної народної", що видавалася у Львові окремими частинами

впродовж 1864-1879 років. У своїх працях автор також орієнтувався на народну мову і тільки в окремих випадках уживав запозичення [187, с.31].

Вагомий внесок в унормування української термінології було зроблено членами Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ), яке було засновано у Львові 1873 року. Після реформи товариства 1892 року утворилися три секції: історико-філософська, філологічна, і математично-природописно-лікарська. З цього самого часу почалося видання збірника наукових статей “Записки НТШ”, на сторінках якого обговорювалися питання розвитку української наукової мови: І. Горбачевський “Уваги о термінології хемічній”; Р. Цегельський “Про українську хемічну термінологію”; С. Рудницький “Начерк фізичної термінології”, “Причинки до географічної термінології” та ін. У збірнику з’явилася рубрика “Термінольоґічний відділ”, де друкувалися термінольоґічні матеріали як теоретичного плану (рекомеґдації), так і практичного (списки українських термінів різних галузей знань з російськими, латинськими та іншими відповідниками). Так, в одному зі збірників математично-природописно-лікарської секції (1898 р.) перед списком термінів уміщено коментарі щодо принципів формування української наукової термінології (зокрема медичної): “Пам’ятаймо про те, що маємо творити термінольоґію, а на перекладати; безперечно, коли що доброго найдемо у інших то переведемо, а що злого то відкинемо, а на його місце поставимо нове ліпше. Друге: кождий термін мусить відповідати духові нашої мови. Звертаємо увагу й на те, що много цінного матеріялу термінольоґічного є зібрано в книжці проф. Верхратського “Начерк стоматольогії”, котрою доконче мусимо користуватися, добираючи терміни” [НТШ, с. 25]. У цих рядках ще одне підтвердження визначної ролі І. Верхратського у становленні української наукової термінології.

Через відомі історичні умови (обмеження царським урядом вживання української мови) розвиток української наукової мови відбувався повільно. Принципи кодифікації української термінології землеробства були тими самими, що й в інших галузях: термін повинен відповідати системно-структурній організації мови; у термінотворенні необхідно орієнтуватися не тільки на науку, а й на освіту; формування терміносистеми має базуватися на раціональному поєднанні національного і міжнародного [260, с. 27]. Задекларовані на початку ХХ ст., вони не втратили актуальності і до сьогодні. Реально ж у практиці терміновживання і термінотворення багато питань розглядалися неоднозначно.

Із розвитком землеробства як науки виникає потреба поширення передового досвіду, методів та практик. У другій половині ХІХ ст. для сільськогосподарських працівників видаються порадики українською мовою. Так, 1875 року опубліковано невелику брошуру М. Горбунова (переклад з російської) “Що робіться у воздусі і що з того треба знати землеробу”. Власне її можна вважати відправною точкою у формуванні української наукової землеробської термінології. На початковому етапі становлення терміни здебільшого відзначаються недосконалістю, проте помітним є прагнення творити терміни на основі народної мови: *Лічити тепло можна, по*

інструменту, котрій зветься **термометром**, а по нашому **тепломір** [Горб, с. 3]; Вода й сирість кормлять рослину й самі по собі, а окрім того у воді розходиться ще й тверде ідо з **грунту**, котре рослина ссе кориньцям; без сирости насіння, **посіане** у землю не проросте; від сирости **пісковата земля** робиться звязнійшою, і не так дуже напікається на сонці [Горб, с. 6].

1876 р. у Києві у перекладі українською виходить у світ інша праця М. Горбунова “Як розпізнати ґрунт і які бувають ґрунти”, текст якої також тяжіє до живого народного мовлення: *Мняка земля, корінці або **чорноземля** заводиться у полі з усяких останків, з рослини, або від тварі; останки тії гниють, та й робиться з них чорноземля* [Горбун, с. 4].

Розвиток термінології землеробства нерозривно пов’язаний з розвитком науки, який припадає на 90-ті роки ХІХ ст., час заснування перших дослідних установ. Таку в Україні було засновано 1894 р. в Полтаві. Пізніше було створено Херсонську, Немерчанську, Плотянську дослідні станції. На початку ХХ ст. було засновано дослідні сільськогосподарські станції в Харкові, Умані, Миронівці та інших регіонах України [Єщ, с. 5].

Процес розвитку української наукової мови став дещо інтенсивнішим з кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли її сфера функціонування почала розширюватися. Спостерігалися окремі спроби збирання термінологічного матеріалу, зокрема в галузі сільського господарства, напр., “Матеріяли до Сільсько-Господарської термінології” В. Яблоновського, “Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии” В. Василенка [Холодний, с. 10]. Ці видання відзначаються неуніфікованістю, лінгвістичною недовершеністю [187, с. 134]. Проте позитивним уже був факт їхньої появи, оскільки до того часу термінологічних лексикографічних праць не було.

1910 р. українською мовою було надруковано книгу В. Дорошенка “З історії земства на Україні”, в якій широко вживаються і землеробські терміни: *Так само лише в останніх часах стали земства систематичніше працювати і в сфері **висушування багон** (головно на Чернігівщині) і в сфері **зрошання** (Степова Україна)* [Дорош, с. 59]; *Останні, доказові, тим різнять ся від перших, що не являють ся прикріпленими до одного місця: спроби приложення тих чи інших **агрикультурних методів** (удобрення, **плодозміну** то що) роблять ся на участках самих селян чи панів, котрі згодять ся виконувати певну програму* [Дорош, с. 59]. Більшість із цих термінів функціонують і в сучасній українській землеробській термінології, деякі, щоправда, у дещо зміненому вигляді: *болото, зрошення* та ін.

Отже, початок ХХ ст. відзначається першими спробами системного підходу до творення термінів, у тому числі й землеробських. Незважаючи на недосконалість термінології, представлені у словниках та брошурах того часу, цей досвід був надзвичайно важливим.

В історії формування української сільськогосподарської термінології велику роль відіграли студентські організації, зокрема Термінологічні комісії “Гуртка натуралістів” при Київському політехнікумі, “Агрономічного гуртка” при Московському сільсько-господарському інституті тощо, які функціонували

на початку 20-их років [Холодний, с. 11]. Студенти збирали матеріал, фіксували його на картках з метою подальшої систематизації та укладання словників, ці картки було передано Київському науковому товариству у 1913 році, проте з цього часу і до 1918 року у термінологічній роботі з відомих причин (воєнні дії) спостерігався застій [Холодний, с. 11].

Наступний етап розвитку української наукової мови (1917-1930) пов'язаний зі спробою українського державотворення, а потім українізацією. 1918 р. гетьман Павло Скоропадський засновує Всеукраїнську академію наук (ВУАН), де при відділі історично-філологічних наук було створено комісію для складання словника живої української мови та правописно-термінологічну комісію під керівництвом Агатангела Кримського. Також 1918 р. при Природничій секції Київського наукового товариства створено офіційну Термінологічну комісію, яка з 1919 р. однією із секцій мала і сільськогосподарську [Холодний, с. 11]. Метою комісії було забезпечення функціонування української мови в державі, особливо це стосувалося проблем вироблення спеціальної термінології шляхом систематизації та уніфікації наявної в мові, а також створення нової, яка б забезпечувала використання її в усіх сферах суспільного життя [226, с. 26]. У цей період відкриваються українськомовні видавництва. Протягом 1917-1919 р. видається близько тридцяти словників, більшість з яких були перекладними. Серед них три з терміногалузей географії і природознавства (“Словничок термінів з природознавства й географії” К. Дубняка, “Метеорологічна термінологія” К. Самбікіна, “Назви звірів, птиць, комах та інших животних” В. Ніколаєва), які суміжні з сільським господарством. Отже, “перехід з російської на українську набував розгону. Він заторкнув не тільки російськомовні кола, а й ті кола українців, де звичайно переходили на російську, коли доводилося говорити про речі, для яких у хатній українській мові не вистачало слів. Словники різнилися якісно, але загалом їхній рівень був невисокий, як правило, вони склалися похапцем, щоб задовольнити нагальну потребу, а їхнім упорядникам часто густо бракувало лексикографічних знань.” [270, с. 66]. Причиною неякісної підготовки праць була не тільки відсутність фахівців, які б уклали словники, а й тогочасний стан розвитку української мови, функціонування якої штучно обмежувалося протягом тривалого часу. Вона потребувала стандартизації, і зробити це без помилок, за короткий час було неможливо.

Останні роки другого десятиліття ХХ ст. відзначилися виходом у світ низки наукових та науково-популярних праць із землеробства, які репрезентують українську землеробську термінологію як систему, хоч і не позбавлену недоліків. Так, 1918 р. у Києві видається праця А. Григоровича “Машини в сільськiм хазяйствi”, яка містить землеробську термінологію: *Так само корисні в нас на Україні й скоропашки або культіватори. Це знаряддя не одвалює скиби, а тільки рве стерню й розпушує верхній шар землі. Через те більшу частину року, коли весняне сонце та вітер або-ж спека літня не дають орати, щоб не пересушити ниви, – тоді саме драпачі, брюмері, скоропашки й бувають придатні: вони помагають ціле літо держати пар пухким та чорним; ними приходиться скородити на весні рілля, рвати стерню після жнив, щоб*

земля твердою не лежала й не каменіла [Григор, с. 18]. З тогочасних терміносинонімів на зразок *культиватор – скоропашка* у сучасній терміносистемі функціонує тільки термін *культиватор*, деякі назви не використовуються взагалі: *драпачі, брюмері* тощо.

Того самого 1918 р. О. Щадилов видає сільськогосподарський poradnik “Аграрна реформа і прогрес сільського господарства”. У цій праці повною мірою використано тогочасну землеробську термінологію, яка на сьогодні частково застаріла, пор., зокрема застарілий еквівалент сучасного терміна *добриво*: Як *штучний гній*, так і *глибоку оранку й складні машини*, в колективі не гірше можна використати, ніж в приватному господарстві [Щад, с. 41]. Натрапляємо також на застарілий варіант сучасного терміна *вологість*: *Агрономічна наука нам доказує, що посів трави на полі зберігає воду в ґрунті, і тому для України, яка потерпає від недостачі вільгости, необхідно мати це на увазі й перейти до травосіяння* [Щад, с. 47].

Друкарство дніпровського союзу споживчих товариств видає протягом 1918 р. три збірники статей “Агрономічний poradnik про хліборобство” за редакцією А. Терниченка. Ці матеріали ілюструють стан розвитку землеробської термінології того часу: *Коли земля з під городини та баштана чиста, добре висапана і нема на її ніякого зілля, то ярину можна сіяти і не оравши, а тільки добре весною видряпавши її та заскородивши* [Терн, с. 13]; *Бо це-ж кожному відомо, що тоді спинається хліб на зріст, як йому одного чогось не став: чи то води, чи теплих, соняшних днів, чи страви в землі якої небудь* [Терн, с. 26]. Функціонує в тексті термін *шпари*, який сьогодні намагаються ввести у використання на заміну калькованому з російської мови терміну *пори*: *В ці шпари заходить вітер і глибоко висушує землю, а борона позагортає ті шпари, розпушить землю, а під розпушеною ріллею, земля в споді не сохне, довго держить вогкість, а через те й хліб краще росте* [Терн, с. 11]. Знаходимо в тексті й термін *кампост* (сучасний відповідник *компост*), термін *роблені гної* на позначення *штучних, мінеральних добрив*: *Через те, що чехи сильно піддобрюють свої поля, їм не стає товарячого гною для вигноювання всієї землі і тому вони вивозять на поля роблений зі всякого сміття гній – кампост – і купують ще роблені гної – порошки, а саме: суперфосфат, селітру, калійну сіль або каїніт* [Терн, с. 34].

1921 р. термінологічні комісії було об’єднано в Інститут української наукової мови при ВУАН, головним завданням якого було розроблення нової української термінології [Холодний, с. 20]. 1923 р. було створено Сільськогосподарський відділ Інституту української наукової мови, що працював відокремлено при Сільськогосподарському комітеті України [Гладкий, с. 6], з 1929 року Сільськогосподарський відділ було приєднано до Природничого відділу [Гладкий, с. 8]. На основі Сільськогосподарського відділу було організоване ще й Термінологічне бюро Сільськогосподарського наукового комітету України.

У 20-ті р. вийшла значна кількість наукових та науково-популярних праць із землеробської проблематики. Так, 1923 р. у Харкові надруковано брошуру А. Чикаленка “Чорний пар та плодозміна” та “Poradnik сільського

господаря” (авт. колект.) Використана у текстах землеробська термінологія має недоліки, характерні для періоду становлення терміносистем (вплив діалектного мовлення та надлишкова синонімія): *Перше я робив чорний пар, себ-то орав на пар з осени, а потім, коли упевнився, що в нашій краю хліб краще родить при ранній весняній оранці, як на осінній, то почав робити ранній весняний пар* [Чик, с. 5]; *Та в тім біда, що незаскороджена рілля в сухе літо сохне глибоко, а нам треба, щоб вона була мокра, треба, щоб земля мала вохкість, чи вільгость, як кажуть люди* [Чик, с. 6]; *Для того, щоб розділяти зерно від примішок по формі є осібні машини, так звані трієри, або куколевідбірники...* [Порадник, с. 108]. Зауважмо, що діалектні чи розмовні відомітники подавалися з тією метою, щоб тексти були зрозумілими як для фахівців-агрономів, так і для безпосередньо землеробів, адже галузь землеробства є виробничо-науковою.

Помітною подією було започаткування видання у Харкові 1924 р. науково-публіцистичного часопису для працівників сільського господарства “Земельник”. У першому номері зроблено примітку, що цей часопис редагувався термінологічною комісією. Це засвідчує, що наукову громадськість цікавили не тільки новини землеробства, а й мовне оформлення понять, тобто унормованість термінології. Проаналізувавши низку статей з цього часопису 1924-1925 р. видання, доходимо висновку, що українська землеробська термінологія перебувала на досить високому рівні внормування: невелика кількість терміносинонімів, русизмів; наявність розроблених класифікацій термінів та ін. Крім того, можемо відзначити, що землеробська термінологія того періоду в основному збереглася і до сьогодні, хіба що вийшли з ужитку деякі з наявних у текстах синонімів, змінилося подекуди граматичне та правописне оформлення лексем тощо. Із журнальних статей бачимо, що українська наукова землеробська термінологія не була усталеною, про що свідчать наведені у дужках російські відповідники до українських термінів: *Економічні чинники, що впливають на формування (клубнеобразование) клубнів картоплі..., дослідження по схороні (хранению) картоплі* [Земельник, с. 104].

Варто зазначити, що сільське господарство як галузь суспільної діяльності у той час дуже активно розвивалося, про що свідчать засоби його популяризації, зокрема організація різних конкурсів. Так, 1926 р. виходить брошура “Всукраїнський конкурс-огляд сільськогосподарських гуртків”, у якій землеробству (рільництву) приділено велику увагу. Це теж позитивно впливало на розвиток терміносистеми, адже розширювало коло спілкування, а, отже, обміну інформацією. Зауважмо, що у землеробській терміносистемі того періоду на позначення землеробства як галузі діяльності використовувався термін *рільництво* [Порадник, с. 92], який на сьогодні майже не вживається.

1928 р. виходить праця “Переходьте до многопілля. Як боротися з посухою та неврожаями” П.С. Боканчі, яка відзначалася відносною термінологічною унормованістю. Автор при творенні термінів орієнтується на народну мову: *Од оброблювання раз-у раз усе того самого збіжжя, – дичавіє, твердне і висушується земля* [Бокан, с. 7]; *А через те, що оброблення поля*

було дуже кепське, *насіння* вичищалося *аби-як*, то *земля* не то виснажувалась, але й стала *бур'януватіти* [Бокан, с. 9].

ІУНМ почав видавати “Вісник”, статті в якому стосувалися термінології і де розглядалися принципи укладання термінологічних словників української мови (побачили світ всього 2 випуски: 1928 та 1930 рр.).

У хроніці першого випуску “Вісника Інституту української наукової мови” вміщено повідомлення про те, що Міжнародний інститут агрикультури в Римі починає роботу над створенням “Словника сільськогосподарської термінології” 25 мовами, серед яких є і українська. Над українською частиною повинен працювати Інститут української наукової мови [Вісник 1, с. 100]. Це повідомлення свідчить про зростання авторитету української мови і науки українською мовою у світі.

У другому випуску подано матеріали Бюро народної термінології Інституту української наукової мови. Значна частина поданих термінів – землеробські, напр.:

9. **Гала'тка** – гатунок пшениці без остюків. *Галатка у мене посіяна у першій руці.*

С. Германівка, Обухівського р-н, Київськ окр [Вісник 2, с. 48].

Спостерігаємо таку структуру статті: визначення, приклад у тексті, наголос, вказівка на регіон функціонування. Безумовно, у такий спосіб укладена картотека була основою для лексикографічних праць високого ступеню нормативності.

Цікавими є матеріали Консультаційного бюро Інституту української наукової мов: подаються запитання здебільшого щодо перекладу з російської мови. На нашу думку, деякі з рекомендованих тоді землеробських термінів варто використовувати у в сучасній землеробській термінології, напр.:

Осенью поле было вспахано, а весной *внесен* навоз? – Восени поле виорано, а на весні *да'но* гній;

Засоренное просо? – *Бур'янувате просо;*

Заросло сорняками? – *Забур'януватіло* [Вісник 2, с. 60].

Також у другому випуску вісника вміщено рецензію В. Вовчанецького на підручник Миколи Бернацького “Основи сільсько-господарської мікробіології”, Харків: ДВУ, 1928, у якій міститься критичний аналіз саме стилю викладу і терміновживання [Вісник 2, с. 67-68]. На нашу думку, якби така практика існувала і в наш час, це дуже позитивно вплинуло б на рівень наукових видань, підвищило б відповідальність авторів.

1929 р. у “Наукових записках Харківської н.-д. кафедри мовознавства” (№2) виходить стаття З.Веселовської “Народна українська та російська термінологія конопель та льону”, в якій подано лінгвістичний аналіз однієї з галузей землеробської термінології - термінології льонарства в етимологічному та функціональному аспектах [187, с. 116]. Це одна з небагатьох термінологічних праць періоду 1918-1932 рр., яка має не рекомендаційно-нормативне, а лінгвістично-описове спрямування [Там само].

1933 р. опубліковано “Словник сільськогосподарської термінології” (Проект) за редакцією агронома П.О. Сабалдири (ДВУ) [Саб]. Щодо принципів

укладання цієї лексикографічної праці та деяких інших, виданих там само у в той самий період словників технічної та сільськогосподарської термінології, М. М.Пилинський вказував на тенденцію орієнтації на зразки наявної практики мовлення широких мас трудящих з максимальним виявленням досягнень літературної мови попереднього періоду [193, с. 121], тобто тяжіння до інтернаціоналізації термінології не спостерігалось.

Із кінця 20-х р. радянський уряд покладає край українізації, застосовуючи репресивні методи. Словники, які було видано попередніми роками, зазнають гострої критики. Інститут мовознавства Академії наук протягом 1934-1936 років видав п'ять термінологічних бюлетнів, які за своєю суттю заперечували національні тенденції у розвитку терміносистем.

Друга світова війна спричинила сповільнення, фактично припинення термінологічної роботи. Отож, наступний етап розвитку української термінології загалом, і землеробської, зокрема, починається в 50-ті роки ХХ століття. Так, 1950 р. побачила світ двотомна “Колгоспна виробнича енциклопедія” за редактування В.В. Мацкевича, перевидана 1956 р. за редактування М.С. Співака. 1957 р. при АН УРСР було засновано Словникову комісію, яку очолив акад. Й. Штокало, результатом діяльності якої було 75 лексикографічних праць із різних галузей знань (із них 22 тлумачні і тлумачно-перекладні словники, 14 довідників, 4 енциклопедії, 32 перекладні словники), у тому числі і з сільського господарства [122, с. 9-10].

У період “хрущовської відлиги” (60-ті рр.) термінологічна робота поживалюється. Серед лексикографічних праць цього періоду необхідно назвати “Російсько-український сільськогосподарський словник” А. Білоштана, М. Бойко (1963), у 1970-1972 рр. за редактування В.Ф.Пересипкіна було видано тритомну “Українську сільськогосподарську енциклопедію”, 1975 р. вийшов друком “Економічний сільськогосподарський словник” за редактування І.І.

Лукінова (перевидано 1979 р.). Ці словники створено за єдиними принципами: вони відображали тогочасний рівень розвитку науки і техніки, закріплювали усталену практику вживання термінів відповідно до галузей знань. Шляхом лексикографічного опрацювання було проведено певну нормалізацію термінології: введено найпоширеніші синоніми, вирішено питання взаємовідношень термінології, номенклатури і загальноживаної лексики, водночас не знайшли місця у словниках архаїзми, діалектизми, професіоналізми вузького вжитку. Словники цього періоду становлять серію праць, які відіграли роль у нормалізації та уніфікації української термінологічної лексики у її зіставленні з російською [132, с. 26]. Ці лексикографічні праці мали головним недоліком калькування термінів з російської мови, яка мала статус мови міжнародного спілкування.

Сучасний етап (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) – продуктивний період розвитку української наукової термінології, зокрема сільськогосподарської (землеробської), адже у зв'язку з розширенням функцій української мови як державної постало питання забезпечення усіх сфер виробничої і наукової діяльності нормативною термінологією. Так, щодо землеробської термінології варто відзначити видання українською мовою

низки підручників: М.О. Парфенов “Противерозійна система обробітку ґрунту” (1990), В.П. Гордієнко, О.М. Геркіял, В.П. Опришко “Землеробство” (1991), В.А. Вергунов, В.М. Костив “Культура землеробства як фактор цивіліогенезу” (2003), “Механіко-технологічні властивості сільськогосподарських матеріалів” за ред. С.С. Яцуна (2003), В.О. Єщенко, П.Г. Копитко, В.П. Опришко, А.П. Бутило, П.В. Костогриз “Загальне землеробство” (2004) та ін. Побачили світ “Російсько-український і українсько-російський словник по пшениці” В.С. Голика (1995), “Тлумачний термінологічний словник з агроґрунтознавства” за ред. М.І. Лактіонова, Т.М. Лактіонова (1998), тлумачний термінологічний словник “Загальне землеробство” за ред. В.О. Єщенка (2002) та ін., якими широко користуємося в нашому дослідженні. На жаль, названі праці не можна вважати нормативними в термінологічному аспекті. Основними недоліками є наявність русизмів на лексичному та граматичному рівнях, правописна неунормованість, неуніфікованість в аспекті синонімії тощо.

На жаль, сам процес формування терміносистеми певної науки відбувається, як правило, без участі філологів. Фахівець використовує для вираження певного поняття способи словотворення і слова (морфеми – суфікси, префікси) конкретної мови. При цьому на унормованість терміносистем впливають різні чинники:

- мовне середовище, у якому виникла галузь науки, і мова, якою вона була вперше описана;
- мова, через яку науковець познайомився з новою галуззю науки;
- термінологічна традиція, що усталилася в певній мові чи в споріднених з нею мовах, у певній галузі науки чи в споріднених науках;
- мовне чуття науковця, ступінь його мовної підготовки [189, с. 11-12].

В.П. Даниленко визначає коло вимог до термінологічної лексики, серед яких виділено *загальномовні*:

- граматичні засоби вираження термінологічних категорій;
 - відношення до іншомовних, діалектних та просторічних слів, які функціонують як терміни;
 - лексико-семантичні характеристики термінів (синонімія, полісемія);
 - коротка форма терміна
- та *вимоги щодо стандартизації термінології*:
- відповідність терміна основним способам і моделям загальнолітературного словотворення або спеціальним моделям термінотворення;
 - відношення до словотворчих варіантів терміна з урахуванням основних тенденцій розвитку системи словотворення (у тому числі й термінотворення): тенденції до регулярності функціонування словотвірних моделей, до спеціалізації значення словотворчих афіксів і моделей, до гніздового утворення термінів, співвідносних понятійно і структурно;
 - стилістичні вимоги до термінологічних конструкцій (у складеному терміні) та їх визначень [68, с. 160-161] та ін.

Роль лінгвістів – дати кваліфіковану експертну оцінку певній терміносистемі та забезпечити (проконтролювати, наскільки це можливо)

процес її нормалізації та кодифікації, адже на сучасному етапі розвитку української наукової мови стихійність у формуванні терміносистем є неприпустимою.

Нормалізація як складний комплекс видів діяльності лінгвіста передбачає:

- вивчення проблеми визначення і встановлення норми літературної мови;
- вивчення з нормативною метою мовної практики у її відношенні до теорії;
- систематизацію, даліше удосконалення та впорядкування правил вживання у випадках розбіжностей теорії і практики, коли з'являється необхідність закріплення норм літературної мови [146, с. 337-338].

Кодифікація – це встановлення і фіксація об'єктивної літературної норми, її офіційне визнання й опис у граматиках, словниках, довідниках, що мають авторитет у суспільстві. Визнання нормативності мовного явища чи факту (процес кодифікації) базується щонайменше на наявності трьох ознак:

- на відповідності певного явища чи факту структурі мови;
- на факті регулярної і масової відтворюваності певного явища в акті комунікації;
- на громадському схваленні і визнанні відповідного явища нормативним [Там само, с. 338].

Кодифіковані норми української, як інших мов, це такі норми, яких треба дотримуватися усім носіям літературної мови. Нормативний словник, у данному разі термінологічний, – це і є кодифікація як наслідок. Культура наукового мовлення як така починається там, де мова пропонує вибір для кодифікації.

Отже, сучасна українська землеробська термінологія – розвинена терміносистема з усталеними традиціями термінотворення і терміновживання. Неоднакова інтенсивність її розвитку у різні періоди зумовлюється здебільшого соціолінгвістичними чинниками.

2.2. Генетична характеристика сучасної української термінології землеробства

Термінолексеми за прийнятою в мовознавстві класифікацією з етимологічного погляду поділяються на питомі (автохтонні) та запозичені [246, с. 174]. Напр.: землеробський термін *зв'язність* (грунту) – властивість ґрунту зберігати свою форму без порушення суцільності під впливом зовнішніх сил, які націлені на її роз'єднання [ТС33, с. 37], утворений морфологічним способом від загальноживаної лексики *зв'язний*, *в'язати*, що походить від праслов'янського *vezati*; – основа *vez-*, очевидно є результатом контамінації коренів **oz-* < індоєвропейського **anǵh-*, грецького *ἄζω* “зв'язую”, латинського *ango* “звужую” [ЕСУМ, т. 1, с. 442]; землеробський термін *куліси* зі значенням ‘смуги або окремі ряди високорослих рослин, висіяних у паровому полі уперек панівних вітрів для зменшення сили вітру і нагромадження снігу в зимовий період’ [ТС33, с. 78] в українській мові усталився шляхом лексико-семантичної деривації від театрального терміна *куліси*, який є запозиченням з

французької мови [ЕСУМ, т.3, с. 134].

Характеристика термінологічної лексики з погляду походження на відміну від загальноживаної має принципову особливість: аналізуючи терміни, необхідно простежити термінотвірні тенденції (морфологічний, лексико-семантичний словотвір, термінологізація без зміни значення лексем загальноживаної (діалектної) сфери та інших термінологій), зокрема в аспекті співвідношення питомих та запозичених лексем (основ, службових морфем).

Лексичну основу сучасної української землеробської термінології складають **питомі** кореневі та службові морфемі, оскільки землеробство – одна з найдавніших галузей суспільної діяльності.

Автохтонні за етимологією основи у процесі термінотворення, зокрема морфологічного словотвору, оформляються автохтонними службовими морфемами, що дозволяє віднести термінологічні одиниці до певних ономасіологічних категорій, зокрема атрибутивності: *вологість* ґрунту – властивість ґрунту поглинати і утримувати певну кількість вологи. [ТСЗЗ, с. 32], лексема *вологість* походить від праслов'янського *volga [ЕСУМ, т. 1, с. 418]; *бриластість* – показник якості обробітку, який визначається за відношенням площі, які займають брили розміром понад 10см, до загальної площі ділянки [ТСЗЗ, с. 9], лексема *брила*, можливо, пов'язана з індоєвропейським *bher- “бити, розбивати, дробити” [ЕСУМ, т. 1, 257]; *гребенястість* поверхні – показник якості обробітку, оцінюється за висотою гребенів чи глибиною борозен [ТСЗЗ, с. 37], лексема *гребінь* походить від праслов'янського *grebu, род. в. grebene, похідне від grebo “гребу” [ЕСУМ, т. 1, с. 589] та ін.

Ономасіологічна категорія процесуальності презентована такими питомими землеробськими термінами: *боронування* – спосіб поверхневого обробітку ґрунту для кришення, розпушування, часткового перемішування і вирівнювання поверхні ґрунту, знищення паростків і сходів бур'янів [ТСЗЗ, с. 9], *борона* походить від праслов'янського *borna “борона”, пов'язана з *borna “оборона, заслона” [ЕСУМ, т. 1, с. 233]; *борознування* – спеціальний захід обробітку ґрунту для утворення борозен під час оранки плугами загального призначення зі знятими через один корпус полицями [ТСЗЗ, с. 8], *борозна* походить від індоєвропейського *bher- / bhor- “бути гострим, різати” [ЕСУМ, т. 1, с. 232].

До ономасіологічної категорії предметності належать такі землеробські терміни, як *луцильник* – знаряддя для поверхневого і мілкового обробітку ґрунту [ТСЗЗ, с. 87], мотивований дієслівною основою *луцити*, і який походить від праслов'янського luska “луска, оболонка” < від індоєвропейського *leu- “відокремлювати” з детермінантом –sk- [ЕСУМ, т. 3, с.310], *коток* – знаряддя для ущільнення і часткового вирівнювання верхнього шару ґрунту, кришення брил і руйнування ґрунтової кірки [ТСЗЗ, 77], походить від праслов'янського kotiti “кидати, перевертати; котити” [ЕСУМ, т. 3, 59]; *крилатка* – сухий нерозкривний плід у рослин, характерний для бур'янів-анемохорів [ТСЗЗ, 78], походить від праслов'янського kridlo, *skridlo – суфіксальне утворення від дієслівної основи праслов'янського *skri- (< індоєвропейське *skrei-) “літати” [ЕСУМ, т. 3, 93] та ін.

У терміносистемі функціонують терміни, утворені засобами морфологічного словотвору: поєднанням питомих морфем: *тепловіддача, виморожування, висушування, рослинність* тощо та комбінуванням питомих і запозичених морфем: *агролісомеліоративний, протиерозійний, шлейфування, фрезерування* тощо. У процесі термінотворення і нормування термінології, на нашу думку, перевагу треба віддавати питомому відповіднику, адже автохтонна лексика полегшує сприймання наукових текстів, особливо на початкових етапах засвоєння науки. Звичайно, заміна іншомовного відповідника автохтонним не завжди можлива і доцільна. Так, деякі запозичення доволі глибоко укорінюються у лексичний склад української мови, на їх основі з використанням питомих морфем твориться значна кількість похідних, які належать до різних ономазіологічних категорій: *гумус – гумусовий, гумусованість, гумусоутворення, гумусований, гумусний* тощо. У таких випадках шукати відповідники з питомим коренем нераціонально, адже ці запозичення є цілком органічними для української мови.

Власне процес термінологізації питомих основ засобом морфологічного словотвору покажемо на прикладі землеробського терміна *липкість* – технологічна властивість, яка характеризується здатністю вологого ґрунту прилипати до різних предметів (робочих органів і коліс сільськогосподарських машин і знарядь) [ТСЗЗ, с. 86]. Цей термін увійшов до терміносистеми на основі звуження (спеціалізації) загальноновживаного слова *липкий* – який легко прилипає; клейкий, липучий, чіпкий, глейкий, клейкий [НТСУМ, т.2, с. 76] і додавання суфікса узагальненої ознаки *-ість* (лексема походить від праслов'янського *lьrěti “липнути” [ЕСУМ, т. 3, с. 239]). В.П. Даниленко вказує, що шлях пристосування загальноновживаних слів у ролі термінологічних найменувань відбувається через семантичну спеціалізацію, яка починалася з уживання їх в особливих контекстах [68, с. 98]. Далі вже термін отримує дефініцію (найчастіше через найближчий рід і видові відмінності), регулярно вживається з тим самим значенням у наукових текстах, тобто стає повноправним членом певної термінологічної системи.

Наведемо приклади термінологізації питомих основ засобом лексико-семантичного словотвору (може поєднуватися з морфологічним). Так, у землеробській термінології функціонують назви таких рослин, як *вовчинець* – молочай, *вовчуг* – куряча сліпота, *вовкня* – люпин, *вовчий біб*, *вовчник* – вовчі ягоди, *вовчок* (соняшниковий), а також назва комахи *вовчок* – капустянка, довгоносик амбарний. Усі ці лексеми походять від праслов'янського *v lьkъ [ЕСУМ, т. 1, с. 411]. Важливо зазначити, що в українській термінології усі лексеми – назви рослин, мотивовані твірною основою *вовк* (а також словосполучення *вовчий горох, вовчий перець, вовчі яблука, вовче лико*) мають у семантиці компоненти значення “дикорослий, непридатний”, а також “небезпечний для здоров'я людини і худоби, отруйний”, так само і комаха *вовчок* – великий шкідник сільського господарства, який жере і нищить корені, плоди і зерно [ЕСУМ, т. 1, с. 413]. В основі номінації – метафоричне перенесення значення лексеми *вовк*, адже ця тварина у концептосфері українця (та й не тільки українця) наділена негативними ознаками. Як зазначає О.І. Іліаді

, найдавніший лексичний склад будь-якої мови, по суті, є сукупністю “закам’янілих” метафор, застиглих образів, опис чого пов’язаний з культурними традиціями народів [88, с. 5-6].

Термін *сплячі бруньки* – пазушні бруньки, властиві багаторічним бур’янам, з яких переважно після механічного ушкодження стебла чи в результаті сильної дії іншого фактора розвиваються пагони відтворення рослин [ТСЗЗ, с. 10] є результатом метафоризації, причому спостерігаємо вираження видової відмінності прикметником-конкретизатором. Етимологія слова *бруньки* загальноприйнятого пояснення не має; виводиться від праслов’янського [brunь] < *br-ou-ni-, яке зіставляється з давньоіндійським bhrūnā “зародок” [ЕСУМ, т. 1, с. 269] та ін. Термін *біла ниточка* зі значенням “фаза росту рослини, коли вона має вигляд білої нитки” теж є результатом семантичної деривації, метафоричного перенесення значення загальноновживаного слова *нитка* “тонко зсукана, скручена пряжа, що використовується для шиття, в’язання, вишивання, виготовлення тканин” [НТСУМ, т.2, с. 363] і походить від праслов’янського *nitь* [ЕСУМ, т. 4, с. 91].

Слово *пшениця* (від праслов’янського *ръшеніца*) походить від *ръшено*, яке є субстантивованим дієприкметником від *ръхати* ‘товкти’ (назва зумовлена тим, що для одержання пшона необхідно обтовкти зерна проса) [ЕСУМ, т.4, с. 648]. Очевидно, слово є наслідком метонімічного перенесення значення: товкти могли і зерна пшениці. У сучасній землеробській термінології термін *пшениця* функціонує з тим самим значенням, що й багато століть тому, хіба що конкретизувалася номенклатурними прикладками. Те саме можна сказати і про термінолексеми *жито* та *ячмінь*, назви яких утворилися на основі метафоричних перенесень значень. Так, *жито* – теж прадавня землеробська культура слов’ян. Праслов’янське *žito* ‘зернові культури взагалі’ пов’язане з *žiti* ‘жити’ [ЕСУМ, т.2, с. 200]. Треба зазначити, що давньоруське *жити* мало значення “пасти, кормити” [Ср, т.1,ч.2, с. 876]. Цілком можливо, що назва злака сформувалася на підставі функціональної аналогії, адже *жито* – рослина, яка використовувалася у харчуванні людей, а також для відгодівлі тварин. Лексема *ячмінь* утворена від праслов’янського **ěšťtu* (за допомогою суфікса *-*ten*), що походить від основи **Qkь*, спорідненої з гр. *onkos* ‘гачок’, лат. *ancus* ‘той, що має криві руки’, дінд. *ácati* ‘згинає’ [Шанск, с. 330], в основі номінації – перенесення значення на основі зовнішньої подібності, адже колоски ячменю зігнуті за формою.

Шляхом термінологізації без зміни значення у термінології землеробства усталилася лексема *пług*. Лексема *пług* – знаряддя для оранки, під час якої ґрунт обертається, кришиться, розпушується і частково перемішується, підрізаються бур’яни і заробляються в ґрунт добрива та рослинні рештки [ТСЗЗ, с. 117], загальноновизнаної етимології не має; можливо, похідне утворення від *plužiti* “тягти по землі”, з яким пов’язане чеське *plouhati, ploužiti*, пор. польськ, старослов’янське [pľužuč] “тягатися, волочитися, вештатися”, українське [пługánити] “повільно йти, плентатися”, де, як і в праслов’янській *pluğь* “пług”, основа *plu-g-* визнається суфіксальним розширенням давнього індоєвропейського **plou-* (**pleu-*) “тягти, текти, лити, литися” [ЕСУМ, т. 4, с.

455]. За всю історію існування землеробства семантика цієї лексеми не змінилася, можливо тільки модифікуються моделі плуга.

Не змінив свого значення, термінологізувавшись, прикметник *ярий* (*яровий, яринний*), що є складником словосполучень *ярі бур'яни, яра пшениця* тощо і має значення “який дає урожай у рік посіву; однорічний” [СУМ, т.11, с. 647], він походить від праслов'янського **jarь*, що споріднене з гр. *ῥορος*, ав. *jāre* ‘рік’, чеськ. *jaro* ‘весна’, *jarni* ‘весняний’ [Machek, с. 171]. У тлумачному словнику [НТСУМ, т.3, с. 858] зазначено, що ця лексема уживається як складник деяких ботанічних і зоологічних назв, термінів.

Запозичені етимологічні основи (морфеми) становлять значну частину сучасної української термінології землеробства. У їхньому складі виділяються *інтернаціоналізми* і власне *запозичення*. Інтернаціоналізмами вважають ті морфеми (терміноелементи), які функціонують з тим самим значенням не менше, ніж у трьох неблизькоспоріднених мовах [2, с. 75]. У процесі функціонування термінів простежується закономірність: чим вища частотність використання конкретного терміна (морфеми) фахівцями різних країн, тим більше в нього шансів стати інтернаціоналізмом. Якщо надмірна кількість запозичень у лексичному складі будьякої мови вважається явищем негативним, то усталені загальноприйняті інтернаціоналізми викликають менше заперечень. Проте, на думку Е.Я. Сорокіної, загалом інтернаціоналізація термінології призводить до втрати національної специфіки термінології, відмови від фіксації відкриттів, зробленими представниками національної науки, ускладнює вивчення самої науки носіями певної мови, крім того, терміни можуть перейти в загальноживану сферу, що збільшить кількість запозичень у лексичном складі мови [237, с. 202].

Існує два шляхи засвоєння запозичень: стихійний, який передбачає цілком закономірний процес лексичної інтерференції, або ж виникнення нових термінологічних значень у наявних запозичених лексем, та планомірний – свідоме засвоєння нормативних термінів [156, с. 94]. Українській землеробській термінології більшою мірою властивий стихійний шлях засвоєння запозичень, оскільки ця галузь нерозривно пов'язана з практичною господарською діяльністю людини на відміну від академічних наук.

Характеризуючи запозичення, варто звернути увагу на такі класифікаційні принципи: джерело запозичення (мова-донор) та аспект запозичення (фонетико-графічний, семантичний, морфемний тощо) [10, с. 59], адже часто ми маємо справу або тільки з транслітерацією, або з семантичним калькуванням. Етимон більшості запозичень української термінології землеробства грецький чи латинський. Л.О. Симоненко зазначає: “Навчання основам природничих наук у Росії починається з першої чверті XVIII століття, причому проводилося воно в основному латинською мовою, оскільки наукові праці, які з'являлися в Росії за Петра I, переважно були латиномовними. Згодом, коли латинська мова (практично єдина на той час мова науки) почала втрачати свій авторитет, для створення спеціальних понять запозичувалися грецькі терміноелементи” [224, с. 22]. Отже, велику роль у термінотворенні здавна відіграють терміноелементи – своєрідний будівельний матеріал, цеглинки, з

яких складаються терміни, що повною мірою стосується і землеробської термінології (характеристику найуживаніших терміноелементів див. п. 4.1.)

Крім інтернаціональних елементів грецького та латинського походження, в термінології землеробства також наявні індивідуальні (ціліснолексемні) запозичення, так, донорами є такі мови:

– латинська: *лабільність культур* – властивість окремих культур гірше рости і продукувати в повторних посівах чи при частому їх поверненні на попереднє місце вирощування [ТСЗЗ, с. 84] від лат. *labilis* – нестійкий, рухливий [СІС, с. 475], *культивуація* – обробіток культиваторами верхнього шару зраного ґрунту без його обороту (від лат. *cultivatio* – обробляю) [СІС, с. 471], *агрегат* – сукупність двох і більше різнотипних машин або апаратів, які діють спільно (від лат. *aggregatus* – зібраний) [СІС, с. 23], *гуміфікація* – процес біохімічного перетворення органічних решток рослинного і тваринного походження до високомолекулярних органічних речовин темного забарвлення під впливом ґрунтових мікроорганізмів [ТСЗЗ, с. 41];

– грецька: *біота* – сукупність рослин і тварин, об'єднаних спільною областю поширення, що історично склалася (від грец. βιοτή) [СІС, с. 119];

– німецька: *бракераж* (старонім. brack) – зіпсована або неякісно виготовлена продукція [СІС, с. 129];

– французька: *кольматаж* – природне або штучне осадження намулів на ділянці землі внаслідок чого підвищується родючість ґрунту (франц. colmatage, від лат. *colmata* – наповнення, насип) [СІС, с. 426]; *парцела* – невеличка ділянка землі (франц. *parcelle* від нар.-лат. **particella* (лат. *particular*) [ЕСУМ, т. 4, с. 302];

– англійська: *дренаж* – система штучних водотоків (англ. *drainage*, від *drain* – відкачувати, відводити) [СІС, с. 276];

– перська: *богара* – землі, які в районі посушливого клімату використовуються без зрошення [ТСЗЗ, с. 7; СІС, с. 86] та ін.

Процес використання і засвоєння запозичень має бути регульованим. На думку Г.П. Нещименко, чинниками-регуляторами є зовнішня мовна цензура (мовний контроль, здійснюваний редакторами, стилістами та ін.) та автоцензура (мовний самоконтроль індивідуума) [173, с. 16]. Вирішальним критерієм має бути прагнення до того, щоб використання запозичень було актуалізованим, функціонально зумовленим, щоб це сприяло виконанню комунікативного наміру, закладеного у висловлюванні [Там само]. Зокрема, рекомендують урахувувати ступінь засвоєння запозичення, полісемічність терміна. У разі вибору між запозиченою і питомою лексемою треба керуватися функціональними та системними характеристиками терміна, зокрема, зручністю у творенні похідних, стислістю форми, хоч запозичувати без потреби не варто [155, с. 52-53].

У сучасній українській терміносистемі землеробства запозичення здебільшого калькуються з мови-першоджерела. При цьому значну роль може відігравати мовне посередництво. Донедавна цю роль виконувала російська мова, пор., *cultivation* (англ.) – *культивуація* (рос.) – *культивуація* (укр.); *mineralization* (англ.) – *минерализація* (рос.) – *мінералізація* (укр.) тощо. На

початкових етапах формування терміносистеми (кінець XIX – початок XX ст.) запозичення надходили також в основному через російську мову, оскільки перші українські землеробські словники, довідники, монографії і статті створювалися в основному шляхом прекладу з російської, або на основі опрацювання російськомовних джерел, хоч вплив німецької мови теж заперечувати не можна (адже саме вона була на той час мовою міжнаціонального спілкування).

Важливо зазначити, що така характеристика термінів (зокрема, запозичень), як мотивованість простежується на етимологічному рівні, тобто на рівні мови-першоджерела. С. Ульман вказує, що особливо важливо, чи становить словник певної мови відносно мотивовану систему, для якої властива більша кількість слів з внутрішньою формою і більша кількість тісно пов'язаних (за формою) асоціативних рядів, чи він містить значну кількість немотивованих слів, форма яких не підказує їх значень. Якщо в мові одного мовного колективу велика кількість учених термінів класичного походження, то це може висунути мовний бар'єр між людьми різного культурного рівня. Мова, у якій легко творяться морфологічні деривати і складні слова, може широко використовувати власні ресурси, ця обставина може бути використана прихильниками пуризму і мовного шовінізму [255, с. 257-258].

Практика терміновживання і термінотворення в сучасній українській мові підтверджує цю точку зору. Тому підходити до вирішення проблеми співвідношення національного і запозиченого треба зважено, у жодному разі не керуючись емоціями чи політичними уподобаннями.

Як бачимо, сучасна українська землеробська термінологія різнорідна за походженням. Якщо на початкових етапах формування вона здебільшого складалася з автохтонних утворень, то на сучасному етапі у її складі – велика кількість запозичень. Особливо багато останніх у тематичній групі назв добрив та пестицидів.

Висновки до II розділу

У сучасній українській мові функціонує розвинена термінологія землеробства, здатна обслуговувати сучасну землеробську науку та сільськогосподарське виробництво. Стан формування і розвитку цієї терміносистеми визначається низкою мовних і позамовних чинників. Серед мовних визначальним є становище мови в суспільстві і ступінь розвиненості наукового стилю, а серед позамовних – особливості розвитку національної науки, техніки, сільгоспвиробництва.

Початковий етап становлення української наукової землеробської термінології припадає на останні десятиліття XIX ст, далі періоди активного розвитку змінювалися періодами стабільності або занепаду, що загалом збігається із періодами історично-культурного розвитку України і нагадує математичний графік – синусоїду. Сучасний етап розвитку терміносистеми, який є предметом нашого дослідження, починається у 90-их р. XX ст. і триває до сьогодні.

Українська землеробська термінологія має багато джерел походження, що зумовлено постійною конкуренцією національного та міжнародного в термінотворенні, впливами різних мов у різні періоди розвитку та діалектним оточенням.

Оскільки українська термінологія землеробства сформувалася на основі землеробської лексики, яка має давню історію розвитку в українській мові, у складі терміносистеми – багато питомих лексем, значення яких зазнає змін залежно від ступеня розвитку науки.

Запозичена лексика потрапляє в українську мову або прямо з мови-джерела, або через посередництво інших мов. Тривалий час роль посередника відігравала російська мова, але останніми роками ситуація змінилася. Мовами-донорами є грецька, латинська, англійська, французька, німецька. Найбільше запозичень на сучасному етапі дає англійська мова.

РОЗДІЛ III ***СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ*** ***ЗЕМЛЕРОБСТВА***

Сучасна українська землеробська термінологія має системний характер з обов'язковою внутрішньо- та зовнішньосистемною взаємозалежністю та взаємовизначеністю, хоч і на правах відносної автономності. Опис системної організації цієї термінології (парадигматика) метою має визначити її системотвірні тенденції, закономірності та специфіку.

Зв'язки між значеннями слів у термінологічній системі землеробства різняться за ступенем абстракції, обсягом семантики, що важливо визначити для її максимально повної лінгвістичної ідентифікації (лінгвістичного опису),

диференціації щодо інших груп загальноповживаної та термінологічної лексики.

3.1. *Концептуально-тематична структура землеробської термінології*

Картина світу (наївна та наукова), на думку І.Б. Штерн, є багатограним ментальним феноменом, що пов'язує мову з мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, які функціонують у мові [282, с. 157]. Вона диференціюється на мовну картину світу та концептуальну картину світу, що перебувають у відношеннях накладання та взаємоперетворення (О.О. Селіванова) [219, с. 84].

В.В. Жайворонок зауважує, що “картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності. Всесвіт як всеохопний світ є для людини всеосяжним предметом пізнання. Разом з тим світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ, а ширше – всесвіт” [78, с. 51]. Дослідник вважає, що оскільки концептуальна картина світу (а, отже, і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи того мовного знака [74, с. 51]. О.С. Мельничук зазначав, що у процесі історичної взаємодії мислення і структури мови загальний вплив мислення на мовну структуру постійно посилюється, тоді як зворотний вплив структури мови на мислення послаблюється [157, с. 88], це визначає напрям взаємодії концептуальної і мовної картин світу.

Оскільки ми послугуємося терміном концептуальний (концептуальна картина світу), варто звернутися до сутності терміна концепт (А. Вежбицька, О. С. Кубрякова, А.М. Приходько, В.І. Карасик та ін.). О.О. Селіванова проводить узагальнення, виділяючи такі аспекти концепту:

- концепт – логічне судження, представлене у мовній формі;
- концепт – будь-яка одиниця колективної свідомості, яка відбиває предмет реального чи ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вигляді вербального субстрату;
- у логіко-семантичному аспекті концепт – сукупність семантичних ознак під час компонентного аналізу лексики;
- у дусі середньовічного концептуалізму феномен концепту розглядається як абстракція сукупності предметів (гіперонім, родове поняття);
- у ракурсі відображальної функції свідомості концепт є суттєво-пізнавальною абстракцією предметів і явищ;
- у психологічному аспекті концепт виступає як мисленневий і психологічний образ об'єкта;
- на основі інтеграційного принципу концепт – це різносубстрактна одиниця свідомості, що включає уявлення, образи, гештальти, поняття [220, с. 111]. Безумовно, структура концепту залежить від сфери пізнавальної діяльності людини: культурні концепти і наукові концепти – далеко не одне й те саме.

Усю пізнавальну діяльність людини можна розглядати як таку, що розвиває вміння орієнтуватися у світі, а ця діяльність поєднується з необхідністю ототожнювати й розрізняти об'єкти. Концепти постають для забезпечення таких операцій. Наука – це специфічна сфера діяльності людини. Кожна наука розвивається на основі певних теоретичних і експериментальних узагальнень. Будь-які зміни на поняттєво-концептуальному рівні відображаються у системі термінів: втрачають актуальність одні терміни, змінюють значення інші, з'являються нові, причому такі зрушення не хаотичні, вони мають системний характер. Від того, наскільки високий рівень розвитку термінології як виразника системи наукових понять, багато в чому залежить успіх наукового пошуку. Саме тому від здобутків лінгвістики, логіки у галузі семантики, когнітивізму залежить успіх термінологічної роботи в аспекті систематизації понять на концептуальному рівні, що є основою для класифікації та словотвірної структурації їхніх виразників-термінів.

Отже, концептуальна землеробська картина світу як феномен, який віддзеркалюється у свідомості людини у вигляді вторинного існування об'єктивного світу і який є результатом її абстрагувальної дійсності [204, с. 23] інтроспективно диференціюється на концептуальні категорії (Р. Джекендофф): кількість, предмет (об'єкт), дія, подія (результат), стан, місце, шлях (мета), які є універсальними [257, с. 112]. Як зазначає В.А. Широков, типовий ідеографічний словник, який становить собою ієрархічну поняттєву класифікацію лексики, на вході містить укрупнену концептуальну класифікацію на зразок буття, відношення, простір, час, матерія тощо, а на виході – групи синонімічних чи близьких за смыслом лексичних одиниць (синонімів, квазісинонімів, аналогів, дериватів), необхідних для адекватного вираження думки [268, с. 14].

Термінологічні системи складаються з тематичних груп, кількість і склад яких визначаються будовою категорійно-поняттєвого апарату певної науки. Ф. П. Філін зазначав, що об'єднання слів, як-от *слова, які позначають польові та садово-городні культури; слова, які позначають стан та техніку землеробства*, базуються не на лексико-семантичних зв'язках, а на класифікації самих предметів та явищ, такі об'єднання слів можна назвати тематичними словниковими групами [259, с. 526]. Як зауважує А.П. Критенко, предмет відповідає слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з другого [134, с. 199]. Компонентний аналіз дефініцій термінів, які є глибинними семантичними структурами, що містять в імпліцитному вигляді всю інформацію, яка маніфестується на поверхні у процесі використання деривата в акті комунікації [135, с. 35], представлених у словниках, довідниках, підручниках і монографіях із землеробства останніх років видання, дав змогу виділити тематичні групи, які формують термінологічну систему землеробства.

Належність до тематичного угруповання одного ієрархічного рівня (роду) визначалася за наявністю спільної архісеми (інтегральної, родової семи); диференційні семи кваліфікувалися як маркери видових відмінностей терміна. Диференційні семи можуть бути архісемами, але вже у гіперо-гіпонімічній

парадигмі нижчого порядку. Семантична ознака будь-якого рівня, як і саме слово, має подвійну семасіологічну залежність: ознака є розрізнявальною (диференційною) на одному ступені угруповання лексичних одиниць і об'єднувальною (ототожнювальною) на рівні абстракції, яка стоїть нижче [183, с. 485]. На думку О.С. Кубрякової: “Оскільки дефініція визначається як описово-класифікаційна, вона повинна містити слово-ідентифікатор, що вказує у сфері іменників на його родову належність (в аспекті встановлення родо-видових відношень між предметом, позначеним мотивувальним словом, та предметом, позначеним мотивованим знаком), а в класі слів-ознак (дієслів і прикметників) – на їх належність до того чи того семантичного розряду слів” [135, с. 54]. Видова відмінність може бути експліцитно виражена компонентом складного слова чи словосполучення (*зяблевий обробіток – звичайний зяблевий обробіток, поліпшений зяблевий обробіток, напівпаровий зяблевий обробіток, комбінований зяблевий обробіток*), або лише імпліцитно, тобто у складі дефініції. Можливість вираження видового значення термінами різних структурних типів (однослови, композити і словосполучення) – один із виявів системності термінології.

Отже, терміносистема землеробства складається з низки тематичних груп, що містять як власне землеробську термінолексику (*оранка, мульчування, ярина*), так і термінолексику суміжних наук: ботаніки: *жито, пшениця, соя, насіннячкові, приймочка, кореневище, стебельце*; ґрунтознавства: *чорнозем, суглинок, дерново-підзолисті ґрунти, осадові породи, гумус, абсолютна цілина*; агрохімії: *пестициди, гербіциди, фосфатні добрива, азотфіксатори*; екології: *анабіоз, анаероб, фітоценоз, фітосфера* та ін. Тематичні групи пов'язані як на концептуально-поняттєвому рівні, так і на дериваційному (терміни одних тематичних груп можуть бути ономасіологічною базою, мотиваторами для термінів інших тематичних груп).

Тематичні групи термінології землеробства різні за кількісним складом (від 9 терміноодиниць до кількох сотень). Крім того, вони можуть бути як структурно простими, так і складними (містити тематичні підрозділи). Одні тематичні групи становлять собою скінченну множину (така скінченність є умовною, оскільки розвиток науки може у будь-який момент спричинити появу нових понять і, відповідно, термінів на їх позначення), інші – нескінченні множини з широкими термінотвірними можливостями і тенденціями, особливо на тих концептуально-поняттєвих ділянках, які перебувають на суміжжі наук. Нами здійснено кількісний аналіз тільки структурно простих і скінченних тематичних груп, такі показники можна вважати точними, що неможливо для нескінченних тематичних груп.

3.1.1. Назви знарядь праці, приладів та механізмів, напр.: *борозномір* – прилад, за допомогою якого визначають глибину борозни під час, оранки [ТС33, с. 8], *борони* – знаряддя для поверхневого обробітку ґрунту з метою розпушування і вирівнювання верхнього шару та знищення проростків бур'янів [ТС33, с. 8], *луцильники* – знаряддя для поверхневого і мілкого обробітку ґрунту [ТС33, с. 87]. Усього у цій тематичній групі за нашими підрахунками 47 термінів: *плуг, начіпний оборотний плуг, двох`ярусний плуг, борона зірчаста,*

борона обертова, ротаційна борона, голчаста борона, зубова борона, шлейф-борона, легка борона, важка борона, середня борона, луцильники, вирівнювач, волокуша, плоскоріз, лункоутворювач, комбіновані знаряддя обробітку, знаряддя протиерозійного обробітку, котки, кільчасто-шпорові котки, кільчасто-зубчасті котки, дискові луцильники, фрези, граблище, грабки (косильні), грейдер, грейдер причіпний, грейдер самохідний, ґрунтоаератор, заорювач, борозномір, сапа, лопата, сівалки, чизель, комбінований агрегат, культиватор, дисковий культиватор, протиерозійний культиватор, культиватор-плоскоріз, культиватор-плоскоріз-глибокорозпушувач, проріджувач, трактор, гусеничний трактор, колісний трактор та ін. Проте, якщо урахувати марки землеробської техніки, кількість термінів значно збільшиться. Важливо зазначити, що розвиток цієї тематичної групи якраз і відбувається за рахунок появи нових моделей і марок механізмів та машин.

3.1.2. Назви законів землеробства, напр.: *закони землеробства – закономірності дії життя рослин у процесі формування врожаю [ТСЗЗ, с. 52], закон незамінності і рівнозначності факторів життя рослин – закон, за яким всі фактори життя рослин фізіологічно рівнозначні і жоден з них не може бути замінений іншим [ТСЗЗ, с. 52], закон своєчасності – закон, згідно з яким усі сільськогосподарські роботи мають виконуватися строго у відведений для них час [ТСЗЗ, с. 53], а також закон мінімуму, оптимуму і максимуму, закон обмежувального фактора, закон плодозміни, закон повернення, закон сукупної дії факторів життя рослин та ін.*

3.1.3. Назви систем землеробства, напр.: *система землеробства – комплекс взаємопов'язаних агротехнічних, меліоративних і організаційно-економічних заходів, спрямованих на використання землі для вирощування сільськогосподарських культур, відтворення і підвищення родючості ґрунту [ТСЗЗ, с. 139], система землеробства екстенсивна – система, при якій виробництво рослинницької продукції, відновлення, збереження і підвищення родючості ґрунту забезпечується головним чином за рахунок ґрунтово-кліматичних факторів, а також за допомогою використання чистих парів і посівів багаторічних трав, внесення гною та незначної кількості мінеральних добрив тощо [ТСЗЗ, с. 139], система землеробства інтенсивна – сучасна система, яка забезпечує ріст урожайності, відновлення, збереження і підвищення родючості ґрунту за рахунок факторів інтенсифікації землеробства: застосування великої кількості добрив, засобів захисту рослин, меліорації, вдосконалення знарядь обробітку тощо з урахуванням найновіших досягнень сільськогосподарської науки і передового досвіду [ТСЗЗ, с. 140]. Усього нараховуємо 9 видів термінів на позначення систем землеробства, крім вищеназваних: заліжна система землеробства, зональна система землеробства, лісотильна система землеробства, перелогова система землеробства, перехідна система землеробства, підсічно-вогнева система землеробства, примітивна система землеробства, тенденція до розширення цієї тематичної групи не простежується.*

3.1.4. Назви сівозмін, напр.: *сівозміна – чергування сільськогосподарських культур (а в разі потреби і пару) в часі й на території та*

рідше – тільки в часі [ТСЗЗ, с. 143], *сівозміна ґрунтозахисна* – сівозміна, в якій виключається або зводиться до мінімуму вирощування просапних культур [ТСЗЗ, с. 144], *сівозміна просапна* – вид польової, кормової або овочевої сівозміни, в якій більшу половину площі займають просапні культури [ТСЗЗ, с. 147], а також та ін. Ця тематична група невелика за кількістю термінів, так нараховуємо усього 23 видових терміни на позначення назв сівозмін: *сівозміна ґрунтозахисна, сівозміна зерно-парова, сівозміна зерно-паро-просапна, сівозміна зерно-паро-трав'яна, сівозміна зерно-просапна, сівозміна зерно-трав'яна, сівозміна зерно-трав'яно-просапна або плодозмінна, сівозміна кормова, сівозміна коротко-ротаційна, сівозміна луко-пасовищна, сівозміна овочева, сівозміна освоєна, сівозміна плодорозсадницька, сівозміна польова, сівозміна прифермська, сівозміна просапна, сівозміна сидеральна, сівозміна сінокісна, сівозміна спеціалізована, сівозміна спеціальна, сівозміна травопільна, сівозміна трав'яно-зернова, сівозміна трав'яно-просапна*, причому утворення нових терміноодиноць поки-що навіть не прогнозується.

3.1.5. Назви властивостей, здатностей та характеристик, напр.: *властивості ґрунту агрофізичні* – властивості ґрунту, які характеризуються питомою масою і будовою, з питомою масою пов'язані зусилля, які доводиться витратити на обробіток ґрунту, а з будовою – планування того чи того радикального заходу обробітку (ущільнення чи розпушування) з метою їх поліпшення [ТСЗЗ, с. 28], *лабільність культур* – властивість окремих культур гірше рости і продукувати в повторних посівах чи при частому їх поверненні на попереднє місце вирощування, знизити їх можна за рахунок повторного використання проміжних посівів сумісних культур [ТСЗЗ, с. 84], *морозостійкість* – здатність рослин витримувати короткочасні заморозки і тривалі зимові морози [ТСЗЗ, с. 92], а також *водопідіймальна властивість ґрунту, ґрунтозахисна властивість культур, агрохімічні властивості ґрунту, водні властивості ґрунту, вбирна здатність ґрунту, випаровувальна здатність ґрунту, липкість ґрунту, повітропроникність ґрунту* та ін. Вважаємо, що цю тематичну групу у кількісному аспекті аналізувати недоцільно, оскільки усі підрахунки будуть умовними, адже у землеробстві використовується назви на позначення здатностей, властивостей та характеристик різних реалій, зокрема землеробських культур, ґрунтів, добрив тощо, кількість яких дуже велика, крім того, такі атрибутивні номінації здебільшого перебувають на суміжжі наук (землеробства і фізики, землеробства і хімії, землеробства і гідромеліорації тощо), що ускладнює їх ідентифікацію як термінів землеробства.

3.1.6. Назви процесів та дій, напр.: *промерзання ґрунту* – процес охолодження ґрунту при температурі нижче 0С, який супроводжується перетворенням води в лід, збільшенням об'єму ґрунту і набуття ним властивостей монолітного тіла [ТСЗЗ, с. 126], *процес аеробний* – мікробіологічний процес розкладу біологічної речовини при доступі повітря до повної її мінералізації з утворенням солей, більшість яких розчиняється у воді і доступна для живлення рослин [ТСЗЗ, с. 127], *садіння* – технологічний процес при якому висаджується в ґрунт розсада, саджанці чи органи вегетативного розмноження сільськогосподарських культур [ТСЗЗ, с. 137], а також *агрегація*,

виморожування бур'янів, відтворення родючості ґрунту, ґрунтовтома, гуміфікація, детоксикація гербіцидів, вторинне засолення, мінералізація та ін. Родові терміни цієї тематичної групи, як правило, творяться термінологізацією загальнонавчальної та загальнонаукової процесуальної лексики, видові – здебільшого терміни-словосполучення. У межах цієї тематичної групи виділяються підрозділи, специфічні саме для землеробства, як-от **назви способів обробітку ґрунту**, напр.: *обробіток основний* – найбільш глибокий суцільний обробіток ґрунту під сільськогосподарські культури або чистий пар [ТСЗЗ, с. 100], *обробіток плужний* – обробіток ґрунту плугами різної конструкції [ТСЗЗ, с. 101], *обробіток протиерозійний* – система заходів механічного обробітку, спрямованих на захист ґрунту від ерозії [ТСЗЗ, с. 102], а також *обробіток механічний, обробіток поверхневий, обробіток роторний, обробіток мілкий* та ін. Тематична група назв процесів та дій постійно поповнюється новими термнами, у зв'язку з розвитком землеробства як науково-технічної галузі.

3.1.7. Назви одиниць вимірювання, показників та величин. Ця тематична група має підгрупи **назви одиниць вимірювання**: напр.: *гектар* – площа поля, що дорівнює 10000 м² [ТСЗЗ, с. 33], *градус* – одиниця виміру дуги кола, що дорівнює 1/360 довжини кола. У землеробстві цей показник використовується для визначення крутизни схилів – один градус крутизни схилу рівнозначний зниженню або підвищенню рівня поверхні землі на 1,75 м протягом 100 м між точками вимірювання [ТСЗЗ, с. 37], а також *сота, тонна* та ін. та **назви показників та величин**, напр.: *бонітет ґрунту* – показник родючості ґрунту в балах [ТСЗЗ, с. 7], *бриластість* – показник якості обробітку, який визначається за відношенням площі, які займають брили розміром понад 10 см, до загальної площі ділянки [ТСЗЗ, с. 9], *вирівняність поверхні* – показник якості обробітку, який визначається за відношенням довжини взятого відрізка поля по прямій лінії впоперек обробітку до довжини шнура, при копіюванні ним поверхні в межах цього ж відрізка [ТСЗЗ, с. 25], *водоспоживання сумарне* – кількість витраченої води на транспірацію і фізичне випаровування ґрунтом за вегетацію рослин. Виражається в міліметрах або тоннах на 1 га [ТСЗЗ, с. 27], а також *вологість ґрунту, капілярна вологоємність, повна вологоємність, забур'яненість поля, засміченість ґрунту, модуль стоку, пористість ґрунту* та ін. Окремі терміни цієї тематичної групи багатозначні: вони можуть позначати як назви показників та величин, так і назви властивостей, здатностей та характеристик, як-от *забур'яненість поля, засміченість ґрунту* та ін.

3.1.8. Назви сільськогосподарських угідь, напр.: *заліж* – залишене на 10-15 років без обробітку поле для відновлення родючості ґрунту, втраченої в результаті вирощування сільськогосподарських культур після розорювання цілини [ТСЗЗ, с. 54], *землі еродовані* – землі, на яких позначилася руйнівна дія природних та антропогенних факторів [ТСЗЗ, с. 66], *землі орні* – сільськогосподарське угіддя, яке систематично обробляється і використовується для вирощування зернових, технічних, овочевих і кормових культур [ТСЗЗ, с. 67], а також *поле, ерозійно небезпечні землі, запільні землі, заплавні землі, порушені землі, рекультивовані землі, пізній зяб, ранній зяб,*

весняний пар, чистий пар, кулісний пар та ін. Родовим терміном цієї тематичної групи є *сільськогосподарське угіддя* (у деяких випадках як синоніми використовуються лексеми *землі, поле (поля)*, які мають ширшу семантику і сферу функціонування). Видові назви сільськогосподарських угідь диференціюються на підставі функціонального призначення.

До цієї тематичної групи можна віднести ще й **назви гідротехнічних споруд**, напр.: *дрена* – видавлена в ґрунтовому середовищі кротовачем округла порожнина діаметром від 6 до 12 см на мінеральних і від 20 до 25 см – на торфових ґрунтах [ТСЗЗ, с. 46], *вал водовідвідний* – протиерозійна земляна гідротехнічна споруда для відводу води від місць водозбору [ТСЗЗ, с. 22], *вал-тераса* – земляна протиерозійна споруда, призначена для регулювання поверхневого стоку води шляхом зміни профілю схилу [ТСЗЗ, с. 23] та ін. У даному разі спостерігаємо перетин терміносистем землеробства та гідромеліорації.

3.1.9. Назви хвороб і шкідників сільгоспкультур. Ця тематична група містить такі підструктури, як **назви хвороб сільгоспкультур**, напр.: *випирання рослин* – процес витискання на поверхню ґрунту вузлів кущення озимих культур, який супроводжується розривом коренів, викликається утворенням підповерхневого чарункового льоду чи осідання надмірно розпушеного на час сівби ґрунту [ТСЗЗ, с. 24], *випрівання рослин* – процес виснаження та часткового або й повного випадання озимих рослин в результаті продовження життєдіяльності без світла під снігом, який випав на незамерзлий ґрунт [ТСЗЗ, с. 25], *“простуда” рослин* – це хвороба, що спричиняється низькими позитивними температурами (при ранньому висіванні теплолюбних культур, при поливі холодною водою тощо), при цьому коренева система перестає всмоктувати воду і елементи живлення, рослини ослаблюються, знижується їх стійкість до некротрофних патогенів [Марютін, с. 18], а також *плямистість, біла і сіра гниль, борошниста роса, летюча та пухирчаста сажки, іржа порошиста, жовтяниця, мозаїка, вірусний опік*, та ін.; **назви комах-шкідників сільгоспкультур**, напр.: *цикади* – комахи з колючо-сисним ротовим апаратом із заgonу рівнокрилих хоботних, що живуть на трав'янистій рослинності, висмоктують клітинний сік, слугуючи комахами-переносниками багатьох вірусів, мікоплазм – збудників хвороб рослин [СПТФ, с. 258], *колорадський жук* – комаха, дуже небезпечний шкідник картоплі [НТСУМ, т.1, с. 865], а також *коренева попелиця, клоп-черепашка* та ін.; **назви рослин-шкідників сільгоспкультур**, які поділяють на **власне назви рослин-шкідників сільгоспкультур**, напр.: *барбарис* – кущ, проміжний господар збудника лінійної іржі злаків [СПТФ, с. 33], *молочай* – бур'ян, на деяких видах якого розвивається еціостадія збудників іржі люцерни, конюшини [СПТФ, с. 156], *вовчок* – однорічна або багаторічна рослина-паразит з родини вовчкових [СПТФ, с. 57], а також *свиріпа, осет, кульбаба, берізка* та ін; та **назви рослин-шкідників за функцією, поширенням** тощо, напр.: *бур'яни-автохори* – бур'яни, насіння яких поширюється при розтріскуванні плодів без дії зовнішніх агентів [ТСЗЗ, с. 10], *бур'яни-космополіти* – бур'яни поширені по всій земній кулі у властивому для них середовищі [ТСЗЗ, с. 16], *бур'яни-дицикліки* – малорічні бур'яни, які

вимагають для свого розвитку два вегетаційні періоди [ТСЗЗ, с. 14], а також *бур'яни-барохори*, *бур'яни внутрішнього карантину*, *бур'яни-гідрохори*, *засмічувачі* та ін.

3.1.10. Назви сільгоспкультур та їх частин. Ця тематична група складається з кількох підгруп, насамперед це **назви землеробських культур**, зокрема продовольчих, кормових та технічних, у межах якої наявні власне назви культур, напр.: *рослини бобові* – рослини з родини дводольних роздільнопелюсткових, мало- або багаторічні, збагачують ґрунт на азот, оскільки на їх коренях живуть бульбочкові бактерії, здатні засвоювати вільний азот повітря [ТСЗЗ, с. 136], *жито* – злакова рослина, зерна якої використовуються для виготовлення хліба [НТСУМ, т.1, с. 675], а також *пшениця*, *соя*, *рапс*, *ячмінь*, *кукурудза*, *сояшник*, *горох* та ін., і **назви землеробських культур з узагальненою семантикою функції чи специфіки вирощування та обробітку**, напр.: *аерофіти* – рослини, які одержують усі поживні речовини з повітря [ТСЗЗ, с. 5], *азотонакопичувачі* – бобові рослини, які завдяки симбіозу з бульбочковими бактеріями здатні засвоювати азот повітря і збагачувати ним ґрунт [ТСЗЗ, с. 5], а також *зимостійка культура*, *післяжнивна культура*, *беззмінна культура* та ін. Крім того, виокремлюється тематична підгрупа **назв частин землеробських культур**, напр.: *коренеплід* – це потовщений соковитий корінь ріпоподібної, веретеноподібної та іншої форми [Рослин., с. 95], *шийка* – частина коренеплоду, на якій немає ні листя, ні коренів, в ній відкладаються запасні поживні речовини [Рослин., с. 95], *вусики* – видозмінені пагони, пристосовані для підтримки стебла в вертикальному положенні; вусики бувають прості і розгалужені [Рослин., с. 128], а також *бруньки*, *сплячі бруньки*, *кореневище*, *стебло* та ін.

3.1.11. Назви добрив та пестицидів. Ця тематична група має структурні підрозділи, зокрема **назви добрив** (як органічних, так і мінеральних): *добриво мінеральне* – продукт промислового або природного походження, який містить елементи живлення для рослин у вигляді неорганічних сполук [ТСЗЗ, с. 44], *добриво органічне* – добриво, яке містить елементи живлення у складі органічних сполук рослинного чи тваринного походження. Ним може бути гній, торф, сидерат, побічна продукція рослинництва [ТСЗЗ, с. 45], *пташиний послід* – цінне швидкодіюче органічне добриво [Агрохімія, с. 232], а також *азотні добрива*, *фосфорні добрива*, *калійні добрива* та ін.

Родовим терміном для **назв пестицидів** є *пестициди* – загальноприйнята в світовій практиці збірна назва хімічних препаратів для боротьби із шкідниками, збудниками хвороб, бур'янами [Євтушенко, с. 15]. Пестициди класифікуються за принципами призначення, способом проникнення в організм, характером дії, хімічним складом, наприклад, за призначенням існують такі види: *інсектициди* – для знищення шкідливих комах, *акарициди* – для знищення рослиноїдних кліщів, *інсектоакарициди* – для одночасного знищення шкідливих комах і рослиноїдних кліщів, *афіциди* – для знищення попелиць, нематоциди – для знищення патогенних нематод, *лімациди* – для знищення слимаків, *родентициди* – для знищення гризунів, *фунгіциди* – для знищення збудників грибкових захворювань, *бактерициди* – для знищення збудників

бактеріальних хвороб, *арборициди* – для знищення небажаної деревної та чагарникової рослинності, *аьгіциди* – для знищення водоростей, *гербіциди* – для знищення небажаної трав'яної рослинності (бур'янів) [Євтушенко, с. 145-146]. Ці різновиди можуть мати нижчий видовий розряд, наприклад, *гербіциди* можуть поділятися на *біологічні гербіциди*, *гербіциди вибіркової дії*, *гербіциди вузького спектру дії*, *гербіциди контактної дії*, *гербіциди системної дії* та ін. Кількість термінів цієї тематичної групи дуже велика, адже кожен з різновидів пестицидів має підвиди – назви хімічних речовин: *піриміфосметил*, *нуцидол*, *саролекс*, *рогор*, *фосфамід* та ін. У даному разі спостерігаємо яскравий приклад перетину терміносистем землеробства і хімії та фітофармакології.

Назви добрив та назви пестицидів об'єднано в одну тематичну групу на підставі того, що на їх найнижчих ієрархічних рівнях функціонують назви хімічних речовин, багато з яких широкого спектру дії.

3.1.12. Назви ґрунтів. Родовий термін *ґрунт* визначається як придатний для життя рослин верхній шар землі, що утворився на ґрунтоутворювальній материнській породі під впливом природних факторів (клімат, рослинні і тваринні організми, мікроорганізми, рельєф місцевості, геологічний вік території) та діяльністю людини [ТСЗЗ, с. 38]. Особливістю цієї тематичної групи є те, що вона складається з двох підгруп: по-перше, це ***назви ґрунтів з узагальненою функціонально-структурною семантикою***, напр.: *ґрунти дуже сильноеродовані* – еродовані ґрунти, в яких повністю втрачені гумусні, перехідні чи елювіальні горизонти і коли до обробітку доводиться залучати малородючу материнську породу [ТСЗЗ, с. 38], *ґрунти середньоеродовані* – еродовані ґрунти, в яких втрачено більше половини чи весь гумусовий горизонт [ТСЗЗ, с. 38], *ґрунти сильноеродовані* – еродовані ґрунти, в якому, окрім гумусованого, втрачена і частина перехідного чи елювіального горизонтів [ТСЗЗ, с. 38], *слабоеродовані ґрунти* – еродовані ґрунти, в яких втрачено не більше половини гумусового горизонту [ТСЗЗ, с. 39], *ґрунт наливний* – ґрунт утворений в процесі перенесення водою ґрунтових часточок з інших місць природними потоками талих або дощових вод чи спеціально намитий людиною для створення ґрунтових ділянок там, де їх раніше не було [ТСЗЗ, с. 39], *ґрунт наносний* – ґрунт, утворений в процесі перенесення його часточок з одного місця в інше за допомогою вітру або води [ТСЗЗ, с. 39]. Інший тематичний підрозділ складають ***назви ґрунтів за структурно-фізичними властивостями***, ці терміни є залученими (за термінологією В.М. Лейчика) з терміносистеми ґрунтознавства: *піщані ґрунти*, *піщано-легко-суглинкові ґрунти*, *дерново-підзолисті ґрунти*, *сірі лісові ґрунти*, *опідзолені ґрунти*, *лучно-чорноземні ґрунти*, *солонцюваті південні чорноземи*, *буроземно-лучні ґрунти*, *буроземно-глейово-підзолисті ґрунти* та ін. Визначення такі терміни не потребують, у посібниках та підручниках подаються тільки класифікатори з характеристиками.

3.1.13. Назви осіб за видом діяльності, напр.: *агроном* – фахівець з агрономії [ВТССУМ, с. 7], *бригадир* – керівник виробничої бригади [ВТССУМ, с. 62], *землероб (рільник)* – той, хто займається землеробством [ВТССУМ, с. 364], *комбайнер* – той, хто водить комбайн, керує ним [ВТССУМ, с. 443],

механізатор – фахівець із механізації; той, хто обслуговує машини та механізми (перев. у сільському господарстві) [ВТССУМ, с. 522], *тракторист* – водій трактора [ВТССУМ, с. 1261], а також *жнець*, *косар* та ін.

Робота, пов'язана з визначенням системи понять певної науки (у даному разі землеробства), яка починається з виділення тематичних груп термінів, є найважливішою і найтрудомісткішою. Систематизація понять певної науки, правильний їх відбір, виявлення зв'язків між ними – це підготовчі операції до створення класифікації понять цієї науки [115, с. 249]. У свою чергу, створення класифікацій – це встановлення гіперо-гіпонімічних, холо-партитивних відношень (парадигм) у терміносистемі, на різних рівнях яких виділяються синонімічні та антонімічні парадигми. Отже, у межах тематичних груп термінології землеробства за характером семантичного зв'язку між самими термінологічними одиницями визначаються лексико-семантичні групи (синонімічні, антонімічні тощо парадигми), що дає змогу охарактеризувати системну організацію цієї терміногалузі. Щодо розмежування тематичних і лексико-семантичних груп висловлювали свої думки А.П. Критенко [134], Ф.П. Філін [259] та ін. Зокрема, Ф.П. Філін зауважив: “Тематичні групи слів, навіть якщо не мати на увазі умовність (з точки зору лінгвіста) їх об'єднання (залежно від мети класифікації словникового матеріалу), належать до явищ мови лише у тому сенсі, що можуть бути показниками росту (чи спадання) позначень певного кола реалій. Базуючись тільки на аналізі тематичних об'єднань слів, мовознавець може робити різні висновки і передбачення (напр., про стан землеробства у давніх слов'ян), важливі для історичного вивчення мови, але у нього не буде ніяких підстав судити про внутрішні закономірності розвитку словникового складу. Аналіз лексико-семантичних груп слів, навпаки, дає змогу визначати одну з важливих внутрішніх закономірностей розвитку лексики” [259, с. 536].

Отже, специфіка концептуально-тематичної структури сучасної української термінології землеробства визначається будовою категорійно-понятійного апарату цієї галузі знань з урахуванням рівня її розвитку на певному хронологічному зрізі.

3.2. Класифікаційні поняттєві відношення у землеробській термінології

Терміни як спеціалізовані номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, відношення частини-цілого, суміжності у просторі або часі тощо [187, с. 191].

Для термінології характерний вищий рівень системної організації її окремих ланок, тобто галузевих терміносистем, порівняно із загальноживаною лексикою, що зумовлено, з одного боку, наявністю класифікацій за визначеними основами відповідних понять, з другого – більш “оперативним” втручанням носіїв мови науки в організацію терміносистем [68, с. 56]. До будь-якої класифікації висовуються певні вимоги [155, с. 38], серед яких основними можна вважати охоплення всіх наявних внутрішньомовних зв'язків з урахуванням їхнього розвитку, що сприяло б кращому дослідженню об'єкта.

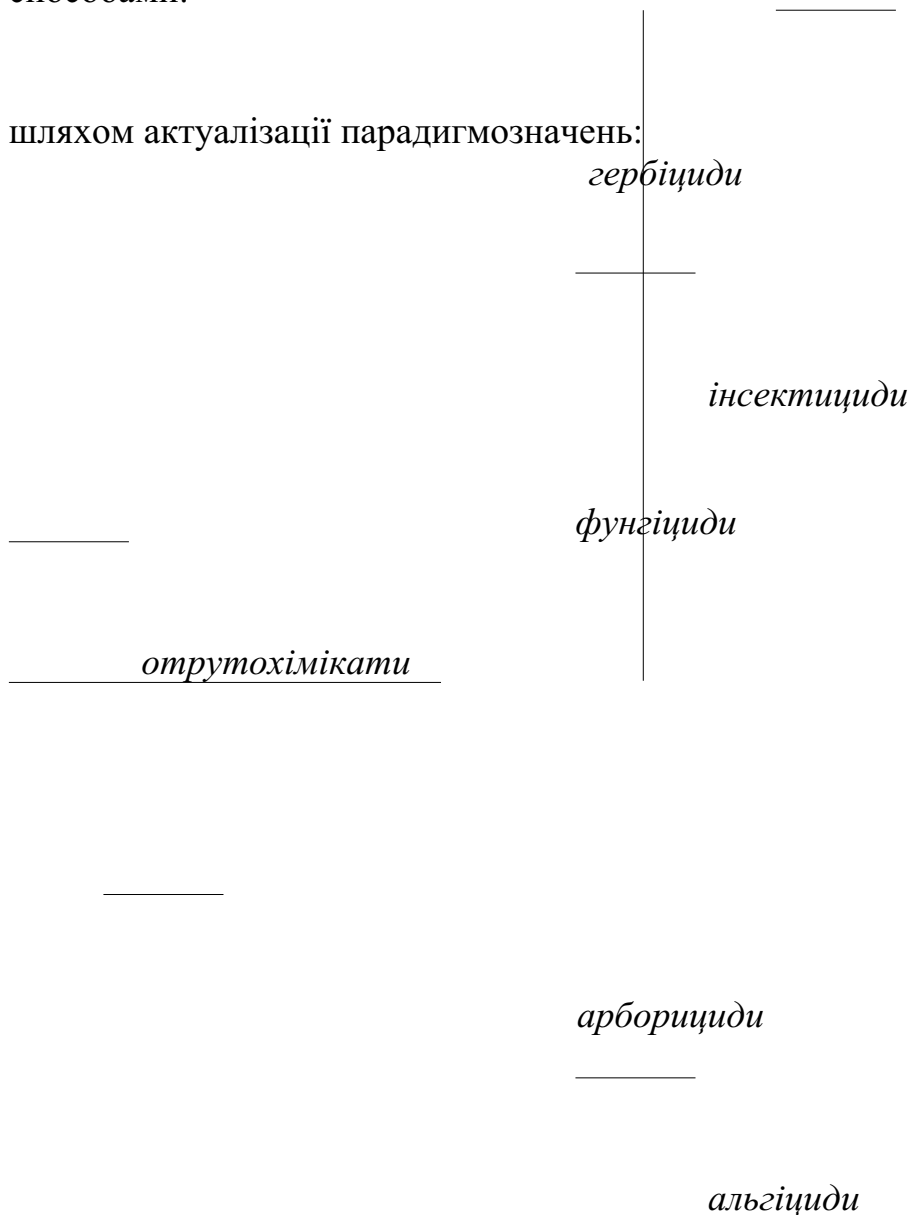
Класифікаційні відношення диференціюються на два основні види – гіперо-гіпонімічні та холо-партитивні.

3.2.1. Гіперо-гіпонімія. Родо-видові відношення лексичних одиниць називаються гіперо-гіпонімією. При цьому виділяють два типи слів: слова-гіпоніми, які виражають видові поняття, і слова-гіпероніми, які виражають родові поняття.

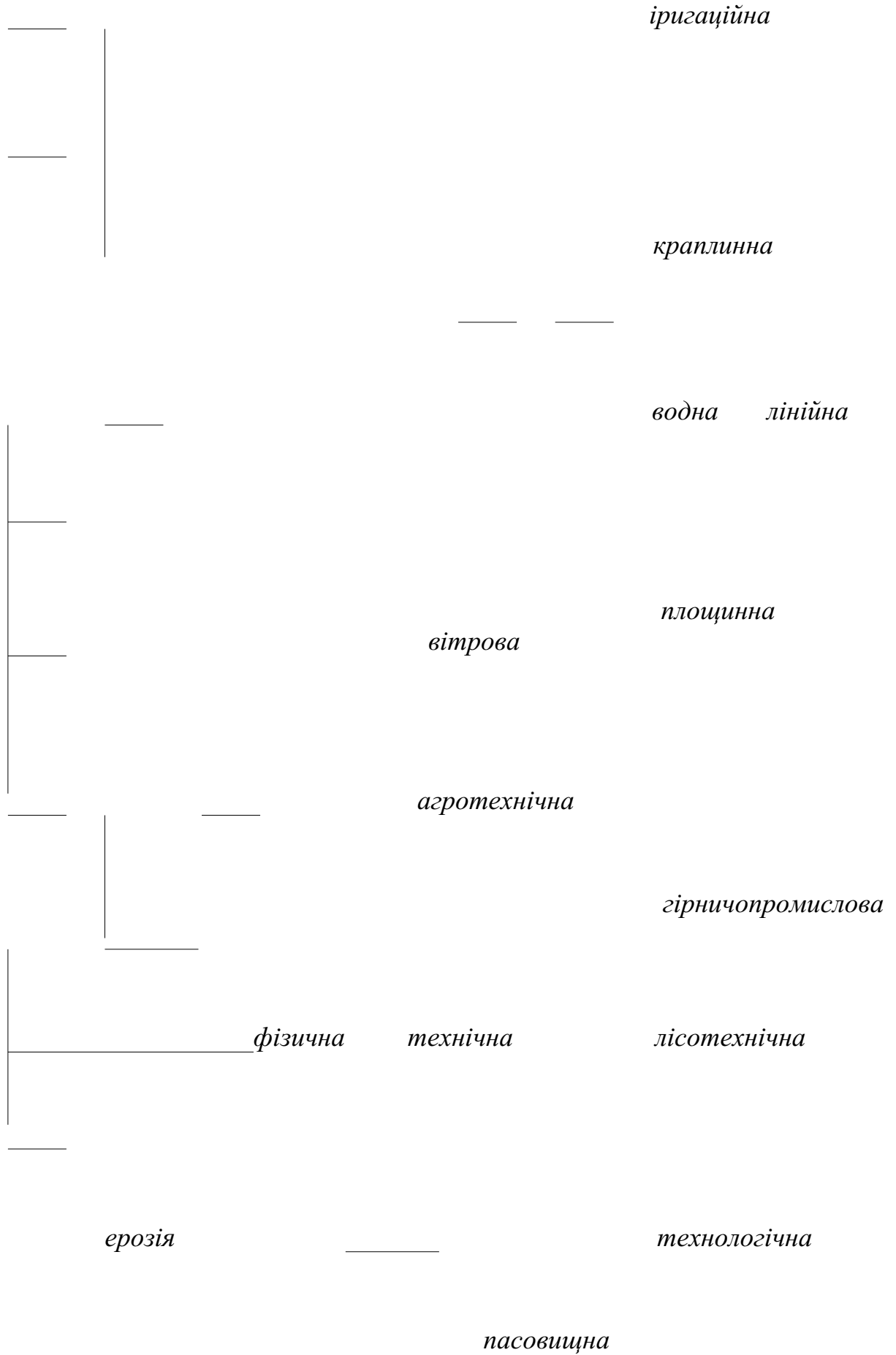
Українській термінології землеробства властиві гіперо-гіпонімічні (родо-видові) відношення. Наприклад, термін *шар ґрунту* є гіперонімом до термінів *окультурений шар ґрунту*, *орний шар ґрунту*, *підорний шар ґрунту*, *посівний шар ґрунту*, *родючий шар ґрунту*. Останні ж терміни є співгіпонімами терміна *шар ґрунту*, термін *фаза ґрунту* є гіперонімом термінів-співгіпонімів *повітряна фаза ґрунту*, *рідка фаза ґрунту*, *тверда фаза ґрунту*. На основі родового терміна можуть утворюватися родо-видові відношення за різною класифікаційною ознакою.

Гіперо-гіпонімічні відношення в терміносистемах виникають двома способами:

шляхом актуалізації парадигмозначень:

внаслідок розвитку синтагмозначень гіпероніма:

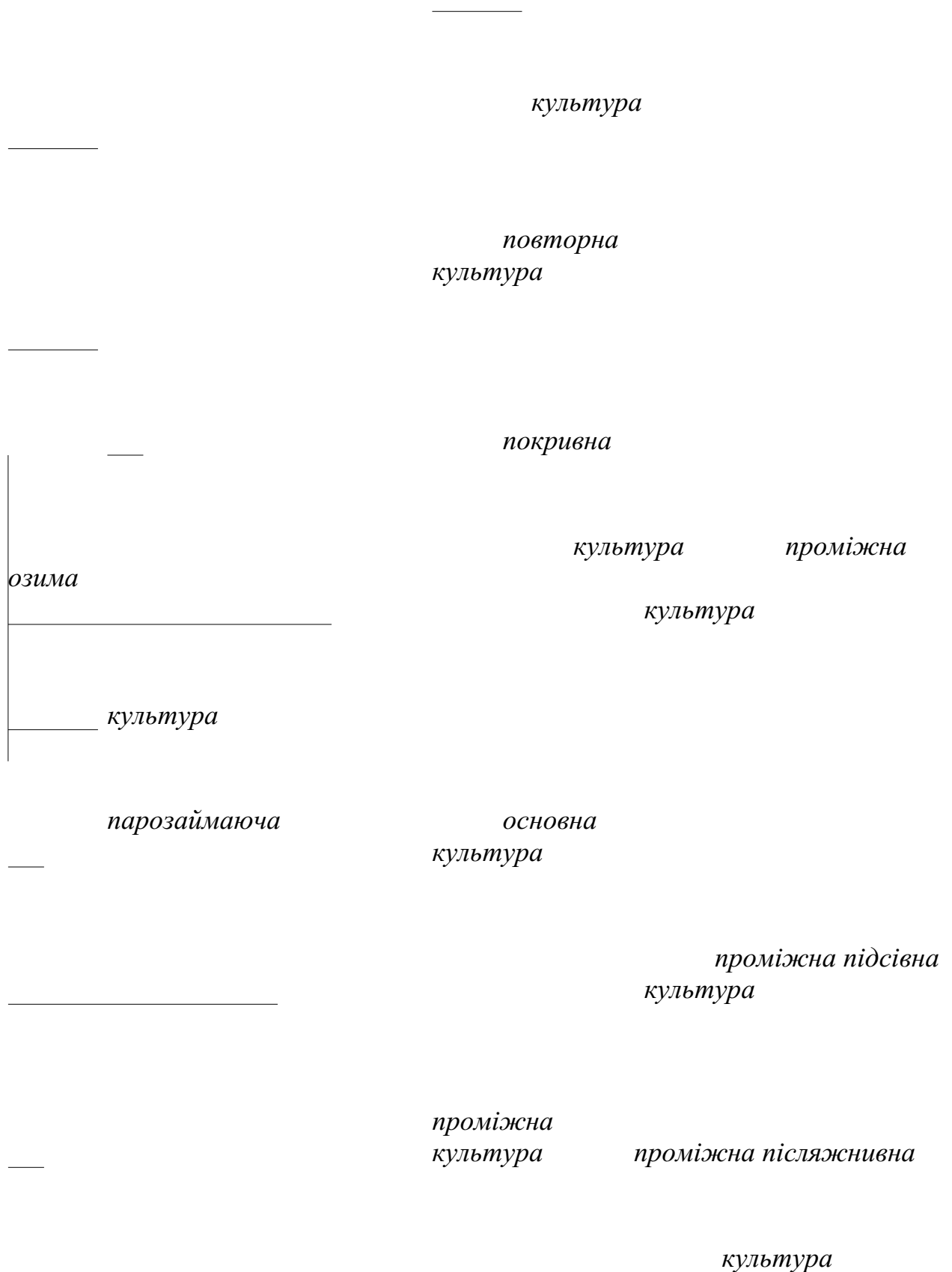

хімічна

Для терміносистеми землеробства поширення гіпероніма внаслідок розвитку його синтагмозначень є більш продуктивним способом утворення гіперо-гіпонімічних парадигм, ніж актуалізація парадигмозначень. Залежно від складності позначуваного поняття кількість ієрархічних ланок може бути різною. Для термінології землеробства середня кількість ієрархічних ланок у межах окремої тематичної групи становить 2-3, напр.,

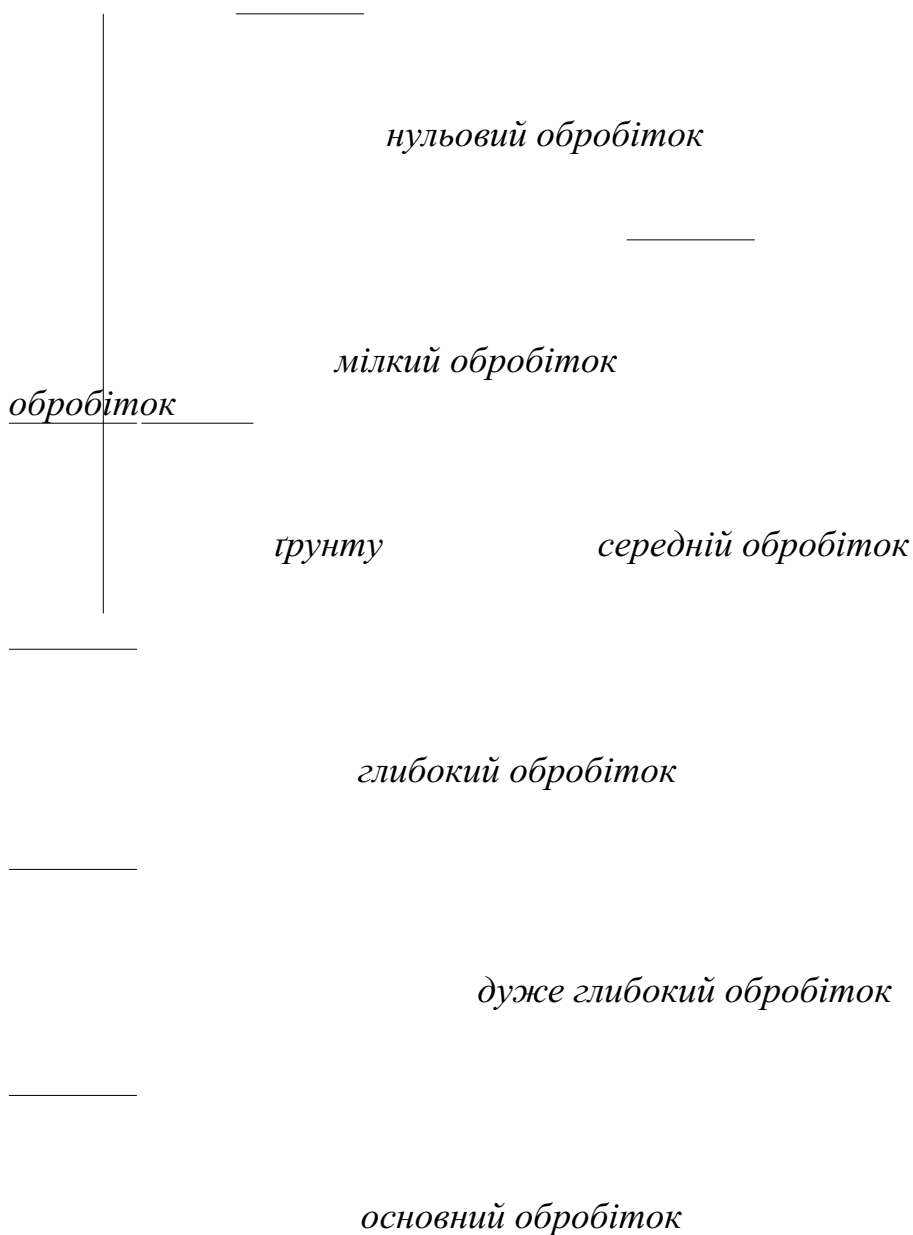
підсівна

Найбільша кількість рівнів ієрархії засвідчена в тематичній групі назв сівозмін: *сівозміна* > *польова сівозміна* > *зерно-парова сівозміна* > *зерно-паро-просапна сівозміна* (чотириступенева ієрархія). У цьому разі кожний термін є

гіпонімом попереднього і гіперонімом для наступного. До назв, які мають родові відношення, входять терміни різні за способом творення, будовою чи походженням. Найчастіше зустрічаються синонімічні ряди термінів, коли до видової назви додається родова і утворюються мотивовані словосполучення, у яких іменник виступає родовим найменуванням, а прикметник конкретизує його родові значення.

У межах одного ієрархічного рівня, як правило, можуть встановлюватися еквонімічні (співгіпонімічні) відношення, які можуть виникати на будь-яких ступенях ієрархії. Значення еквонімів мають спільну семантичну частину, однакову за змістом з найближчим гіперонімом тому, що становить гіперсему їх інтенціоналів. Разом з тим значення еквонімів розрізняються за рахунок їх гіпосем, які вказують на диференційні ознаки кожного виду [176, с. 94,], напр.:

Фактичний матеріал свідчить про те, що “чим більше співгіпонімів, тим ширше значення гіпероніма. Отже, семантика гіперонімів формує своєрідну мікросистему, значення в якій перебувають у зв’язку з іншими” [187, с. 194].

Наведені нами приклади доводять, що термінології землеробства властиві гіперо-гіпонімічні відношення, які відображають ієрархічність та взаємозалежність понять і свідчать про організованість та цілісність досліджуваної нами термінології.

3.2.2. Холо-партитивні відношення. Відношення “частина-ціле” – це глобальні та універсальні відношення, які охоплюють реалії, утворюючи ієрархічні структури: *бригада – ланка*. Так само як і гіперо-гіпонімічні відношення, холо-партитивні проходять крізь усі лексичні рівні. Проте холо-партитивні відношення відображають ієрархію частини і цілого, тоді як родо-видові відношення відображають ієрархію загального та окремого. На відміну від представників певного виду, кожний з них водночас є представником відповідного роду (напр.: *дуб, береза, вільха* та ін є *деревами*), тоді як жодна з частин цілого не є сама по собі цілим (напр.: ні *гілка*, ні *стовбур*, ні *корені* не є *деревами*) [110, с. 104].

Часто приклади холо-партитивних відношень дають знаряддя праці, засоби обробітку ґрунту:

стрільчаста лапа голчастий коток гребінка шлейф

Загалом, виявлення холо-партитивних як різновиду класифікаційних відношень дає змогу повніше описати системну організацію сучасної української термінології землеробства.

Встановлення класифікаційних відношень необхідне для правильного формулювання дефініції терміна, завдяки чому можна досягти високого рівня системності термінології, її точності та однозначності.

3.2. Лексико-семантичні відношення у землеробській термінології

Лексико-семантичні відношення (синонімія, антонімія ті ін.) на відміну від класифікаційних є неієрархічними. Вони встановлюються на одному рівні (співгіпонімічному, епонімічному) гіперо-гіпонімічної чи холо-партитивної ієрархії або на міжсистемному рівні (полісемія, омонімія). Їх вичення особливо важливе для унормування терміносистем.

3.2.1. Синонімія. Синонімічні відношення у мові розглядалися великою кількістю науковців (Ш. Баллі, Р.О. Будагов, Л.А. Булаховський, Б.Н. Головін, В.А. Гречко, В.А. Звєгінцев, Т.Л. Канделакі, А.П. Коваль, А.В. Крижанівська, О.І. Нечитайло, Ф.О. Нікітіна, Л.О. Новиков, В.М. Русанівський, Л.О. Симоненко, Д.М. Шмельов та ін.).

Погляди вчених часто суперечливі у зв'язку зі складністю досліджуваного об'єкта. Насамперед необхідно з'ясувати, чим відрізняється явище синонімії у загальноживаній лексиці від подібного в галузевих термінологіях.

У загальноживаній лексиці дуже рідко слова здатні повністю замінити одне одного. Вибір синоніма залежить від ставлення мовця до висловленого, до особи, яка його сприймає та до умов, які визначають стиль. Так, Л.О. Новиков зазначає, що “синонімія як лексична категорія – це семантичне відношення тотожних чи схожих значень, виражених формально різними словами, які реалізують у тексті функції заміщення, уточнення, а також стилістичні функції. Слова є синонімами, якщо вони, іменуючись різними знаками (лексемами), здатні завдяки тотожності чи подібності значень замінити один одне у всіх або певних контекстах, не міняючи змісту висловлення” [182, с. 228]. О.О. Реформатський наголошував, що синоніми можуть існувати в мові за умови дотримання формули: “те саме, та не те”, тобто слова, збігаючись в одному, розходяться в іншому; якби синоніми були повністю “те саме”, то їх існування втратило б сенс, це було б не збагачення словникового складу, а, навпаки, його

засмічення [211, с. 99].

Традиційно синоніми розглядаються з погляду їх значеннєвого змісту як слова тотожні або близькі за змістом. По-перше, синоніми розуміють як слова, що називають той самий предмет і виражають те саме поняття про цей предмет, по-друге, синонімами вважають слова, що виражають поняття через різні “відтінки” того самого поняття. Синонімія дозволяє відображати в мовленні різні сторони понять, виявляти різні ознаки, уникати одноманітності, повтору.

У термінології прояв явища синонімії пояснюється специфікою терміна як мовного знака. Якщо в загальнолітературній мові кожне слово синонімічного ряду має одне значення у певному контексті, термін має одне значення незалежно від контексту. У загальнолітературній мові синоніми вважаються однією з найважливіших системоформуючих категорій. У термінологічних системах їх роль значно менша, тому що в них реалізується переважно тільки різновид синонімії повного і часткового характеру [182, с. 180].

Основними рисами, що відрізняють явище синонімії загальнолітературної мови та термінології, є відсутність емоційно-експресивного забарвлення термінів, стилістичний поділ у межах наукового стилю (науково-популярний та академічний), диференціація за сферами використання залежно від ступеня освіти.

Дослідники по-різному підходять до трактування явища синонімії в термінології, зокрема в аспекті *синонімія-дублетність*. Так, В.П. Даниленко вважає: “Терміни, які співвідносяться одним і тим самим науковим поняттям в одному термінологічному полі, мають одну дефініцію, отже, є не синонімами, а дублетами” [68, с. 254]. Цю думку поділяє й А.П. Коваль, яка доводить: “Наявні в термінології паралельні назви того самого поняття є дублетами. Дублетність – це явище відмінне від загальномовної синонімії. Оскільки термін має свою дефініцію (визначення) і саме через неї співвідноситься з поняттям, він у своїй словесній формі містить певну наперед задану кількість істотних ознак цього поняття. Поки визначення поняття не змінюється, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому вважається, що в межах термінології існують лише терміни дублети і не існує термінів синонімів.” [116, с. 262]. Б.М. Головін та Р.Ю. Кобрін зазначають: “У загальнолітературній мові широко вживаються стилістичні синоніми, що використовуються в різних стилях мови... Але і в конкретній ситуації можливе використання різних синонімічних слів і виразів. Так, “добрий день”, “привіт”, “хелло”, “ласкаво просимо”, “салют” – синоніми, але залежно від учасників комунікації, конкретної ситуації спілкування можуть легко варіюватися. Існування абсолютних синонімів, тобто слів, що повністю збігаються, в загальнолітературній мові викликає сумніви. Але термінологіям властива саме абсолютна синонімія, що дає підстави називати це явище термінологічною дублетністю” [55, с. 77]. Отже, дублетність – це абсолютна синонімія, яка більше характерна для термінологічної лексики на відміну від загальноновживаної.

У галузевих термінологіях постійно відбувається протидія двох закономірностей. По-перше, науковий стиль вимагає максимальної точності

визначень та формулювань, прагне позбавитися синонімії, яка ускладнює сприймання наукової інформації і може бути причиною неправильного сприймання наукового тексту. По-друге, синонімія є природним виявом розвитку мови, коли в процесі безперервного розвитку науки і техніки постійно збільшується кількість терміноутворень на позначення вже відомих предметів та явищ, що впливає на розвиток синонімічних рядів. Великою кількістю синонімів відзначаються ті галузі термінологічної лексики, які сформувалися протягом тривалого історичного періоду та мали тісний зв'язок з виробництвом. Для багатьох терміносистем причини виникнення синонімії є спільними, і зумовлені вони як мовними, так і позамовними чинниками:

- постійним розвитком науки, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному з них найточнішу назву;
- неуніфікованістю термінології;
- наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими;
- відродженням термінів, які з певних причин не використовувалися в мові;
- номінацією того самого поняття різними науковими школами чи вченими;
- одночасним уживанням різних за етимологією термінів (питома чи запозичена основа);
- паралельним використанням термінів та професіоналізмів;
- існуванням повного і короткого варіанта терміна [260, с. 47].

Сучасна українська термінологія землеробства теж зазнає постійного впливу вищезгаданих умов виникнення синонімії. Безумовно, явище синонімії повною мірою розкривається в контексті, проаналізовані нами тексти яскраво про це свідчать. Зокрема, найпоширенішими є синоніми різні за походженням (власнемовний та запозичений варіанти): *Прискорена або антропогенна ерозія відбувається внаслідок нераціональної господарської діяльності людини і проходить інтенсивніше процесів ґрунтоутворення, що призводить до виникнення еродованих ґрунтів* [Гордієн, с. 321]; *Липкість або прилипання (адгезія) – це властивість вологого ґрунту прилипати до поверхні інших тіл, зокрема до робочих органів ґрунтообробних знарядь* [Гордієн, с. 35]. Частим є паралельне вживання двох запозичених термінів: *“Нормальна або геологічна ерозія відбувається в природних умовах без втручання людини, і швидкість її не перевищує темпів природного ґрунтоутворення.”* [Гордієн, с. 321]. В.П. Даниленко вважає, що такий вид синонімії реалізується на початкових етапах створення науки і відбувається під впливом таких чинників:

- коли в мові вживалося кілька запозичень з різних мов для одного поняття;
- коли поряд із запозиченим в мові існувало і питоме слово;
- коли з появою запозиченого слова спеціально створювалося питоме, еквівалентне запозиченому слову за значенням [68, с. 73].

Можуть у термінології землеробства одночасно функціонувати два питомі терміни з однаковим значенням: *Чистий пар, у свою чергу, поділяють на чорний (основний обробіток під який виконується в літньо-осінній період в*

рік збирання попередника) і **весняний** (основний обробіток під який виконується навесні у рік парування поля) або як його ще називають **ранній**” [Єщ, с. 86], що є свідченням природного розвитку української мови на основі власних ресурсів.

Ураховуючи складні й багатогранні особливості синонімії, вважаємо доречним класифікувати і характеризувати синоніми землеробства за такими критеріями:

- за ступенем тотожності семного складу: абсолютні (повні) та часткові синоніми;
- за структурою: однослови, композити, словосполучення;
- за морфемною структурою: спільнокореневі, різнокореневі.

Терміни-синоніми землеробства здебільшого абсолютні, адже їх дефініції ідентичні: *монокарпічні бур'яни – малорічні бур'яни, конституційна вода – хімічно зв'язана вода, орний шар – окультурений шар – кореневмісний шар; мичкуватокореневі бур'яни – дернові бур'яни, дезагрегація – розпилення ґрунту, вертикальна ерозія – лінійна ерозія, геологічна ерозія – нормальна ерозія – допустима ерозія, горизонтальна ерозія – площинна ерозія, агрометеліоративне поле – зайнятий пар, жатка – жнивварка, бурт – кагат, біогенність ґрунту – дихання ґрунту.*

На думку Е.Ф. Скороходька, абсолютні синоніми є мертвим вантажем для термінології, оскільки синонімічні дублети не виконують ніякої додаткової функції щодо домінанти синонімічного ряду, саме тому у процесі розвитку терміносистем абсолютні синоніми або зникають, або відбувається диференціація їх значень [229, с. 157]. О.С. Мельничук відносить випадки вилучення абсолютних синонімів до змін структури мови, що зумовлено безперервним процесом удосконалення мовних засобів вираження різних мовленнєвих змістів [157, с. 82].

Частковими можна вважати родо-видові синоніми, взаємозамінні в певній мовленнєвій ситуації (залежно від ступеня конкретизації значення): *Поле, на якому вирощуються парозаймаючі культури, називається зайнятим паром. Видозміною зайнятого пару є сидеральний пар – поле, на якому вирощуються парозаймаючі культури на зелене добриво.* [Єщ, с. 86]. Такі родо-видові кореляції лежать в основі ендоцентричних рядів, в яких кожне слово є гіпонімом щодо попереднього слова і гіперонімом щодо наступного (*злак – пшениця – Миронівська низькоросла*). Лексеми з таких рядів використовуються для номінації того самого референта. Мовець обирає у певній комунікативній ситуації лексему певного рівня специфічності [110, с. 101].

Актуальною проблемою термінознавства є розмежування синонімії і варіантності, зокрема на рівні фонетики та словотвору. Так, С.Г. Бережан зауважує, що для визначення того, чи є однокореневі утворення з різними, але рівнозначними афіксами самостійними словами чи варіантами, “треба мати на увазі, що таке принципове розмежування можливе тільки в аспекті фізичної концепції (з погляду функціональної концепції такої проблеми не існує, тому що будь-які ототожнювані за функцією конкретні словні одиниці, незалежно

від їх матеріального вираження, становлять собою самостійні аловияви певної абстрактної функціональної одиниці” [18, с. 232]. На думку О.І. Нечитайло, “слова, які мають лексико-семантичну спільність, виражену коренем, і семантичні або стилістичні відмінності, привнесені в них афіксами” можна віднести до словотворчих синонімів, адже “наявність будь-якої відмінної словотвірної морфеми служить ознакою різних слів, а не варіантів одного слова” [172, с. 20-21]. І.І. Ковалик зауважує, що відношення синонімії властиві не тільки словам, а й їх компонентам (морфемам, кореням). Він вважає словотвірними афіксальними синоніміями ряди різнозвучних афіксів з однаковим спільним словотвірним значенням, називаючи їх синморфемами [114, с. 228]. Натомість К.Г. Городенська вважає типовим виявом словотвірної варіантності поєднання двох і більше словотворчих суфіксів чи префіксів з тією самою твірною основою для вираження спільного словотвірного значення [60, с. 3]. Л.О. Симоненко також слова, утворені від того самого кореня за допомогою різних афіксів, які мають однакове лексичне й граматичне значення, називає словотвірними варіантами [226, с. 39], вказуючи, що вони виділяються з погляду нормативності. Ми поділяємо цю думку.

Ю.В. Сложенікіна переконує, що варіантність є невід’ємною властивістю мови для спеціальних цілей, адже навіть після кодифікації системи комунікативних засобів якої-небудь спеціальної терміногалузі різні процеси, що відбуваються у галузі не припиняються: варіантність не є ознакою початкового розвитку терміносистеми, а кількість варіантів може зростати як наслідок нових поглядів на предмет думки [232, с. 254]. В.А. Татарінов, зазначає, що поняття варіанта в термінології відтіснило поняття синонімії, закріпивши за нею функцію характеристичності мовних засобів [249, с. 190]. Науковець пропонує таку класифікацію варіантів термінів [249, с. 190-192]:

1. Формально-структурне варіювання, яке має різновиди: фонетичні, акцентні, морфонологічні, графічні.

У терміносистемі землеробства нами зафіксовано формально-структурні варіанти тільки фонетичного підвиду: *агрокультура, агрикультура, глей - глей*.

2. Ономасіологічне варіювання: афіксальний, композитний, композитно-суфіксальний, композитно-синтаксичний, синтаксичний, перифрастичний та еліптичний різновиди.

У землеробській термінології виділяємо ономасіологічне варіювання таких типів:

– афіксального, зокрема префіксального: *посуха – засуха, мул - намул* та ін та суфіксального: *молотьба – молотіння – молочення, задерніння – задернованість* та ін. (у термінології словотвірна варіантність не бажана, адже афікси у термінології тяжіють до спеціалізації, яка зумовлена вимогою системності, а варіантність якраз вносить дисбаланс);

– синтаксичного: *розпилення ґрунту – дезагрегація, ерозія вітрова – дефляція, оранка плантажна – плантаж, спливання ґрунту – соліфлюксія;*

– еліптичного: *агропромисловий комплекс – АПК, велика рогата худоба – ВРХ, електромагнітне поле – ЕМП, надвисока частота – НВЧ, енергія надвисокої частоти – НВЧ-енергія.*

3. Синоніми. До цієї групи В.А. Татарінов відносить лексичну синонімію, яку на матеріалі землеробської термінології було проаналізовано вище. Тобто, у широкому значенні лексичні синоніми – теж варіанти. На нашу думку, щодо проблеми варіантності-синонімічності варто розглядати тільки формально-структурний та ономасіологічний аспекти, лексичні синоніми вважати варіантами немає підстав.

Заходи, які вживаються для впорядкування термінологій окремих наук, передбачають усунення синонімії. Синонімія давно вкорінилася в галузевих терміносистемах, боротися з нею складно та й чи потрібно. Так, З.І. Комарова зазначає, що основні семасіологічні характеристики терміна (моносемія, відсутність синонімії, дублетності, омонімії тощо) існують лише як провідна тенденція і ніколи не реалізуються повністю [120, с. 25]. Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк зауважують, що деякі синонімічні терміни (передусім дублетні пари) настільки ввійшли в конкретні термінологічні системи, що говорити про впорядкованість останніх шляхом усунення одного з синонімічних термінів – означає ігнорувати закономірності розвитку мови [187, с. 181]. Не випадково вважається, що уникнути синонімів здатна лише та галузь науки, яка є застарілою, яка не розвивається і не поповнюється.

Загалом, факт наявності синонімів у сучасній українській термінології землеробства, свідчить про недостатній рівень її впорядкованості, хоч це й пояснюється об'єктивними причинами.

3.2.2. Антонімія. Антонімія як одна з системотвірних категорій лексики представлена і в термінологічних системах, і в загальноживаній лексиці. У термінології вона допомагає визначити крайні межі термінологічного поля [244, с. 54].

Антоніми як слова протилежного значення [211, с. 101] поширені і в українській термінології землеробства: *Теплолюбні рослини розміщують на рівнині та на схилах південної експозиції, а холодостійкі – в низинах і на північних схилах* [Гордієн, с. 41]; *Тому в посушливих умовах дрібногрудочкуватий ґрунт з щільнішою будовою забезпечує кращі умови для зберігання ґрунтової вологи, ніж великогрудочкуватий* [Горд, с. 21].

Оскільки антонімічні відношення утворюють асоціативні та логічні зв'язки між термінологічними одиницями, антонімія виступає одним із засобів систематизації термінологічних найменувань. У кожній термінологічній системі антоніми творять елементарні мікрополя, у межах яких реалізується відношення протилежності як однієї з істотних ознак системності термінології, адже поняття завжди виникають парами [187, с. 186]: *бур'яни геліофільні – бур'яни, насіння яких краще проростає при освітленні або тільки при освітленні* [ТСЗЗ, с. 12]; *бур'яни геліофобні – бур'яни, насіння яких краще проростає в темряві або тільки в темряві* [ТСЗЗ, с. 12]. Зауважимо, що, працюючи з термінологічним матеріалом, не треба ототожнювати поняття протилежно (полярно, антонімічно) протиставлені і просто протиставлені за якоюсь класифікаційною ознакою поняття.

Для правильного визначення антонімічних відношень у лексиці необхідно знати критерії, за допомогою яких можна чітко диференціювати антоніми:

- антоніми – слова з протилежними значеннями розрізняються за вираженням протилежності, яка передбачає тотожність у якомусь відношенні;
- антоніми вживаються в типових синтаксичних конструкціях у взаємному протиставленні;
- антоніми мають однакову сферу лексичної сполучуваності [158, с. 56]

Антоніми української землеробської термінології за структурним критерієм поділяємо на лексичні та словотвірні.

У лексичних, або різнокореневих антонімах протиставлення виражається різними основами: *тверді мінерали – рідинні мінерали, синтез органічної маси – розклад органічної маси, додатні елементи рельєфу – від'ємні елементи рельєфу, тверда фаза ґрунту – рідка фаза ґрунту, гербіциди вибіркової дії – гербіциди суцільної дії, рідинна вода – тверда вода, штучна родючість – природна родючість, пухка будова ґрунту – щільна будова ґрунту, глибокий обробіток ґрунту – мілкий обробіток ґрунту, важка борона – легка борона тощо.*

Чимало антонімічних пар землеробської термінології виражають протилежні значення за допомогою префікса і його відсутності, або за допомогою префіксів протилежного значення: *макроелементи – мікроелементи, промивний водний режим – непромивний водний режим, полищевий обробіток – безполищевий обробіток, підзона достатнього зволоження – підзона недостатнього зволоження, добре водопроникні ґрунти – слабоводопроникні ґрунти, багатоврожайність – маловрожайність, трансгресія – регресія, гідрофільні колоїди – гідрофобні колоїди, продуктивна витрата води – непродуктивна витрата води тощо.*

За кількістю компонентів в антонімічній парі лексичні антоніми поділяються на:

- однослівні терміни-антоніми: *розпушування – ущільнення, синтез – розклад* та ін.;
- двоконпонентні, у складі яких є слова, які входять в антонімічні відношення: *штучна родючість – природна родючість, поверхневий обробіток – глибокий обробіток, прямокутні зуби – круглі зуби, важка борона – легка борона, верхній горизонт – нижній горизонт, повна вологоємність – найменша вологоємність, ранній зяб – пізній зяб, рідинна вода – тверда вода, горизонтальна зональність – вертикальна зональність, мокрий ґрунт – сухий ґрунт, розсипчастий ґрунт – щільний ґрунт, гладенька оранка – гребениста оранка, простий схил – складний схил тощо.*

Наведені приклади підтверджують думку про те, що для появи антонімії необхідна присутність якісної ознаки в значенні слова [211, с. 101]. Тому в антонімічні відношення найчастіше вступають прикметники та прислівники. Серед іменників у прямому значенні антонімія спостерігається значно рідше, причому якісна ознака, як правило, простежується на дефінітивному рівні: *Збільшення об'єму ґрунту при зволоженні називається набряканням ґрунту,*

зменшення при його висиханні – усадкою [Горд, с. 36].

Спільнокореневі антоніми землеробства виражають протилежність значення за допомогою таких засобів:

– додавання до спільних основ питомих префіксів з протилежним значенням: *підземний вулканізм – надземний вулканізм, досходовий період внесення гербіцидів – післясходовий період внесення гербіцидів, передпосівний термін обробітку – післяпосівний термін обробітку* та ін.;

– додавання до спільних основ запозичених префіксів з протилежним значенням: *макроелемент – мікроелемент, макрорельєф – мікрорельєф, макроагрегат – мікроагрегат, мономінеральні породи – полімінеральні породи, аеробні мікроорганізми – анаеробні мікроорганізми, мегатрофи – евритрофи* та ін.;

– використання чи невикористання префіксів не і без: *промивний водний режим – непромивний водний режим, підзона достатнього зволоження – підзона недостатнього зволоження, бур'яни паразити – бур'яни непаразити, продуктивна витрата води – непродуктивна витрата води, доступна вода – недоступна вода, насичені катіонами ґрунти – ненасичені катіонами ґрунти, капілярна пористість ґрунту – некапілярна пористість ґрунту, міцно зв'язана плівчаста волога – неміцно зв'язана плівчаста волога, газопроникність – газонепроникність, водорозчинні фосфорні добрива – нерозчинні фосфорні добрива, обмінний калій – необмінний калій, біологічне вбирання – небіологічне вбирання, кореневе живлення – некореневе живлення, водний аміак – безводний аміак, полицевий обробіток – безполицевий обробіток* та ін;

– утворення слів-комполітів, до спільних основ додаються основи з протилежним значенням: *малорічні бур'яни – багаторічні бур'яни, висококонкурентноздатні культури – слабоконкурентноздатні культури, сильноеродовані ґрунти – слабоеродовані ґрунти, багатоврожайність – маловрожайність* та ін.

Основним у процесі визначення антонімічних відношень є поняття протилежності. Л.О. Новиков вважає, що незважаючи на різну глибину викладу суті явища антонімії, думки дослідників цієї проблеми завжди сходилися в тому, що “антонімія та антоніми є вираження протилежності в мові” [181, с.243]. Опис антонімічних відношень не обмежується лише структурними критеріями, в терміносистемі землеробства за семантичним значенням виділяються контрарні, комплементарні та векторні антоніми.

Контрарні антоніми виражають якісну протилежність, межі виявлення тієї чи тієї ознаки, позначають крайні члени впорядкованої множинності, між яким існує проміжний компонент, який вказує на міру спадання або зростання якісної ознаки. Ступінчасте виявлення ознаки є основним для цього типу антонімічних відношень: *добреводопроникні ґрунти – середньоводопроникні ґрунти – слабководопроникні ґрунти; висококонкурентноздатні культури – середньоконкурентноздатні культури – слабоконкурентноздатні культури, поверхневий обробіток – мілкий обробіток – середній обробіток – глибокий обробіток – дуже глибокий обробіток, дуже чутливі культури – середньочутливі культури – малочутливі культури, верхній горизонт –*

перехідний горизонт – нижній горизонт, водорозчинні добрива – напіврозчинні добрива – нерозчинні добрива, поверхневе внесення добрив – розкидне (суцільне) внесення добрив, поверхнево-локальне внесення добрив – внутрішньогрунтове внесення добрив – локальне внутрішньогрунтове внесення та ін.

Комплементарні антоніми характеризуються відношеннями протилежності та відсутністю проміжного компонента між взаємодоповнювальними протиставленими членами: *прості добрива – комплексні добрива, гарячий гній – холодний гній, закритий ґрунт – відкритий ґрунт, сира клейковина – суха клейковина, просте відтворення родючості ґрунтів – розширене відтворення родючості ґрунтів, технічна рекультивация земель – біологічна рекультивация земель, штучна родючість – природна родючість, вертикальна зональність – горизонтальна зональність та ін.*

До векторних антонімів належать антонімічні пари, які мають протилежність ознак, рухів та дій різного напрямку: *досходовий період внесення гербіцидів – післясходовий період внесення гербіцидів, передпосівний обробіток – післяпосівний обробіток, гідрофобні колоїди – гідрофільні колоїди, ендогенний процес – екзогенний процес, синтез органічної маси – розклад органічної маси, вертикальна ерозія – горизонтальна ерозія та ін.*

У терміносистемі землеробства зафіксовано випадки контекстуальної антонімії, тобто коли слова є антонімами тільки у межах досліджуваного термінологічного поля: *чистий пар – зайнятий пар, мертвий запас води в ґрунті – доступний запас води в ґрунті, оранка всклад – оранка врозгін та ін.*

Антонімія як семасіологічна категорія є невід’ємною частиною термінологічних систем. Проведений аналіз явища антонімії в українській термінології землеробства дозволяє зробити висновок, що це явище у термінологічній лексиці принципово не відрізняється від подібного у загальноживаній лексиці. Специфічним є якісний склад антонімічних пар та наявність контекстуальних антонімів. Способи вираження антонімічних відношень у терміносистемі землеробства носять регулярний характер.

3.2.3. Полісемія. Однією з обов’язкових характеристик терміна вважають його моносемічність, проте більшість науковців схиляються до думки, що однозначність – це лише тенденція термінологічних найменувань, а отже, є лише однією з вимог, які ставляться до терміна. Проблему полісемії в термінологічній лексиці розглядали Б.М. Головін, В.П. Даниленко, Д.С. Лотте, Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, Л.О.Симоненко, О.В.Суперанська та ін. Традиційно багатозначність термінів вважається одним з найголовніших недоліків термінологічної лексики, пор.: “найсуттєвіший недолік для всіх систем термінів – багатозначність, тобто випадок, коли один термін має два-три або більше значень” [92, с. 9].

За словником, полісемія – це вид мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в одній лексеми або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов’язані один з одним [Сел, с. 468]. Беззаперечно, що явища полісемії неможливо уникнути ні в загальноживаній лексиці, ні в науковій мові, адже це насамперед засіб мовної економії. Л.О. Симоненко вважає, що незважаючи на

те, що при створенні терміна прагнуть до чіткої регламентованості його лексико-семантичного обсягу (моносемічність, чітко фіксований зміст, зрозумілий кожному поза контекстом), у термінології не вдається уникнути лексико-семантичних процесів, властивих загальномовному словнику: полісемії, омонімії, синонімії, антонімії [224, с. 27]. Вимога однозначності терміна є одним з найважливіших завдань, яке ставиться при створенні нового терміна, проте реально забезпечити таку умовну однозначність можливо лише в межах однієї терміносистеми (і то частково). Незважаючи на всі недоліки полісемії як мовного явища, зміна значень лексем є одним із продуктивних способів творення нових термінів.

У результаті аналізу нами з'ясовано, що полісемія характерна і для термінів землеробства, адже цій терміносистемі властиві процеси, наявні в загальноновживаній лексиці. В основі полісемії – вторинна номінація, яка полягає у використанні наявних у мові номінативних засобів для позначення нової реалії. Це явище пояснюється тим, що “кореневий словниковий матеріал в порівнянні з кількістю понять, які існують в науці та техніці, надзвичайно обмежений, і часто терміну, який обслуговує цілком визначене поняття, надають іншого значення, яке має спільні ознаки з першим значенням” [92, с.9].

На основі аналізу семантичної структури наявних у термінології землеробства багатозначних термінів виділяємо *зовнішньосистемну* і *внутрішньосистемну* полісемію.

Особливість зовнішньосистемної полісемії полягає в тому, що один із лексико-семантичних варіантів функціонує поза межами терміносистеми (в загальноновживаній лексиці чи у складі інших терміносистем): *деградація* (землероб.) – процес зниження родючості та погіршення інших властивостей ґрунту під впливом природних факторів (водна і вітрова ерозія тощо) та нераціональної господарської діяльності людини [ТСЗЗ, с. 42], *деградація* (біол.) – спрощення будови й функцій організмів внаслідок зміни умов існування, *деградація* (загальноновжив.) – поступове погіршення, втрата якихось якостей, властивостей; занепад, виродження [НТСУМ, т.1, с. 521]; *культура* (землероб.) – рослини певного виду, які вирощують на сільськогосподарських угіддях з метою виробництва рослинницької продукції [ТСЗЗ, с. 83], *культура* (загальноновжив.) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії [НТСУМ, т.2, с. 33]; *агрегати* ґрунтові (землероб.) – ґрунтові окремоті, які утворилися з елементарних ґрунтових частинок в результаті їх злипання і склеювання під впливом фізичних, хімічних, фізико-хімічних і біологічних процесів [ТСЗЗ, с. 3], *агрегат* (загальноновжив.) – кілька різнотипних машин, конструктивно з'єднаних в одне ціле для спільної роботи [НТСУМ, т.1, с. 17]; *смуга* (землероб.) – штучно виділена частина сільськогосподарського угіддя чи ріллі, на якій висаджено чи посіяно рослини [ТСЗЗ, с. 149], *смуга* (загальноновжив.) – видовжена, обмежена чим-небудь частина якоїсь поверхні, простору, що виділяється на загальному фоні своїм виглядом, кольором тощо [НТСУМ, т.1, с. 345]; *попередник* (загальноновжив.) – той, хто перебував, жив, працював або виконував якісь функції де-небудь перед кимось [НТСУМ, т.3, с. 796], *попередник* (землероб.) – сільськогосподарська

культура або чистий пар, які займали поле перед сівбою наступної культури [ТСЗЗ, с. 122] та ін.

У внутрішньосистемній полісемії лексико-семантичні варіанти належать до однієї терміносистеми: *посадка* – дія за значенням садити; садіння, насадження, *посадка* – посаджені де-небудь дерева, кущі [НТСУМ, т.2, с. 820], *посадка* – поле, засаджене розсадою, саджанцями чи органами вегетативного розмноження сільськогосподарських культур [ТСЗЗ, с. 124]; *молотьба* – дія за значенням молотити (вибивати зерно з колосся, волоття, стручків), *молотьба* – пора, коли молотять збіжжя (пилипівка) [НТСУМ, т.2, с. 221] та ін.

Як уже зазначалося, до складу землеробської термінології входять як власне землеробські терміни, так і терміни суміжних наук. Варто навести приклади багатозначних слів, один із лексико-семантичних варіантів яких є власне землеробським терміном (зовнішньосистемна полісемія). Так, у землеробстві функціонує термін *лапа* – робоча частина ґрунтообробних знарядь, у біології *лапа* – це стопа, нога тварини, птаха [НТСУМ, т.2, с. 56]. У землеробстві термін *ручка* – це смуга покосу на один захват коси. Поза межами землеробської галузі слово *ручка* має багато лексико-семантичних варіантів, як от частина предмета, за яку його держать або беруть рукою тощо [НТСУМ, т.2, с. 223].

В українській термінології землеробства функціонує низка термінів-полісемантів, лексико-семантичний варіант яких, актуальний для землеробської термінології, належить суміжній науковій галузі (здебільшого ботанічній, технічній тощо). Трактувати ці терміни як зовнішньосистемні полісеманти можна умовно, оскільки маємо подвійну, або опосередковану зовнішню системність, яка є наслідком накладання термінологічних полів суміжних наук. Так, ботанічний термін *волосок* функціонує в галузі землеробства зі значенням ‘ниткоподібний відросток з клітин покриву (стебла, гілок, листя і т. ін.) рослини’. Водночас лексема *волосок* поза межами землеробства вживається на позначення ворсинки або тонкої металевої пружинки, що рухає механізм годинника, або тонкого металевого дротика в електричній лампі, який унаслідок розжарення струмом дає світло [НТСУМ, т.1, с. 371]. Для землеробської галузі актуальний ботанічний термін *вузол* – місце на рослині, від якого відходить листя або нові пагінці, корені. Поза землеробським контекстом *вузол* – це місце, де зв’язані кінці чого-небудь; петля затягнута на мотузкові, линві і т. ін., гудзь, зав’язь; складне сплетіння, з’єднання чого-небудь; збіг якихось обставин; речі, зав’язані в хустку або іншу тканину; клунок; закручене жмутом і приколоте шпильками волосся; місце, де сходяться, перехрещуються колії, лінії тощо, схрещення, перехрещення; сукупність механізмів, споруд, що мають одне призначення і розташовані в одному місці; з’єднані разом декілька деталей, що входять до більш складного механізму, блок; місце скупчення певних клітин у живому організмі [НТСУМ, т.1, с. 396]. У текстах із землеробства вживається також ботанічний термін *голка* – лист хвойних дерев, колючка або гострий росток інших рослин, який в інших сферах діяльності позначає тонкий металевий стрижень з гострим кінцем і вушком, у яке всилюється нитка для шиття; загострений на кінці металевий стрижень

різного вигляду і різного спеціального призначення; тверді колючки на тілі деяких тварин; тонкий загострений кристал чого-небудь [НТСУМ, т.1, с. 450]. Технічний термін *палець* актуальний для землеробських контекстів як деталь у вигляді стержня, машинах, механізмах тощо, якою звичайно щось підтримується або захоплюється; зубець. У інших галузях *палець* – це одна з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги у людини; пучка, перст, палюх, а також кінцева частина лап тварин і птахів [НТСУМ, т.2, с. 519]. У землеробстві функціонує термін ботаніки *чуб* – суцвіття трав'янистих рослин, у загальноживаній лексиці *чуб* – чуприна, волосся на голові у людини (перев. у чоловіка); шевелюра та жмут шерсті або пір'я на голові деяких тварин; чубайка [НТСУМ, т.2, с. 779]. У текстах із землеробства використовується ботанічний термін *шийка* – частина стовбура, стебла рослини, де коренева система переходить у надземну. Поза межами терміносистеми *шийка* – це вузька частина якогось предмета [НТСУМ, т.2, с. 804].

У сучасній українській землеробській термінології фіксуємо полісемічні терміни, семантична структура яких відображає і внутрішньо-, і зовнішньосистемні зв'язки: лексема *земля* у сфері землеробства функціонує з двома значеннями: *земля* – речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори та *земля* – ґрунт для вирощування рослин; поза межами терміносистеми актуальні такі значення: *земля* – третя від сонця планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо сонця, *земля* – верхній шар земної кори, *земля* – суша (на відміну від водного простору) та *земля* – країна, край, держава [НТСУМ, т.1, с. 758]. Синонімом до землеробського терміна *земля* (в обох значеннях) є термінолексема *ґрунт*. У сфері землеробства *ґрунт* означає ще й наділ, ділянку, учасок землі, садибу. Поза межами терміносистеми у результаті перенесення значення сформувався ще один лексико-семантичний варіант: *ґрунт* – це основа, точка опертя, підстава, засада, база, дно [НТСУМ, т. 1, с. 506].

Перенесення значення слова (створення лексико-семантичного варіанта) відбувається за подібністю (метафора) чи за суміжністю (метонімія, синекдоха) понять – відомого і нового.

Метафора – завжди порівняння, у якому приховане і переосмислене значення зіставляється з буквальним значенням на основі його внутрішньої форми [187, с. 161]. Метафоричне перенесення може відбуватися на основі подібності зовнішнього вигляду предметів: *вал* – високий земляний насип (окіп) навколо поселення, міста або фортеці для захисту від ворога [НТСУМ, т.1, с. 158] та *вал* – протиерозійна земляна гідротехнічна споруда на схилах для затримки води та її перерозподілу [ТСЗЗ, с. 22], підставою для метафоричного перенесення є сема 'захисний земляний насип'; *гряда* – витягнута в довжину височина, гірське пасмо, а також смуга, ряд однорідних предметів [НТСУМ, т.1, с. 489] і *гряда* – сформована у вигляді смуги поверхня [ТСЗЗ, с. 41], спільною семою є 'смуга', зовнішня подібність обробленої поверхні ґрунту призвела до появи нового терміна в землеробстві; *скиба* – відрізаний ножом великий плоский шматок чого-небудь їстівного (хліба, кавуна і т. ін.) [НТСУМ, т.3, с. 302] та *скиба* – частина ґрунту, відокремлена від необробленого масиву одним

корпусом полицевого плуга [ТСЗЗ, с. 149], спільна сема – ‘відрізаний шматок чого-небудь’; *грудка* – щільно стиснутий кусок якоїсь речовини, переважно м’якої, розсипчастої, крихкої [НТСУМ, т.1, 487] та *грудка* – ґрунтовий агрегат округлої форми діаметром 3-10 мм без граней і гострих ребер [ТСЗЗ, с. 38], підстава для перенесення значення – сема ‘невеликий округлий предмет’.

Також підставою для метафоричного перенесення може бути функціональна подібність: *компас* – прилад для визначення сторін світу, у якому намагнічена стрілка завжди показує на північ [НТСУМ, т.1, с. 873] і *компаси* – бур’яни, листки яких вузькою частиною (ребром) спрямовані на південь і на північ, а широкою – на захід і на схід [ТСЗЗ, с. 16], підставою для перенесення є сема ‘визначення сторін світу’; *індикатор* – прилад для визначення, вимірювання, записування фізичних величин (тиску, навантаження тощо) [НТСУМ, т.1, с. 790] та *індикатори* – бур’яни, яким властива виражена пристосованість до певних умов середовища (реакції ґрунтового розчину, засоленості тощо): щавель, хвощ вказують на кисле ґрунтове середовище; полин, курай – на засоленість ґрунту [ТСЗЗ, с. 15], спільна сема – ‘вказівка щось, позначення чого-небудь’.

Як зазначалося вище, для термінологічної лексики, крім метафори, властиві метонімічні перенесення. Метонімія – це механізм мови, який полягає в регулярному чи випадковому переносі імені з одного класу об’єктів чи одного об’єкта на інший клас чи окремий предмет, який асоціюється з даним за суміжністю. Метонімічні перенесення значення у терміносистемі землеробства можливі за різними типами, зокрема:

– ‘процес’ – ‘наслідок’: *обвал* – купа каміння, землі, снігу і т. ін., що звалилася з гори, кручі, скелі і т. ін. або частина земної поверхні з слідами відпаданя, відвалювання маси землі; *круча*, *обрив* [НТСУМ, т.2, с. 384] та *обвал* – відривання зі схилів під дією сили тяжіння великих мас гірських порід [ТСЗЗ, с. 95];

– ‘процес’ – ‘час’: *жнива* – збирання хлібних рослин серпами, косами, машинами та *жнива* – пора збирання хлібних рослин [НТСУМ, т.2, с. 384];

– ‘властивість’ – ‘кількісний показник’ (у пропозованих нижче дефініціях землеробських термінів відображено і певну властивість, і одиницю вимірювання): *водопроникність* ґрунту – властивість ґрунту пропускати через себе воду. Кількісно виражається товщиною шару води, яка надходить в ґрунт через її поверхню за одиницю часу [ТСЗЗ, с. 31]; *вологоекмість* ґрунту – властивість ґрунту поглинати і утримувати певну кількість вологи. Розрізняють повну, капілярну і найменшу або польову вологоекмість ґрунту, визначається процентним відношенням кількості води до маси ґрунту [ТСЗЗ, с. 32]; *пластичність* ґрунту – технологічна властивість, яка характеризується здатністю ґрунту приймати надану йому в зволоженому стані форму без утворення тріщин і зберігати її після припинення дії на ґрунт зовнішніх сил. Виражається числом пластичності ґрунту в процентах, яке встановлюється за різницею вмісту вологи при верхній і нижній межі пластичності [ТСЗЗ, с. 116]; *повітропроникність* – властивість ґрунту пропускати через себе повітря. Вимірюється кількістю повітря в мілілітрах, яке проходить при певному тиску

за одиницю часу через площу перерізу ґрунту 1 см квадратного при товщі шару 1 см [ТСЗЗ, с. 117]; *теплоємність* – властивість ґрунту поглинати тепло. Виражається кількістю тепла в калоріях, необхідного для нагрівання або охолодження 1г (вагова теплоємність) або 1см кубічний (об’ємна теплоємність) ґрунту на 1см [ТСЗЗ, с. 157] тощо.

Синекдоха теж властива термінології землеробства. Так, лексема в українській мові має такі значення: *грядка* – оброблена, підготовлена для вирощування городніх культур земля, *грядка* – земля, призначена для вирощування городніх культур, *грядка* – смуга землі, на якій ростуть городні культури, квіти [НТСУМ, т.1, с. 489]. Отже, *грядкою* може називатися ділянка землі, на якій ростуть чи можуть рости городні рослини: “*Мати щороку наймала грядку на городину*” [НТСУМ, т.1, с. 489] і *грядка* – це ділянка землі, на якій росте якась одна городня культура: “*На городі, поміж грядками буряків, моркви й усякої городини, вилися доріжки*” [НТСУМ, т.1, с. 489]. Констатуємо перенесення значення за ознакою ‘частина’ – ‘ціле’. Нами наведено не науковий контекст, проте, як зазначалося вище, землеробство – це не тільки наука, а й господарча сфера діяльності людини, межу між землеробською лексикою та землеробською термінологією встановити важко. Професійний агроном у такому разі висловився б приблизно так само, як і пересічний селянин, городник.

Під час постійного розвитку науки і техніки неможливо позначати величезну кількість нових понять новими утвореннями, тому часто для цього використовуються слова з загальнолітературної лексики чи з інших суміжних або несуміжних терміносистем. Людині цілком природно позначати величезну кількість понять на основі асоціацій з попередніми вже добре відомими значеннями. Уникнути полісемії неможливо ні в загальноживаній лексиці, ні в термінології, оскільки – це засіб мовної економії. “Якби людина запам’ятовувала кожне з вражень окремо, то від предметів найбільш буденних, якими є, наприклад, людські обличчя, стільці, дерева, будинки тощо, які становлять повсякденне оточення нашого життя, в голові її залишилася б така величезна кількість слідів, що мислення ними, в усякому разі в словесній формі, стало б неможливим. Де ж знайти десятки й сотні тисяч різних імен для суми всіх бачених берез, людських облич, стільців і як упоратися в думці з таким величезним матеріалом?” [223, с. 439]. Так само і в науковій чи професійній сфері. Проте, якщо полісемія слова зумовлена образними (художніми за своєю природою) перенесеннями значень, то неоднозначність терміна пов’язана з різними сторонами досліджуваного об’єкта, співвідносного із цим терміном [187, с. 203].

Отже, можна стверджувати, що явище полісемії властиве терміносистемі землеробства повною мірою і реалізується в основному за допомогою метафоричних і метонімічних перенесень. У термінології землеробства переважає зовнішньосистемний розвиток значень на основі метафоричних перенесень.

3.2.4. Омонімія. Досліджуючи омонімію у термінології, аналізують як власне омонімію – звуковий збіг різних мовних одиниць, значення яких не

пов'язані одне з одним [146, с. 344]: *коса* – зачіска, *коса* – ділянка суші, *коса* – землеробське знаряддя, так і міжгалузеву омонімію, яка фіксується у випадках, коли значення загальнонаукового терміна чи загальноживаного слова адаптується, змінюється відповідно до системи понять терміносистеми-реципієнта (лексико-семантична деривація, найчастіше – функціональне перенесення значення, хоч можливі і інші види семантичних перенесень) [211, с. 110]: *парцеляція* – розподіл на парцели (*парцела* – невеличка ділянка землі), *парцеляція* – ділення частин єдиного речення в окремі неповні речення [ЕСУМ, т.3, с. 301].

Міжгалузеві терміни-омоніми не є омонімами у класичному їх розумінні, адже лексеми мають спільні семи. Вони функціонують у різних галузях знань (які можуть бути навіть і не суміжними). Міжгалузеві омоніми є наслідком транстермінологізації, тобто переосмислення терміна однієї галузі під впливом системи ідей іншої [243, с. 203]. На думку А.П. Критенка: “Слово може належати одночасно до двох або й більше груп, але, як правило, в одній групі воно виступає з основним значенням, а в інших з неосновним (переносним, вторинним, залежним, мотивованим)” [134, с. 209]. Отже, відносимо міжгалузеві терміни-омоніми до омонімів умовно, виходячи з вербалізованої замкненості термінологічних систем (термінологічних полів).

Омонімія, так само як і багатозначність, може бути *зовнішньо-* і *внутрішньосистемною*. У сучасній українській термінології землеробства нами зафіксовано тільки зовнішньосистемну лексичну та міжгалузеву омонімію.

У лінгвістиці виділяють такі типи творення лексичних омонімів:

- утворені у результаті звукового збігу різних за походженням слів (етимологічні);
- ті, що виникли у результаті словотворчих процесів (словотвірні);
- утворені у результаті розкладу полісемії слів (семантичні) [182, с. 210].

Так, етимологічними омонімами є лексеми *мул* – дуже подрібнена, розтерта земля попелястого кольору, що відкладається на дні рік, озер, морі; *мул* – свійська тварина, гібрид коня і осла [НТСУМ, т.2, с. 236], спостерігаємо випадковий збіг написання і звучання.

До семантичних омонімів можна віднести лексеми *клей* – вишневий клей, загуслий вишневий сік та *тлей* – розмоклий від дощу глинистий ґрунт [НТСУМ, т.1, с. 503], за даними ЕСУМ, в етимології цих слів є спільні семантичні аспекти [ЕСУМ, т.1, с. 521], проте з часом значення слів розмежувалися повністю. Семантичними омонімами вважаємо також лексеми *житняк* – житній хліб та *житняк* – кушова багаторічна трава родини злакових, що використовується як корм для тварин [НТСУМ, т.1, с. 675], етимологічно ці слова споріднені, проте на сучасному етапі спільні семантичні компоненти відсутні. Лексеми *запал* – пошкодження зерна злакових у колосі внаслідок посухи чи суховіїв; *запал* – пристрій для запалювання вибухової речовини та *запал* – хвороба свійських тварин, здебільшого коней, яка супроводжується задишкою [НТСУМ, т.1, с. 714] у сучасній українській мові не мають спільних компонентів значення, проте етимологічна спільність простежується.

Щодо словотвірної омонімії, то в текстах із землеробства функціонує термін *парування поля*, який позначає процес перебування поля під *паром* (*пар* – поле – вільне протягом певного проміжку вегетаційного періоду від сільськогосподарських культур і обробляється з метою поліпшення фізичного стану верхнього шару ґрунту і знищення бур'янів) [ТСЗЗ, с. 110], у біології чи ветеринарії термін *парування* мотивований основою *пара* (дві особини). У землеробському терміні-словосполученні *схоже насіння в ґрунті* атрибут *схоже* походить від дієслова *сходити* (насіння сходить), тоді як у загальноживаній лексиці прикметник *схожий* має значення ‘подібний до кого, чогось’, це також словотвірні омоніми.

Прикладом міжгалузевої омонімії є термін *агломерація*, який має такі значення: 1) (землероб., еколог.) спільне зростання кількох видів рослин (одно- й багатолітніх), однорідних екологічно; 2) (геогр.) просторово й функціонально єдина група населених пунктів міського типу, що становить соціально-економічну та екологічну систему [Мусієнко, с. 19]. Ці лексеми сформувалися на основі латинського етимона *agglomerare* – приєднувати. Як бачимо, інваріантне значення спеціалізувалося у різних галузях. Семантичні зв'язки простежуються, тому лексичними омонімами такі лексеми назвати не можна.

У сучасній українській землеробській термінології функціонує також термін *бур'яни-космополіти* – бур'яни, поширені майже по всій земній кулі у властивому для них середовищі [ТСЗЗ, с. 16]. У суспільних науках термін *космополітизм* має значення ‘теорія, що проповідує байдеже ставлення до батьківщини та свого народу, заперечує патріотизм, національну незалежність, національну культуру й висуває ідею створення “світової держави”, встановлення “світового громадянства”’ [НТСУМ, т.1, с. 905], відповідно *космополіт* – прибічник космополітизму [НТСУМ, т.1, с. 905]. Цей самий словник фіксує ще одне значення лексеми *космополіт* з приміткою *спец.*: рослини й тварини, поширені у всіх частинах земної кулі [НТСУМ, т.1, с. 905], воно збігається з наведеним вище визначенням, поданому у словнику землеробської термінології. Землеробський (біологічний) термін, очевидно утворився в результаті метафоричного перенесення значення за функціональною ознакою. Вищезитований тлумачний словник сучасної української літературної мови подає термін *космополіт* як багатозначне слово, що не викликає заперечень, проте, з точки зору термінознавства, це – міжгалузеві омоніми, адже денотати абсолютно різні.

Загалом, омонімів у землеробській термінології невелика кількість. Оскільки усі вони зовнішньосистемні, то проблем у терміновживанні не створюють.

Висновки до III розділу

Сучасна українська землеробська термінологія має складну системну організацію. Ця терміносистема об'єднує, крім власне землеробських, ще й терміни суміжних наук (агрохімія, ґрунтознавство, ботаніка тощо), що дає усі підстави кваліфікувати її як синтетичну галузь, що вимагає узгодження системотвірних тенденцій розвитку усіх суміжних галузей за потреби

упорядкування.

Термінологія землеробства у порівнянні з терміносистемами інших галузей знань має специфічну структуру на мовному і концептуальному рівнях, оскільки термін як складник термінологічної системи має подвійну природу: є не тільки елементом системи лексики, а й елементом системи наукових понять. Принципи концептуальної і тематичної стратифікації сучасної української термінології землеробства ґрунтуються на її позамовних і мовних особливостях. Вони дають можливість класифікувати цю лексику залежно від стану розвитку сучасної науки й техніки.

Класифікаційні (найчастіше гіперо-гіпонімічні) парадигми диференціюються майже в кожній тематичній групі. Найбільшою кількістю вирізняються назви способів обробки землі, культурних рослин та шкідників сільгоспкультур. Сучасна українськомовна наукова література із землеробства (підручники, монографії) містить велику кількість науково обґрунтованих класифікаційних схем, проте, на наш погляд, є потреба у створенні тлумачних словників, які б відображали достатньо повно саме родо-видові та холо-партитивні парадигми.

Наявність значної кількості синонімів та багатозначних слів пояснюється тим, що землеробство як виробничо-наукова галузь розвивається в Україні з прадавніх часів, причому паралельно функціонують і землеробська лексика (зокрема, діалектна), і наукова землеробська термінологія, що у багатьох випадках і є причиною неоднозначності.

Антонімічні відношення властиві абстрактній термінологічній землеробській лексиці, їх виявлення сприяє побудові науково обґрунтованих класифікацій. Полісемія і омонімія мають здебільшого зовнішньосистемний характер, виявляючи системні зв'язки із загальноживаною лексикою та іншими терміносистемами.

Отже, термінологічна система землеробства специфічна настільки, наскільки специфічним є категорійно-поняттєвий апарат цієї галузі науки.

РОЗДІЛ IV

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ ЗЕМЛЕРОБСТВА

Творення української землеробської термінології – процес безперервний, адже постійно розвивається сама наукова галузь. Лінгвістичний аналіз номінації термінологічних одиниць має бути комплексним. Він передбачає насамперед морфемний аналіз слова (зі встановленням його походження – автохтонне, запозичене чи поєднання різних за походженням морфем); словотворчий аналіз слова з обов'язковою диференціацією словотвірного типу, що необхідно для забезпечення системності термінології; мотиваційний аналіз слова, який полягає у встановленні мотиву (принципу) номінації та характеристик мотиваційної ознаки; лексикологічний аналіз, зокрема наявність синонімічних, гіперо-гіпонімічних, антонімічних відповідників та лексико-семантичних варіантів слова; стилістично-функціональний аналіз, який передбачає розгляд милозвучності, лаконічності, усталеності тощо певного терміна [260, с. 15-16]. Одні з цих прийомів є обов'язковими, інші – факультативними, проте загалом такий принцип номінаційного аналізу дає змогу максимально повно схарактеризувати специфіку й закономірності творення української землеробської термінології.

4.1. Морфологічна деривація

Однією з вимог до терміна (диференційних ознак) є номінативність, тобто здатність номінувати наукові поняття, які належать до різних логічних, а також логіко-граматичних категорій. У термінології землеробства виділяють терміни-іменники (*плуг, поле*), терміни-дієслова (*культивувати, обробляти*), терміни-прикметники (*зяблевий, орний*), які можуть бути як похідними, так і непохідними утвореннями. За допомогою способів словотвору та засобів морфеміки творяться номінативні одиниці різних ономазіологічних категорій (предметності, процесуальності та атрибутивності), які у свою чергу належать до певних частин мови. Побутує думка, що насамперед до термінів слід відносити іменники, адже основною функцією терміна є номінація понять певної галузі знань, наявність у терміносистемі термінів інших частин мови, зокрема таких, що виражають одне й те саме поняття (*боронувати –*

боронування, волога – вологий – вологість), свідчить про дериваційну (словотвірну) спроможність терміна [139, с. 710]. На нашу думку, не варто вважати принциповим питання частини мовного статусу терміна як типу мовного знака, адже завдання лінгвіста – дослідити особливості термінотворення у певній галузі загалом, що передбачає ономасіологічний аналіз наявних термінів усіх частин мови, домінування ж іменника як номінаційної бази безсумнівне.

Основними типами термінотворення землеробства є морфологічний та неморфологічний словотвір, а також творення складених номінативних одиниць. І.І. Ковалик зазначає: “Не всі словотворчі ресурси однаковою мірою використовуються в словотворчому процесі постійного збагачення лексичного складу слов’янських та інших індоєвропейських мов, але всі вони вживаються з однією метою – утворення слова – і тим самим входять у сферу тих словотворчих матеріалів, про які йдеться при вивченні словотвору мови” [114, с. 183]. Щодо творення термінологічної лексики важливо зауважити, що для кожної терміногалузі словотворчі ресурси використовуються неоднаково. Результати лінгвістичного аналізу термінотворення різних терміногалузей, у нашому випадку землеробства, якраз і дає змогу описати реальний стан та спрогнозувати тенденції (що найважливіше) термінологічної номінації.

М о р ф о л о г і ч н и й спосіб творення слів представлений своїми основними різновидами: афіксацією, словоскладанням та аббревіацією. Афіксальний спосіб у термінотворенні, як і в творенні загальноновживаних слів, є одним з провідних і продуктивних [68, с. 107]. Афіксація буває таких видів: суфіксальна, префіксальна та префіксально-суфіксальна.

Суфіксація.

Ономасіологічна категорія предметності. Для творення термінів землеробства зі значенням предметності найчастіше використовуються віддієслівні основи, що передають дію як головну функцію певного знаряддя або машини, що призначені для обробітку ґрунту. Це саме можна сказати і про терміни інших тематичних груп. Віддієслівні основи тісно пов’язані з термінами, що походять від них, хоча деривати мають значення предметності, а не процесуальності.

Серед питомих формантів найпродуктивнішими у творенні землеробських знарядь та їх деталей є такі суфікси: **-ч-, -ник-, -як-, -к(а)**.

У термінах землеробства суфікс **-ч-** має значення інструментальності (у назвах знарядь та їхніх деталей, рослин або речовин з узагальненою семантикою засобу дії). Найчастіше додається до дієслівних основ недоконаного виду, що своїм значенням указують на певний процес, дію: *розпушувач* – знаряддя, що розпушує ґрунт, *вирівнювач* – знаряддя, що вирівнює ґрунт, *засмічувачі* – рослини, що засмічують посіви інших культур; аналогічно: *подовжувач, розширювач, знижувач, поглиблювач*.

Суфікс **-ник-**, який також додається до дієслівної основи, використовується на позначення як сільськогосподарських знарядь та їхніх деталей, так і назв осіб: *підгортальник, проорник, підбійник, ушивальник, луцильник*.

Терміни землеробства із суфіксом **-к-** (з різним словотворчим значенням) утворюються за трьома словотворчими моделями:

1) додаванням до основи дієслова **-к-**: *оранка, розкопка, посадка* (назви процесів, способів обробітку землі), *різак, косак* (назви сільськогосподарських знарядь);

2) додаванням до основи іменника **-к-**: *сумішка* (назва різнорідного посівного матеріалу), *жниварка* (назва сільськогосподарської машини), *ріпак* (назва сільськогосподарської культури);

3) додаванням до основи прикметника **-к-**: *крилатка* (назва частини рослини).

Від присвійного прикметника за допомогою суфікса **-к-** утворено назву культурної рослини *тимофіївка*. Взагалі, відепонімних термінів у сфері землеробства дуже мало.

Від прикметникової основи за допомогою суфікса **-як-** утворено назву кормової рослини *житняк*.

Значення речовинності має суфікс **-ин-** у терміні *клейковина*, пор.: *речовина*. Суфікс **-ин** використовується у назвах городніх рослин зі значенням одиничності: *горошина, квасолина, зернина* тощо.

За моделлю **іменник + -ок-** творяться терміни: *брусок, валок, пилок*. Суфікс **-ок** у загальноживаній лексиці української мови має словотворче значення зменшення, що вказує на присутність експресії. Також у творенні термінів землеробства використовуються суфікси: **-очк-, ечк-, -ець-, -ик-**, які теж мають значення зменшеності, дрібності у семантичних структурах загальноживаних лексем, проте в термінолексичі демінутивні конотації не простежуються: *приймочка, маточка, чашечка, корінець, вусик, ковалики, молочко, дзвоники*, здебільшого це відіменникові утворення. Назви рослин з суфіксом **-ець-** мотивуються основами прикметників: *жовтець, чистець*, іменників: *дзвінець* та дієслів: *сіянець*.

На позначення рослин, які є поживою для шкідників, використано суфікс **-ель-**: *живителі*.

Для невеликої кількості термінів характерний суфікс **-ищ(е)** зі значенням локативності та збільшеності. Слова цього типу творяться за моделями:

основа дієслова + **-ищ(е)**: *пасовище, урвище, сховище*;

основа іменника + **-ищ(е)**: *торфище, кореневище*.

Значення локативності має суфікс **-їн-** у термінах *вимоїна, водоріїна*. Мотиваційні ознаки у структурі цих похідних номінативних одиниць репрезентують спосіб ґрунтових ушкоджень, нерівностей.

За допомогою суфіксів **-ств-(-цтв-)** творяться такі терміни: *садівництво, рослинництво, рільництво*. Вони найчастіше називають споріднені із землеробством наукові галузі.

За допомогою суфікса **-иц-** творяться назви рослин (як культурних, так і бур'янів), плодів, а також комах-шкідників:

основа прикметника + **-иц-**: *костриця (вівсяниця), гірчиця, мокриця*;

основа іменника + **-иц-**: *попелиця, жужелиця, щиріця*;

основа дієслова + **-иц-**: *повитиця* – бур'ян, що обвиває своїми паростками рослину-господаря і починає паразитичний спосіб життя;

основа дієприкметника + **-иц-**: *падалиця* (від діалектного *падалишній*).

Для творення назв бур'янів використовуються малопродуктивні суфікси **-юг-**, **-ій-**, **-их-**: *вівсюг, метлюг, мишій, тирій, зарази́ха*. Такі суфікси називають унікальними [97, с. 32].

Назви гички сільськогосподарських культур творяться за допомогою суфікса **-инн-**: *морквиння, гарбузиння, бурячиння, квасолиння* тощо від іменникових основ. Ці лексеми увійшли до землеробської термінології із діалектного мовлення.

Джерелом походження землеробських термінів на позначення ділянок землі, на яких росли різні культури, також стали говірки. Мотиваційна ознака таких лексем пов'язана з назвою культури, яку вирощують на полі (городі). Наведемо приклади зі словника діалектної лексики (буковинські говірки), акцентуючи увагу на варіативності суфіксів: **-анк-** (**-янк**), **-єнк-**: *бурачанка, бураченка* – ділянка землі, де росли буряки: *Пасли на бурачанці і корова заслабла* (Романківці Сок.) [СБГ, с. 43]; *вівсянка, вівсенка* – поле, де ріс овес: *Відпустив корову на вівсенку попасти* (Слобідка Глиб.) [СБГ, с. 52]; *гарбузенка* – земля, де росли кавуни: *На гарбузенці посієм бураки* (Кадубівці Заст.) [СБГ, с. 68]; *горохленка, горохлянка* – земля, де ріс горох: *Ви ни знайти, що мають сіяти на горохлянці* (Клішківці Хот.) [СБГ, с. 75]; *гречанка* – поле, де росла гречка: *Гречанки нема, бо гречки цього року не сіяли* (Кельменці) [СБГ, 76] та ін. У сучасному землеробстві функціонують тільки терміни з суфіксами **-анк-** (**-янк-**): *вівсянка, гречанка, горохлянка*. Зауважимо, що в деяких регіонах такі лексеми є багатозначними: вони використовуються ще й на позначення соломи (сухих стебел) цих культур.

У морфемній структурі землеробських термінів, які належать до ономасіологічної категорії предметності, наявні також суфікси іншомовного походження. Такі терміни потрапляють у наукову мову, як правило, шляхом запозичення (англ. *cultivator - cultivate + or*).

Для творення таких термінів, зокрема на позначення приладів і речовин, вживаються суфікси **-ор-**, **-єр-**, **-ант-** (**-янт-**), **-єнт-**: (*культиватор, маркер, трієр, грейдер, гермінатор, меліорант, асимілянт, абсорбент*).

Серед назв різноманітних хімічних елементів чи хімічних препаратів для боротьби з шкідниками часто функціонує словотворча модель з суфіксами **-ин-**, **-ін-**, **-йін-**, що додається до основ іншомовного походження: *ауксин, кристалін, лігнін, нітрагін, протеїн, ризобін, фітин*.

У морфемній структурі назв хвороб рослин здебільшого наявний суфікс **-оз-**: *бактеріоз, септоріоз, меланоз, фузаріоз*.

У назвах хімічних сполук використовується суфікс **-ат-**: *нітрат, фосфат, сульфат*, який уживається і в назвах рослин з семантикою засобу дії: *сидерат* – вирощена на полі переважно високобілкова зелена маса, яка, заробляється в ґрунт для збагачення його на органічну речовину та азот [ТСЗЗ, с. 138].

Віддієслівні іменники та дієслова представляють *ономасіологічну категорію процесуальності*. Можна спостерігати подвійне вираження наукового поняття: віддієслівним іменником і співвідносним з ним дієсловом (*боронувати – боронування* та ін.). Для термінологій будь-яких галузей властиво позначати наукові поняття за допомогою іменника. Іменнику належить провідна роль, особливо у сфері фіксації (тлумачні словники, термінологічні стандарти), дієслова вживаються у сфері функціонування (монографії, усне спілкування). О.С. Кубрякова зазначає, що незважаючи на той безсумнівний факт, що деякі словотворчі моделі не слугують ніякій іншій меті, крім транспозиції слів з однієї частини мови в іншу (а на думку багатьох лінгвістів використовувани в цих моделях словотворчі засоби асемантичні), похідні слова, що виражають одну й ту саму узагальнену семантику, протиставлені одне одному як різні семантичні розряди чи класи слів, причому словотворче значення формантів здійснює класифікаційну, категоризаційну роль у мові, тобто є таксономічним засобом [135, с. 88]. З точки зору граматики (йдеться про граматичну таксонімію) така думка цілком прийнятна, але якщо говорити про термінологічну (лексико-поняттєву) таксономію, то вона в цьому випадку не спостерігається.

Найпродуктивнішими формантами для вираження процесуальності є суфікси *-ни, -інн-, -енн-*: *коткування, мотиження, дражування, борознування, валкування, гіпсування, гребенування, дощування, землювання, картування, колосіння, сапання, долотування, луцення, кришення, лункування, кротування, піскування, районування, терасування, фрезерування, чизелювання, шарування, шлейфування, щілинування*. Необхідно зазначити, що суфікси можуть додаватися як до питомих, так і до запозичених основ: *боронування, садіння, дискування, грейдерування*. Слова, утворені за моделлю *дієслівна основа + -ни-, -інн-, -енн-* становлять більшість українських землеробських термінів-іменників зі значенням *опредметненої дії*. Можна простежити словотворчі зв'язки (ланцюжки), які вказують на системність української термінології землеробства:

коток – коткувати – коткування;
борона – боронувати – боронування;
диск – дискувати – дискування;
шар – шарувати – шарування.

Невелика кількість віддієслівних іменників із суфіксом *-ни* мають як значення *опредметненої дії*, так і її результату: *насадження, кріплення*. Це випадки категоріальної багатозначності [68, с. 40].

Також для позначення процесу або/і результату дії може використовуватися й *нульова суфіксація* від префіксальних дієслів. Так утворено терміни: *зсув, схил, стік, сходи, нахил, наділ, обвал, посів, похил, просів*.

Велику кількість термінів у терміносистемі землеробства становлять іншомовні слова з суфіксами *-аці (й), -ізаці (й)*: *агрегація, вегетація, фіксація, гербігація, гуміфікація, фільтрація, меліорація, культивація, мінералізація, ротація, транспірація, кольматація*.

Суфікс *-аж-* використовується на позначення ґрунтових процесів чи заходів обробітку: *кольматаж, дренаж, плантаж, бракераж*.

Терміни, що позначають здатності та властивості ґрунту, виражають *ономасіологічну категорію атрибутивності*. У творенні цих термінів бере участь суфікс *-ість*, який додається до прикметникових основ, похідні слова цієї словотворчої моделі мотивуються якісними і відносними прикметниками: *родючість, твердість, активність, вологість, інтенсивність, липкість, пластичність, продуктивність, цукристість, склоподібність, куцистість, крохмалистість, резистентність, стиглість, сумісність, токсичність, толерантність, урожайність, швидкість, шпаруватість, щільність, якість*. Основою для творення цих термінів виступають дієприкметники: *засміченість, гумусованість*. Деривати цього словотворчого типу за морфемною структурою поділяються на:

суфіксальні: *пористість, бриластість, капілярність, гребенястість, еродованість*.

префіксально-суфіксальні: *вирівняність, забур`яненість, виораність, зв`язність*.

складні слова з суфіксацією: *водопроникність, водотривкість, вологоємність, морозостійкість, повітроємність, повітромісткість, повітропроникність, саморозпушеність, самосумісність, теплоємність, теплопровідність*.

Більшість термінів-іменників терміносистеми землеробства із суфіксом *-ість*, які належать до категорії атрибутивності, мають співвідносні прикметники, які паралельно функціонують у текстах: *Ґрунт, який складений із мікро- та макроагрегатів, називається **структурним**, а здатність ґрунту розсипатися на окремі агрегати – **структурністю*** [Гордієн, с. 107].

До складу термінів-словосполучень входить велика кількість відносних прикметників, які походять від іменникових основ з суфіксами *-н-, -ов-, -ев-, ічн-(-ичн-), -ист-(-аст-)*: *водний режим, повітряний режим, рослинний покрив, тепловий режим ґрунту, ґрунтові гербіциди, сортова агротехніка, безполицевий обробіток, кореневі паростки, технологічна операція, хімічна ерозія, біологічна група культур, агротехнічна ерозія, вітрова ерозія, місцева ерозія, технічна ерозія, площинна ерозія, пасовищна ерозія, повсякденна ерозія, краплинна ерозія, географічна зона, капілярна кайма, коренева система, екологічні фактори, соломисті рештки, суглинисті відміни*. Такі прикметники мають значення, що відповідає семантиці мотивуючого іменника. Зауважимо при цьому, що якісні прикметники найчастіше представляють загальнонаукову чи загальнонавчовану лексику у прикметникових компонентах складеного терміна: *теплий, холодний, стійкий, високий* тощо.

Досить продуктивним є суфікс *-н-*: *мінеральне добриво, лінійна ерозія, повітряна засуха, заплавні землі, карантинна служба, підсівна культура, повторна культура, покривна культура, контурний обробіток, роторний обробіток, загінна оранка, плантажна оранка, розгінна оранка, фігурна оранка, ярусна оранка, кулісний пар, збірне поле, водний режим*.

Прикметникові компоненти з суфіксом **-н** часто позначають речовинно-матеріальні назви: *піщаний ґрунт, борна кислота, лимонна кислота, болотний ґрунт, калійна селітра, фосфорні добрива*.

Високою продуктивністю відзначаються прикметникові суфікси **-ов-, -ев-**: *теплові властивості ґрунту, ґрунтова вода, пошходові гербіциди, вітрова ерозія, кормова одиниця, кореневі паростки, безполицевий обробіток, зяблевий обробіток, поверхневий обробіток, полицевий обробіток, кротова оранка, пилова буря, овочева сівозміна, порогова швидкість ґрунту, колосові культури, родина капустових*.

Цікавим з точки зору морфеміки є прикметник-конкретизатор *конюшино-тимофіївкова* у складі аналітичного терміна *конюшино-тимофіївкова сумішка*. Він утворений основоскладанням з суфіксацією: *конюшин* + *тимофіївк* + **-ов**, причому основа *-тимофіївко-* у морфемному складі має три суфікси, що є наслідком триступеневої деривації. Структурним синонімом цього терміна може бути термін-словосполучення *сумішка з конюшини і тимофіївки*, проте такі назви менш уживані в землеробському дискурсі.

Чималою кількістю представлені терміни з суфіксами **-ічн(-ичн)**: *біологічні гербіциди, органічне добриво, технічна ерозія, фізична ерозія, хімічна ерозія, географічна зона, дворічні бур'яни, малорічні бур'яни, технологічна операція, гігроскопічна вода, кліматичні ресурси, екологічні фактори, монокарпічні бур'яни, агрофізичні властивості ґрунту, агрохімічні властивості ґрунту, фізико-механічні властивості ґрунту, еколого-технологічна група земель, органоліптичний контроль, гідротермічний коефіцієнт, агротехнічні дослідження*.

Суфікси **-ист (-аст)** мають такі значення в українській термінології землеробства:

– схожість, подібність до певної речовини, предмета чи матеріалу: *борошнеста роса, пухирчаста сажка, порошиста парша, зерниста структура, рубчасті, зубчасті, кільчасті котки, лапчасті культиватори, сітчасті борони, голчасті мотики, бриласта, гребениста оранка, ступінчаста оранка, переривчасте борознування, плівчаста вода, гребеняста рілля;*

– вміст певної кількості речовини: *крохмалистий, цукристий, суглинистий, підзолистий, дернистий, соломистий*.

Спостерігаємо варіативність суфіксів у терміноутворенні землеробства: *суглинкові ґрунти – суглинисті ґрунти, глинясті ґрунти – глинисті ґрунти*. Ці терміни не розрізняються за значенням.

Узагальнену характеристику суфіксальних морфем, наявних у структурі українських термінів землеробства видається доцільним подати у таблиці з наведенням кількісних показників:

Табл. 1

Суфікс	К-ть	%					Основа-мотиватор
--------	------	---	--	--	--	--	------------------

			Ономасі- ологічна категорія	Слово- творче значення	Похо- дження	Части на мови			
							ім ен ни к	при кме тни к	дієс лов о
-ач(-ч)	6	1.34	предмет- ність	інстру- мента- льність	питом ий	імен- ник			6
-ант (-янт)	4	0.89	- // -	- // -	запози- чений	- // -			
-ник	6	1.34	- // -	- // -	пито- мий	- // -			6
-ент	3	0.67	- // -	- // -	запози- чений	- // -			
-ер	3	0.67	- // -	- // -	- // -	- // -			
-ор	6	1.34	- // -	- // -	- // -	- // -			
-іст	1	0.22	- // -	- // -	- // -	- // -			
-ік(-ик)	4	0.89	- // -	суб'єкт -ність	- // -	- // -			
-ін (-їн , ин)	7	1.56	- // -	- // -	- // -	- // -	7		
-ин	2	0.44	- // -	- // -	питом ий	- // -		2	
-ок	4	0.89	- // -	- // -	- // -	- // -		4	
-оз	11	2.46	- // -	- // -	запози- чений	- // -			
-ан	7	1.56	- // -	- // -	- // -	- // -	7		
-ен	8	1.79	- // -	- // -	- // -	- // -			
-ит	2	0.44	- // -	- // -	- // -	- // -			
-нн- (-енн) (-анн) (-янн) (-інн)	79	17.71	процесу- альність	узагаль- нена дія	питом ий	- // -			79
-к-	4	0.89	- // -	- // -	- // -	- // -			4
-аці- -ізаці-	52	11.65	- // -	- // -	- // -	- // -			
-ізм	12	2.69	атрибу- тивність	- // -	- // -	- // -			
-ість	53	11.88	- // -	- // -	питом ий	- // -		53	
-н-	87	19.51	- // -	- // -	- // -	- // -	87		

				відносна ознака		прикметник			
-ов-	36	8.07	- // -	- // -	- // -	- // -	36		
-ічн (-ичн)	11	2.46	- // -	- // -	- // -	- // -	11		
-льн- -альн-	4	2.01	атрибутивність	відносна ознака	питомий	прикметник	5		4
-арн- (-ярн-)	10	2.24	- // -	- // -	запозичений	- // -	10		
-ев	8	1.79	- // -	- // -	питомий	- // -	8		
-ійн-	4	0.89	- // -	- // -	- // -	- // -	4		
-ивн-	3	0.67	- // -	- // -	- // -	- // -	3		
-івськ-	2	0.44	- // -	- // -	- // -	- // -	2		
-аст-	1	0.22	- // -	- // -	- // -	- // -	1		
-уваг	3	0.67	- // -	- // -	- // -	- // -	3		
-ин	1	0.22	- // -	- // -	- // -	- // -	1		

Префіксація. Як зазначалося вище, не всі морфологічно похідні термінологічні одиниці української терміносистеми землеробства (як і будь-якої іншої терміносистеми) творяться безпосередньо в українській мові, частина термінів є наслідком запозичення (транслітерації). Досліджуючи ономасіологічну структуру таких термінів, ми змушені обмежуватися тільки морфемним аналізом, оскільки описати власне номінаційні процеси можливо тільки в мові-донорі. Отже, за наявності префіксів у термінах-запозиченнях обмежуємося тільки їх диференціацією та визначенням семантики.

Відзначаємо, що в морфемній структурі українських термінів землеробства є префікси питомого походження, як-от: *без-, в-, ви-, з-, за-, між-, на-, не-, най-, об-, пів-, напів-, по-, пере-, перед-, після-, по-, при-, про-, проти-, роз-, у-* та ін. (*беззмінна культура, непаровий попередник, осушувати землі, виорати, викорчувати, напівпаровий зяблевий обробіток, оборати, обприскування, перемішувати ґрунт, обприскати, пересяти, передпосівний обробіток, післяпосівний обробіток, післяжнивний посів, післяукісний посів, розорати, приорювати, прифермська сівозміна, протиерозійний обробіток, удушувати бур'яни, усаджувати ґрунту*) та запозичені: *а-, анти-, де-, ді-, ре-, супер-, суб-* та ін. (*акліматизація, антивірус, декальцинація, детоксикація, діамофоска, реутилізація, суперфосфат, субстрат* та ін.).

Префікси надають терміну відповідного відтінку значення, тоді як суфікси мають вищезгадані семантичні ознаки атрибутивності, процесуальності та предметності. У лінгвістиці існує розмежування афіксів на загальнокатегорійні та вузькокатегорійні (І.С. Улуханов, О.С. Кубрякова). На думку О.С. Кубрякової, афікс вважається загальнокатегорійним, якщо він

вносить у семантичну структуру похідного слова значення, що передаються словами-ідентифікаторами найвищого рівня абстракції і відповідають найзагальнішим поняттєвим категоріям окремих частин мови, тоді як вузькокатегорійні афікси визначаються як семантичні класифікатори, маркери певних семантичних розрядів всередині загальних категорій [135, с. 137]. Якщо суфікси бувають як загальнокатегорійні, так і вузькокатегорійні, то префікси, як правило, вузькокатегорійні. Значення вузькокатегорійних афіксів описати простіше, ніж загальнокатегорійних, оскільки останні через свою узагальненість видаються недостатньо визначеними [Там само].

Отже, префікси, наявні в морфемній структурі термінів землеробства в українській мові, вказують на:

а) протилежність, негативність чи позбавлення ознаки (**а-, анти-, без-, де-, не-, проти-, ре-**): *антибіотики, беззмінний посів, безполицевий обробіток, некапілярна пористість ґрунту, непромивний водний режим, неповне відтворення родючості ґрунту, недоступна вода, нестійке землеробство, протиерозійний обробіток, детоксикація, деградація ґрунту, дезагрегація, дегельмінтизація, денітрифікація, детоксикація гербіцидів, дефляція, реутилізація, біологічна рекультивація;*

б) неповноту ознаки (**під-, напів-, су-**): *підсівна культура, підгортання, підрізання, підсів, підвішена вода, бур'яни напівпаразити, напівпаровий зяблевий обробіток, суцвіття, сугрудок;*

в) параметричність та інтенсивність (**най-, супер-**): *найрозпушеніший ґрунт, суперфосфат;*

г) місцерозташування (**під-, між-, ін-, суб-**): *підорний шар ґрунту, інфільтрація, субстрат, міжряддя;*

д) темпоральність (**до-, перед-, після-**): *допосівний обробіток, передпосівний обробіток, післядія, післяпосівний обробіток, післязбиральні періоди, післяжнивний посів, післяукісний посів.*

Здебільшого префіксальним способом в українській мові творяться терміни землеробства за допомогою приєднання питомих префіксів до дієслівних основ:

ви-: *випрівати, вимокати, виморожувати.*

за-: *забруднити, закріпити, задернути, замулити, засолити.*

на-: *нагортати, наділитий, насадити, набухати.*

пере-: *перемішувати, пересівати.*

по-: *порушити, похилити, посадити, посушити, посіяти.*

про-: *промерзати, промити, прополювати, просіювати, прорізати.*

роз-: *розкопати, розмити, розмножити і т. ін.*

Префікс **не-**, як правило, приєднується до прикметникових основ, зрідка – до іменникових:

не-: *некапілярна пористість ґрунту, непромивний водний режим, нестатеве розмноження, непродуктивна витрата ґрунтової води, недоступна вода, нестійке землеробство, бур'яни-непаразити тощо.*

Антонімічні префікси **перед-, після-** оформляють прикметникові, рідше дієприкметникові та іменникові основи:

перед-: передпосівний обробіток, передпопередник;

після-: післяпосівний обробіток, післязбиральні періоди тощо.

Варто звернути увагу на термін *передпопередник*: у його структурі дві морфеми *перед-*, проте одна – службова (префікс), а інша коренева, обидві транссемантизовані прийменники.

Префікси із різним значенням можуть приєднуватися до тієї самої основи, у такий спосіб конкретизуючи значення твірного терміна: *смугове* (*міжсмугове*, *безсмугове*) розміщення посівів; *покривні* (*безпокривні*, *підпокривні*) посіви.

У наведеній нижче таблиці пропонуємо узагальнену характеристику префіксів, наявних у структурі українських термінів землеробства, з кількісними показниками продуктивності:

Табл. 2

Префікс	К-ть	%	Словотворче значення	Походження	Основа-мотиватор		
					іменник	прикметник	дієслово
най-	3	4,41	інтенсивність	питомий		3	
від-	3	4,41	просторове відношення	– // –	2	1	
до-	6	6,90	повнота ознаки	– // –		4	
після-	5	7,30	часове відношення	– // –		5	
напів-	4	5,88	неповнота ознаки	– // –	4	4	
не-	22	12,7	протилежність	– // –	4	6	12
пере-	21	10,2	повторна дія	– // –	7	9	5
перед	6	6,90	часове відношення	– // –	1	5	
без-	10	5,88	відсутність чого-небудь	– // –		10	
між-	2	2,24	просторове розміщення	– // –	1	1	
роз-	14	8,47	протилежність	– // –	12	5	
спів-	1	1,47	сумісність	– // –	1		
під-	20	6,3		– // –	10	6	5

			неповнота ознаки				
а-	4	5,88	протилеж- ність	запозиче ний		4	
анти-	3	4,41	– // –	– // –		3	
полі-	2	2,94	багато	– // –	2		
де-	2	2,94	повторна дія	– // –	7	1	
ім-	1	1,47	внутрішній	– // –	1		

Префіксально-суфіксальний спосіб. Префіксально-суфіксальний спосіб творення нових слів характеризується двобічним ускладненням основи – одночасним приєднанням двох афіксів – префіксів і суфіксів, які мають різне смислове навантаження, причому провідну роль відіграють префікси, визначною рисою семантичної структури яких є функціонально-семантична спеціалізація, суфікс же містить досить високий ступінь узагальненості й оформляє похідну основу [226, с. 70]. Найчастіше терміни землеробства утворюються префіксально-суфіксальним способом від іменних основ: *підбарабанник, наральник, суцвіття, сугрудок, суріпиця, міжряддя, підситок, окультурити, оструктурити, забур'янити, заболочувати, розпилити.*

Словоскладання. В українській землеробській термінології високою продуктивністю відзначається такий різновид морфологічного словотвору, як складання, який поділяється на композицію (основоскладання) та юкстапозицію (власне словоскладання).

Складне слово – це цілісна лексико-граматична єдність, що містить кілька неслужбових морфем, які в результаті певної модифікації репрезентують лексичне значення з метою номінації одного нерозчленованого поняття [218, с. 261]. Можливість експліцитно виразити два і більше компоненти значення терміна в одній номінативній одиниці – перевага складних найменувань порівняно з однословами.

Композиція. Терміни-композиції землеробства найчастіше представлені іменниками: *азотфіксація, автотрофи, гідрохори, макробіотики, мезобіотики, мікробіотики, дициклики, веснооранка, водотривкість, ґрунтовтома, ґрунтопоглиблення, екосистема, лісосмуга, лісостеп, лукомеліорація, льоновома, пасовищезміна, повітроємність, повітромісткість, повітрообмін, повітропроникність, сніготанення, зерновловлювач, снопов'язалка, кущоріз, самов'язалка, самоскидка, п'ятизубка, дев'ятипілька, саморозпушеність, самосумісність, самоущільнення, сінокоси, снігозатримання, структуроутворювачі, тепловіддача, теплоємність, теплообмін, теплопровідність, травосумішка, плодозміна, травопілля, ґрунтоутворення, фітомеліорація, фітоценоз, хлібороб, чорнозем, щілиноріз, а також прикметниками: *бульбоплідні бур'яни, геліофільні бур'яни, геліофобні бур'яни, китицекореневі бур'яни, коренепаросткові бур'яни, мичкуватокореневі бур'яни, стриженкореневі бур'яни, ґрунтозахисна властивість культур, гігроскопічна**

вода, пароподібна вода, агротехнічна ерозія, гірничопромислова ерозія, техногенна ерозія, органоліптичний контроль, парозаймаюча культура, культуртехнічні роботи, вітрозахисна лісосмуга, окомірний метод обліку забур'яненості, ґрунтозахисний обробіток, плоскорізний обробіток ґрунту, водозбірна площа, агро меліоративне поле, агрокліматичні ресурси, лісопільна система землеробства, ґрунтозахисна сівозміна, плодородсадницька сівозміна, сінокісна сівозміна, травопільна сівозміна, гранулометричний склад ґрунту, ползахисна лісова смуга, фітосанітарний стан.

За кількістю основ, які беруть участь у творенні термінів-комполітів розрізняємо двокомполітні: *зерно-буряковий, лісосмуга, лісостеп, монокультура, пасовищезміна* трикомполітні терміни: *зерно-картопляно-льонарський, скотарський-картопле-льонарський, картопле-зерно-тваринницький, агробіоценоз, агроєкосистеми, агрофітоценоз, двосім'ядольний, односім'ядольний, зерно-паро-трав'яний* та чотирикомполітні терміни: *агробіоєкоценоз.*

У процесі творення термінів-комполітів можуть використовуватися як питомі, так і запозичені основи:

– терміни, утворені за допомогою питомих основ: *веснооранка, водонепроникність, водоспоживання, повітрообмін, пасовищезміна, землекористування, землероб;*

– терміни, утворені за допомогою запозичених основ: *культуротехніка, гранулометричний;*

– терміни, утворені за допомогою питомих та запозичених основ: *азотонакопичувачі, газообмін, лукомеліорація, слабоєродований, енергоощадний, лісомеліоративний, самомеліорація.*

Терміни-комполіти класифікуємо за такими номінативними типами: синтагматичним, асоціативним, сумарним [218, с. 106-107] (терміни-комполіти з інтернаціональними терміноелементами в морфемній структурі до уваги не бралися (для їх характеристики застосовано інший принцип):

1) *синтагматичний тип* – це складні утворення на основі мотивуючої синтагми (словосполучення або речення): *плоскоріз, водонепроникність, весняно-польовий, високотоксичний, пізньоцвіт, бульбоносний, жовтозілля* та ін.;

2) *сумарний тип* – це утворення мотиваторами, в яких є лексеми, що перебувають у сурядному зв'язку, причому поняття, яке іменується комполітом, містить ознаки обох поєднаних реалій: *луко-пасовищний, ґрунтово-кліматичний, літньо-осінній, злако-бобовий* та ін.

3) *асоціативний тип* комполітної номінації – це слова, лексичне значення яких сприймається лише асоціативно, а не виводиться з семантики ономазіологічних ознак. Терміни-комполіти землеробства, утворені за цим типом, функціонують тільки у тематичній групі назв рослин-бур'янів: *тонконіг, біловус* та ін.

Серед термінів-комполітів землеробства, які належать до синтагматичного типу, можна виділити такі моделі:

– основа іменника + -о-, -е- + відприкметниковий іменник на **-ість**:
водонепроникність, водотривкість агрегатів, вологоємність ґрунту, газопроникність, повітроємність ґрунту, повітромісткість ґрунту, повітропроникність ґрунту, теплоємність ґрунту, теплопровідність ґрунту;

– основа іменника + -о-, -е- + прикметник (дієприкметник):
стрижнекореневі бур'яни, водовідвідний вал, ґрунтозахисна властивість культур, парозаймаюча культура, культуротехнічні роботи, вітрозахисна лісосмуга, плодорозсадницька сівозміна;

– основа іменника + -о-, -е- + віддієслівний іменник + **-ни(я)**:
водоспоживання, ґрунтопоглиблення, землеволодіння, сніготанення, ґрунтоутворення;

– основа числівника + основа іменника (прикметника) з суфіксацією:
двопілка, дев'ятипілка, десятипілка, п'ятипілка, трипілка, чотиріпілка, дворічні бур'яни, двосім'ядольні бур'яни, однорічні бур'яни, односім'ядольні бур'яни, двофазний обробіток ґрунту, триярусна оранка, шестіпілка;

– основа прислівника + основа іменника з суфіксацією: *багаторічні бур'яни, малорічні бур'яни;*

– основа прикметника + основа іменника з суфіксацією:
короткоротаційний.

– основа займенника + відприкметниковий іменник на **-ість**:
саморозпушеність ґрунту, самосумісність культур

– основа прислівника + дієприкметник: *сильноеродовані ґрунти, середньоеродовані ґрунти, слабоеродовані ґрунти.*

За сумарним типом утворена досить велика кількість термінів. Поєднані на основі сурядного зв'язку, вони, як правило, пишуться через дефіс і є конкретизаторами прикметниково-іменникових словосполучень: *плівчастоменіскова вода, еколого-технічна група земель, ґрунтово-агрохімічна карта, кількісно-ваговий метод обліку забур'яненості, десуктивно-виїтний водний режим, рівчаково-струмковий розмив, підсічно-вогнева система землеробства, зерно-парова сівозміна, зерно-паро-просапна сівозміна, зерно-просапна сівозміна, зерно-трав'яна сівозміна, зерно-трав'яно-просапна сівозміна, лукопасовищна сівозміна, тра'вяно-зернова сівозміна, трав'яно-просапна сівозміна, вегетаційно-польові досліді, лабораторно-польові досліді, багатопільно-трав'яна система землеробства.*

Загальна тенденція в традиційному творенні термінів шляхом складання основ та слів зводиться до вироблення і використання набору стандартних терміноелементів. Для них у спеціальній лексиці характерна спеціалізованість значення і закріпленість за класифікаційними рядами найменувань (у межах однієї галузевої термінології) [55, с. 126]. У творенні української термінології землеробства також активно використовуються інтернаціональні терміноелементи грецького та латинського походження, що зумовлено:

- інтернаціоналізацією термінології;
- необхідністю у підвищенні рівня системності термінології на міжгалузевому рівні;

– універсальністю семантики терміноелементів, що спрощує моделювання терміносистем.

З цими компонентами створюються своєрідні стандартні словотворчі структури-формули, які вносять елемент системності в терміносистеми. Вищеназвані терміноелементи можуть поєднуватися з будь-якою основою, але вони завжди містять у собі постійну ознаку, вказуючи на міру вияву, відношення, протилежності тощо до того, що названо другим компонентом складного терміна [224, с. 113].

Поняття *терміноелемент* вперше визначив Д.С. Лотте: “Під терміноелементом розуміємо слово чи його частину, що мають самостійне значення і входять до складу простого чи складного терміна” [155, с. 15]. В.П. Даниленко вважає, що мінімальною структурною одиницею в термінології треба вважати терміноелемент, розуміючи під ним широке поняття, яке включає в себе на рівних умовах твірну основу, словотворчу морфему (афікс), слово у складі складних слів і словосполучень, символи у складі різного типу символослів [68, с. 37]. Це трактування дещо розширене. На думку дослідниці, з терміноелементів можуть складатися не тільки слова, а й словосполучення, крім того, символи теж варто відносити до терміноелементів. Ми розуміємо терміноелемент як морфему з фіксованою семантикою, що використовується регулярно для творення термінів у певній терміносистемі (терміносистемах).

Треба розрізнити афіксальні терміноелементи, афікси (*ди-, архі-, супер-* та ін.) і кореневі терміноелементи (*агро-, аеро-, анемо-, біо-, гео-, макро-, мікро-, -фіт, -хор-, -троф-, -ценоз* та ін.). При цьому зауважимо, що у мовознавстві морфемний статус деяких терміноелементів остаточно не диференційовано [126, с. 36]. На думку Є.А. Карпіловської, „основними для визначення статусу того чи того елемента як кореневого є такі ознаки: його здатність: 1) займати початкову позицію в слові та сполучатися з іншими основами, суфіксами або флексіями; 2) сполучатися з префіксами; 3) в кінцевій позиції приєднуватися до початкової основи за допомогою з’єднуваного голосного. Кінцеві основи іншомовних композитів можуть мати якусь одну з перелічених ознак або весь їхній набір, що свідчить про їхнє закріплення в статусі саме кореневого елемента” [97, с. 86]. Н.Ф. Клименко стверджує: “Ці елементи зустрічаються на початку слова перед іншими словами, що неможливо для суфіксів: *метролог – логопед, фонограф – графоман, газометр – метрампер*. Дистрибутивно і потенційно елементи на зразок *граф* уподібнюються основам, а не афіксам, вимагаючи появи інтерфіксів, тоді як суфікси у слов’янських мовах, як правило, асимілюються” [107, с. 30]. Виходячи з цього, визначаємо морфемний статус певного терміноелемента з урахуванням таких чинників:

- позиція у слові;
- сполучуваність з іншими морфемами;
- наявність інтерфікса;
- спеціалізованість семантики.

Терміноелементи у досліджуваній терміносистемі використовуються:

- 1) у препозиції;
- 2) у постпозиції;

3) і в препозиції, і в постпозиції.

1. Терміноелементи, які вживаються у препозиції:

агро-

Терміноелемент грецького походження має значення “земля”, “землеробський” [СІС, с. 23]: *агробіоценоз* – угруповання організмів рослинного і тваринного походження, штучно створене і регульоване людиною, нездатне для тривалого самостійного існування [ТСЗЗ, с. 3]; *агроекосистеми* – сільськогосподарські екосистеми, створені і підтримуються людиною для одержання рослинницької продукції [ТСЗЗ, с. 3], аналогічно: *агрикультура*, *агробіогеоценоз*, *агропаспорт*, *агротехніка*, *агросфера*, *агрофітоценоз*, *агрофізичний*, *агрохімічний*, *агротехнічний*, *агрофон*, *агротехнологічний* та ін.

біо-

Терміноелемент грецького походження *біо-* відповідає поняттю “життя”, “життєві процеси”, “біологічний” [СІС, с. 117] та вказує на зв’язок з живими організмами: *біота* – історично складена сукупність організмів рослинного походження, об’єднаних між собою районом поширення [ТСЗЗ, с. 6]; *біосфера* – оболонка землі, яку створюють живі організми, заселяючи частину земної кори, атмосферу і гідросферу [ТСЗЗ, с. 7], аналогічно: *біогенність ґрунту*, *біоценоз*, *біогеоценоз*, *біокліматичний* та ін.

гідро-

Терміноелемент грецького походження *гідро-* має значення “вода”, “водний простір” [СІС, с. 194]: *гідротермічний коефіцієнт* – це співвідношення опадів і температури, за допомогою якого визначається вологозабезпеченість рослин [Гордієн, с. 35]; *гідрозмивання* – видалення з якоїсь поверхні частинок стороннього матеріалу за допомогою води [УСГЕ, т.1, с. 308], аналогічно: *гідромеліорація*, *гідромодуль*, *гідробур*, *гідромеханізація*, *гідропоніка*, *гідротехніка* та ін.

макро- та мікро-

У лексичному складі термінології загального землеробства представлені грецькі терміноелементи *макро-* та *мікро-*, що відповідають поняттям “великий” [СІС, с. 509] та “дуже малий”, “найдрібніший” [СІС, с. 540]: *макроелементи* – елементи живлення, які містяться в рослинах і ґрунті від декількох процентів до сотих їх часток у перерахунку на суху речовину [ТСЗЗ, с. 88]; *мікроелементи* – елементи живлення, вміст яких в ґрунті і рослинах в перерахунку на суху речовину не перевищує тисячних часток процента [ТСЗЗ, с. 90], аналогічно: *макроструктура ґрунту*, *макроорганізм*, *макрофлора*, *макроклімат*, *мікробіота*, *азотфіксуючі мікроорганізми*, *мікрорельєф*, *мікроструктура ґрунту* та ін.

2. Терміноелементи, які вживаються у постпозиції:

–троф

Терміноелемент грецького походження *–трофи* в складних словах вказує на зв’язок з поняттями “їжа”, “живлення” [СІС, с. 849], він використовується у назвах рослин: *бур’яни автотрофи* – зелені рослини, які ведуть самостійний спосіб життя, використовуючи воду і поживу за допомогою кореневої системи з ґрунтового чи іншого середовища, а органічну речовину синтезують в процесі

фотосинтезу [ТСЗЗ, с. 10]; *гетеротрофні організми* – організми, які на відміну від автотрофних, для живлення використовують готові органічні речовини, а не синтезують їх з неорганічних [УСГЕ, т.1, с. 303].

–ценоз

Терміноелемент **–ценоз** відповідає поняттю “сукупність” [СІС, с. 915]: *агробіогеоценоз* – сукупність усіх живих організмів на землях, зайнятих посівами і насадженнями сільськогосподарських культур [ТСЗЗ, с. 34]; *біогеоценоз* – сукупність природних явищ (атмосфери, гірської породи, гідрологічних умов, рослинності тваринного світу, мікроорганізмів і ґрунту), що взаємодіють на відповідному відрізьку земної поверхні [ТСЗЗ, с. 7].

–цид

Терміноелемент **–цид** має значення “знищувати”, “вбивати” [СІС, с. 918]: *альгіциди* – хімічні препарати для знищення небажаних водоростей у водоймищах [ТСЗЗ, с. 6]; *арборициди* – хімічні препарати для знищення небажаної деревно-чагарникової рослинності [ТСЗЗ, с. 6]; *гербіциди ґрунтові* – гербіциди системної дії, що вносяться в ґрунт чи на його поверхню з наступним загортанням в ґрунтове середовище [ТСЗЗ, с. 35]; *гербіциди* – хімічні речовини для знищення небажаної рослинності [ТСЗЗ, с. 3]; *пестициди* – хімічні засоби боротьби з шкідливими організмами [СІС, с. 644], аналогічно: *інсектициди*, *ларвіциди*, *овіциди*, *нематоциди*, *акарициди*, *зооциди*, *лімбациди*, *фунгіциди* та ін.

3. Терміноелементи, які уживаються і в препозиції, і в постпозиції:

–фіт-

Терміноелемент **–фіт-** у термінах-композиціях вказує на приналежність до рослин [СІС, с. 880]. Проаналізувавши терміни землеробства з цим терміноелементом у постпозиційній морфемній структурі, ми дійшли висновку, що у цій терміносистемі він має значення “місце зростання”, причому перший терміноелемент композиції конкретизує його:

бур'яни-галофіти – бур'яни, що ростуть на землях з високою концентрацією солей і є індикаторами засоленості ґрунтів (полин, курай тощо); *бур'яни-анофіти* – сегетальні бур'яни, які засмічують посіви культурних рослин, але не втратили зв'язку з природними фітоценозами і трапляються на луках, пасовищах та в лісах (пирій повзучий, спориш, хвощ польовий тощо); *бур'яни геофіти* – багаторічні бур'яни, бруньки відновлення яких і органи з запасними поживними речовинами знаходяться в ґрунті; *бур'яни-гідрофіти* – водні рослини, які постійно живуть у воді, заселяючи прибережну частину водоймищ; *бур'яни-ксерофіти* – бур'яни, що пристосовані до життя в умовах постійної або сезонної нестачі вологи; *бур'яни-мезофіти* – бур'яни, що живуть в умовах помірного зволоження, але здатні періодично витримувати як невеликий дефіцит вологи, так і перезволоження; *бур'яни-сапрофіти* – гетеротрофні незелені рослини, які живляться відмерлими рослинними рештками.

У препозиції терміноелемент **фіто-** вказує на зв'язок з рослиною: *віруси фітопатогенні*, *фітотоксичність*, *фітонцидність*, *фітосанітарний*, *фітомаса*

Для термінів-комполітів землеробства, які в своєму складі мають інтернаціональні терміноелементи, можна визначити такі моделі творення:

- 1) питома основа + **-о-** + інтернаціональний терміноелемент: *самомеліорація, лісомеліорація, лісотехнічна ерозія*;
- 2) інтернаціональний терміноелемент + питома основа: *агрогрунтовий, агроділянка*;
- 3) інтернаціональний терміноелемент + інтернаціональний терміноелемент: *аеробіоз, аерофіти, гербістати, гербіциди, гігроскопічність*.

Важливо зазначити, що творення термінів з готових стандартних за семантикою морфем – один з найпродуктивніших прийомів в сучасній мові науки. Активність використання стандартних словотворчих морфем викликана їхньою можливістю забезпечити таку важливу для термінології якість, як структурно-мовна системність термінів. За допомогою стандартних морфем можна забезпечити і класифікаційну послідовність термінологічних рядів [68, с. 119].

В українській землеробській термінології використовуються і питомі терміноелементи, наприклад: **-вмісний**: *кореневмісний, кисневмісний, вологовмісний* та ін.; **-ємкість**: *повітроємкість, вологоємкість, теплоємкість* та ін. Статус терміноелемента має питома коренева морфема **земле-**, яка є складником великої кількості комполітів: *землероб, землеробство, землевпорядкування, землезнавство, землесуміш, землемір, землекористування, землесос, землеустрій* тощо. Отже, класифікаційну послідовність термінологічного ряду не менш ефективно можна забезпечити і власне мовними засобами.

Юкстапозиція. Поряд із основоскладанням для творення термінів землеробства використовується власне словоскладання: *плуг-розпушувач, рослина-господар, бур'яни-супутники, лунка-заглиблення, циліндр-кротувач, вика-овес, клоп-черепашка, плоскоріз-щілювач, культиватор-рослинопідживлювач, борона-мотига, культура-переривач, культури-компоненти, льон-довгунець*. Словоскладання у порівнянні з основоскладанням у досліджуваній терміносистемі є менш продуктивним.

Виділяємо юкстапозити прикладкового типу:

1. *Культиватор-підгортач, вал-розпушувач, вал-тераса* (атрибут представлений другим компонентом).
2. *Дрен-котовина* (атрибут, представлений першим компонентом). Юкстапозити цього типу корелюють з атрибутивними словосполученнями: *дренажна котовина*. Нами зафіксовано тільки один юкстапозит цього типу.

Терміни-юкстапозити інколи вживаються без опорних іменників: *підгортач, розпушувач*. Така мовна економія часто спостерігається в усному мовленні.

Здебільше, юкстапозити мають два компоненти, проте у землеробській термінології зафіксовано випадок складання трьох слів: *культиватор-плоскоріз-глибокорозпушувач*. Спостерігаємо подвійну (поетапну) конкретизацію опорного (родового) компонента видовими.

Абревіація. Досить поширеними в термінології землеробства є терміни-абревіатури. Здебільшого це назви спеціалізованих сільськогосподарських машин та пристроїв: *плуг начінний – ПЛН, культиватор-плоскоріз-глибокорозпушувач – КПП, дисковий гідрофікований луцильник – ЛДГ, начінний плантажний плуг – ППН, чизельний плуг – ПЧ*; назви хімічних речовин, що використовуються в системі захисту рослин: *карбамід-аміачна селітра – КАС, рідкі комплексні добрива – РКД, діамофос – ДАФ, пентахлорфенолят натрію – ПХН, трихлорацетат натрію – ТХА*; назви властивостей ґрунту: *вбирний комплекс ґрунту – ГВК, максимальна гігроскопічність – МГ, максимальна адсорбційна вологоємність – МАВ, повна вологоємність – ПВ, капілярна вологоємність – КВ, найменша вологоємність – НВ, вологість розриву капілярів – ВРК, вологість стійкого в'янення – ВСВ, вологість сповільненого росту – ВСП*; назви фізичних, біологічних понять, які використовуються в агрономії: *фотосинтетично активна радіація – ФАР, електромагнітне поле – ЕМП, надвисока частота – НВЧ*.

У деяких випадках процес абревіації відбувається інверсійним принципом. Наприклад, терміну *дисковий гідрофікований луцильник* відповідає абревіатура *ЛДГ*, хоч за першими буквами мало б бути *ДГЛ*; аналогічно: *дискова борона – БД, чизельний плуг – ПЧ* та ін. Спрацьовує традиція подачі складених термінів у словниках.

Абревіатури, що використовуються в українській землеробській термінології, бувають:

– **ініціального** типу, які поділяються на **літерні**, що складаються з початкових букв кожного слова словосполучення чи складного слова (*культиватор протиерозійний – КПЕ, дискова борона – БД, пружинна борона – БП*) і **звукові**, які складаються з початкових звуків кожного слова словосполучення чи компонента складного слова: *УНДІЗ – Український науково-дослідний інститут землеробства*.

– **складового** типу утворені з початкової частини першого слова і цілого слова (*мульчпапір = мульч (увальний) + папір*).

Окрім усталених абревіаційних термінів, у землеробській літературі вживається велика кількість контекстуальних скорочень. Метою використання подібних термінів є мовна економія, найчастіше вони вживаються в текстах за наявності у тому самому тексті повного розгорнутого варіанта найменування [68, с. 131]: *Найбільш можливий вміст німіцнозв'язаної води, яка утримується сорбційними силами чи силами молекулярного притягання, характеризує максимальну молекулярну вологоємність – ММВ* [Гордієн, с. 8].

Морфологічний спосіб термінотворення в українській землеробській термінології дуже продуктивний. Працюючи над упорядкуванням термінології (редагування, лексикографія тощо), варто аналізувати кожний приклад окремо, узгоджуючи із загальними закономірностями творення термінів конкретної терміносистеми і слів української мови.

4.2. Неморфологічна деривація

Неморфологічна деривація українських термінів землеробства представлена лексико-семантичним, лексико-синтаксичним та морфолого-синтаксичним способами.

Лексико-семантичний спосіб (семантична деривація). Частина термінів української термінології землеробства утворена лексико-семантичним способом, тобто на основі наявних у мові лексичних одиниць загальнонавчаної, загальнонаукової чи термінологічної лексики. Л.Л. Кутіна підкреслює: „... значна частина термінів є продуктом семантичної деривації в рамках готового мовного матеріалу. Базою нової номінації у спеціальних термінологіях є загальна мова, а опорним моментом – її змістовий бік, склад її семем. Обслуговувати нову сферу починають ті слова, які є назвами побутових понять, добутих протягом практичного пізнання світу, які зафіксували колись початкову сходинку в русі пізнавальної думки і які стали на даному етапі представниками наукового поняття” [144, с. 87].

Для термінології семантичний спосіб творення нових найменувань має надзвичайно важливе значення. Цей спосіб здебільшого використовувався на початковому етапі формування термінологічної лексики [68, с. 100], але й сьогодні він задовольняє потребу найменування нових понять.

Семантична деривація є вторинною номінацією, яка передбачає процес переходу понять одне в одне, процес формування нового значення на основі раніше пізнаного, одночасно відображаючи нові ознаки реалій, які виявляються в результаті безперервного пізнання.

У процесі лексико-семантичного творення термінів переосмислюються слова з цієї самої тематичної групи слів або з інших шарів лексики. Такі семантичні зміни не стільки збагачують лексичний запас української мови, скільки розширюють його семантично. Українські терміни землеробства утворюються внаслідок семантичної деривації слів загальнонавчаної лексики та термінів інших терміносистем: *грудка* – ґрунтовий агрегат округлої форми діаметром 3-10 мм без граней і гострих ребер [ТСЗЗ, с. 38] – утворено внаслідок пренесення значення загальнонавчаного слова (метафоризація на основі зовнішньої подібності); *ложе* – ущільнений прошарок ґрунту, створений робочими органами знарядь під час передпосівного обробітку для розміщення насінневого матеріалу [ТСЗЗ, с. 86] – утворено внаслідок метафоризації стилістично маркованого загальнонавчаного слова.

Вторинна номінація як спосіб словесного вираження понять є здійсненням певної продуктивної мислительно-мовної діяльності свідомості, яка відбувається під впливом уже закріпленого за даним словом змісту [71, с. 64]. Лексеми змінюються тільки у плані змісту: на основі загальнонавчаного слова *шлейф* – довгий задній край жіночого плаття, який волочиться по землі; переносне значення – слід, смуга від руху чого-небудь [НТСУМ, т. 3, с. 815]. Шляхом метафоричного перенесення значення сформувався землеробський термін *шлейф* – сільськогосподарське знаряддя для вирівнювання та легкого поверхневого розпушування ґрунту [НТСУМ, т. 3, с. 815]. Підставою для перенесення значення стала функціональна подібність. Так само на основі переосмислення загальнонавчаного слова *провокація* (навмисні дії окремих

осіб, організацій, держав з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки [НТСУМ, т. 3, с. 21]) утворився сільськогосподарський термін, що має значення “штучний виклик сходів бур’янів з метою подальшого їх знищення” [НТСУМ, т. 3, с. 21]. У цьому випадку також спостерігається перенесення значення на основі функціональної аналогії: у семантичній структурі обох слів наявні компоненти значення ‘навмисне ініціювання зі згубною метою’.

Факт семантичної деривації констатується тільки за умови встановлення відношення похідності (мотивованості) [253, с. 55], тобто твірне і похідне слова повинні мати спільний компонент (компоненти) значення. За прийнятими у термінознавстві типами мотивованості (згідно з типами номінації – морфологічним, семантичним, аналітичним), мотивованість у даному разі випадку семантична. Внутрішня форма твірних основ термінів-семантичних дериватів здебільшого прозора, мотиваційна ознака істотна та інформативна, для термінологічної лексики ці критерії дуже важливі.

Як уже зазначалося, творення нової номінативної одиниці (лексико-семантичного варіанта) відбувається за умови зміни денотата на основі метафоричних, метонімічних та функціональних перенесень значень.

У термінології землеробства поширені метафоричні перенесення значення, вони базуються на принципі аналогії. Людська концептуалізація, а, отже, мовна семантика має, головним чином, метафоричний характер, тобто осмислення людиною більш або менш складних об’єктів ґрунтується на переосмисленні базових понять людського досвіду [101, с. 128]. Виділяємо такі види метафоричних перенесень значень у землеробській термінології:

– за зовнішньою аналогією: *шильця* (*шильце*) – тоненькі сходи рослин, схожі на шило; *біла ниточка* – фаза проростання рослин, коли вони тонкі і без забарвлення; *зуби* – деталь борони; *шаховий, стрічковий, килимовий пунктирний* способи садіння – способи садіння рослин у певному порядку; *молочко* – густа біла рідина, якою наливається зерно злакових під час досягання колосся;

– за функціональною аналогією: *вичісування* – захід боротьби з бур’янами, кореневища витягають з ґрунту пружинними культиваторами на край поля і спалюють; *попередник* – це сільськогосподарська культура або чистий пар, що займали поле перед сівбою наступної культури.

У мовознавстві, досліджуючи метафоричні перенесення, використовують також класифікацію за джерелом аналогії [145, с. 134]. У термінології землеробства виділяємо соматичну (*зуби*) та предметно-побутову (*шильце, біла ниточка*) метафори.

Метафоризація в науковій сфері відрізняється від аналогічного процесу в загальноживаній лексиці. Основна відмінність полягає в тому, що в термінології метафора – це тільки засіб спеціалізації на шляху до нової номінації, тоді як у розмовному чи художніх стилях вона може виконувати ще й стилістично-експресивну функцію. Наукова метафора (за незначними винятками) на відміну від художньої не передбачає існування в межах одного семантичного поля двох значень – прямого і переносного, тобто з моменту входу до терміносистеми асоціативні зв’язки стають неактуальними,

втрачаються. Якщо в самому процесі семантичного термінотворення на основі метафори і наявний елемент експресивності, то в разі “приживання” експресивність утрачається.

Когнітивне маніпулювання наявним у мові значенням (у процесі метафоризації) може сприяти виділенню нових концептів (ознак) досліджуваного, що дуже важливо для процесу пізнання взагалі. Метафоризація також певною мірою впливає на формування дефініції терміна, адже аналогія, яка лежить в основі метафори, становить сутність усякого пояснення, на чому й базується дефінітивна функція терміна [47, с. 5].

Значну частину полісемічних землеробських термінів утворено внаслідок перенесення значення на основі метонімії. Результатом метонімізації є розвиток нового значення на основі суміжності ознак, що вже існують у попередньому значенні слова, і ознак нового позначуваного. На думку О.О. Тараненка, сутністю метонімічних пренесень є “те, що предмети у просторі, явища у часі, причина та її наслідок тощо чітко, однозначно та остаточно не відокремлені одне від одного, принаймні у мовній свідомості” [248, с. 9]. Для термінології ця ознака позитивна, адже терміни – результати метонімічних перенесень значень функціонують у межах однієї терміносистеми, тому асоціативно-смісловий зв’язок, який існує між лексико-семантичними варіантами, має систематизаційний вплив, особливо, якщо словотвірні моделі регулярні.

У термінології землеробства зафіксовано такі моделі творення термінів на основі метонімічних перенесень значень:

‘рослина’ – ‘плід рослини’ (*картопля* – однорічна трав’яниста рослина з їстівними бульбами, багатими на крохмал; *картопля* – плоди цієї рослини, що вживаються як їжа і як корм для тварин; аналогічно: *буряк, морква, горох* тощо);

‘властивість’ – ‘кількісний показник’ (*липкість* – властивість, яка характеризується здатністю вологого ґрунту прилипати до різних предметів; *липкість* – показник, який виражають зусиллями в грамах на квадратний метр; аналогічно: *пластичність, теплоємність* тощо);

‘процес’ – ‘наслідок’ (*зяб* – спосіб обробітку землі в період від збирання попередника до пізньої осені під ярі культури врожаю наступного року і чорний пар; *зяб* – поле, яке входить в зиму після проведеного на ньому певного обробітку ґрунту для поліпшення фізичного стану орного шару, аналогічно: *посадка, обвал* тощо).

Нами зафіксовано в термінології землеробства і випадки синекдохи: *соняшник* – поле, на якому росте соняшник, і *соняшник* – сільськогосподарська культура, аналогічно: *ячмінь, кукурудза* тощо. Очевидно, що всі рослини одного виду, які ростуть на одній ділянці, назвали за назвою однієї рослини.

Частина термінів землеробства є наслідком функціональних перенесень – звуження, тобто спеціалізації в певній галузі загальнонаукового чи загальноповживаного інваріантного значення: *ерозія* (с.-г., геол.) – руйнування ґрунту, гірських порід водою, льодом або вітрами; *ерозія* (техн.) – руйнування металу або поверхні металевих виробів під дією механічних факторів або електричних розрядів; *ерозія* (мед.) – порушення цілості епітеліального шару

шкіри або слизових оболонок під впливом різноманітних подразників Інваріантне значення для семантичної структури цих лексем ‘руйнування’, ‘порушення’ [НТСУМ, т. 1, с. 649]. Терміни *фреза* (техн.) – багатолезовий різальний інструмент, що складається з корпусу й різальних зубців з загостреними вершинами, яким обробляють площини, фасонні, гвинтові або спіральні поверхні і *фреза* (землероб.) – ґрунтообробна машина, головним робочим органом якої є барабан, що обертається, з ножами або польовими гачками, за допомогою яких розпушують і перемішують ґрунт, знищують купини на луках, підрізають торф тощо [НТСУМ, т. 3, с. 872] сформовані на основі інваріантного значення ‘інструмент, який підрізає, зрізає’. Інваріантне значення ‘виділення вуглекислоти’ наявне у семантичній структурі терміна *дихання*, який у загальнолітературній мові та біології означає процес поглинання кисню і виділення вуглекислоти живими організмами; газообмін [НТСУМ, т. 1, с. 549], а в землеробстві *дихання* – це виділення вуглекислого газу із ґрунту [Гордієн, с. 65]. Термін *перегар* у землеробстві означає виоране без попереднього дискування в жарку пору року поле для висушування вегетативних органів розмноження кореневищних бур’янів [ТСЗЗ, с. 112], хоч у загальнозживаній лексиці *перегар* – це те, що перегоріло, залишилося від перегорілого та неприємний запах з рота, смак у роті від випитого спиртного, закуреного тютюну [НТСУМ, т.2, с. 564]. Очевидно, землеробський термін сформувався на основі інваріантного значення ‘перегорати’, адже результатом такого виду обробітку має бути перегорання, висушування вегетативних органів розмноження кореневищних бур’янів, боротьби з ними. Трава на полі не горить у прямому значенні, вона просто висихає, бо підрізається коріння, а жарка погода не дозволяє їм прижитися знову. Процес висихання трави, рослин у сильну спеку називають *горінням, вигоранням*: “Хліба не вродило, і насіння не вернулось; наша **вигоріла** до кореня” [НТСУМ, т.1., с. 200]. Інваріантне значення є ономасіологічною ознакою в ономасіологічній структурі термінів. Крім того, варто зазначити, що функціональні перенесення значення можуть мати у своєму механізмі елементи метафоризації чи метонімізації, що властиво будь-якому словотворчому акту. Т.А. Харитонова декларує принцип функціональних перенесень значень щодо термінології так: “Розвиваючись спонтанно у процесі мисленнево-мовної діяльності суспільства, абстрактні поняття разом з їх словесним позначенням залишаються невід’ємним здобутком усього суспільства, доступним для кожного його члена. Проте з виникненням наукових систем ... частина таких абстрактних понять включається у відповідні системи..., набуваючи статусу наукових понять із чітко визначеним у межах даної системи термінологічним значенням” [256, с. 90]. Безумовно, на основі інваріантних значень у такий спосіб можуть формуватися терміни в різних терміносистемах.

Засобом функціонального перенесення значення на основі загальнонаукових чи загальнозживаних слів твориться також велика кількість термінологічних словосполучень у галузі землеробства. Значення цих слів як опорних компонентів словосполучень певною мірою спеціалізується, наприклад: *схема сівозміни* – це перелік сільськогосподарських культур (і парів

) у порядку їхнього чергування [Єщ, с. 87]; *освоєння сівозміни* – це перенесення проекту сівозміни на територію землекористування господарства відповідно до розробленого заздалегідь плану освоєння, який у свою чергу залежить від того, на яких землях цей процес відбуватиметься [Єщ, с. 122]; *вирівнювання поверхні* – технологічна операція, яка забезпечує ліквідацію нерівностей на поверхні поля з метою зменшення площі випаровування ґрунтової вологи, запобігання вимокання рослин, забезпечення рівномірного загортання насіння під час сівби [Єщ, с. 140] тощо.

Випадок *лексико-синтаксичного* словотвору у терміносистемі землеробства всього один: *перекотиполе*.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору представлений невеликою кількістю термінів: у структурі термінів-словосполучень *сплячі бруньки, повзучі бур'яни* наявні ад'єктивовані дієприкметники, у процесі граматико-семантичного переходу дієприкметники втратили вищо-часові значення і здатність дієслівного керування; термін *посівна (кампанія)* – це субстантивація прикметника, у даному разі вона відбулася на основі суміжності мовного плану – текстуальної суміжності слів, що позначають ознаку та її носій (еліптична субстантивація) [248, с. 57]; термін *сота*, що використовується на позначення одиниці вимірювання земельних угідь, утворений субстантивацією порядкового числівника.

Загалом, неморфологічна деривація в термінології землеробства представлена в основному лексико-семантичним способом.

4.3. Складені найменування як тип термінотворення.

У термінотворчому процесі складені найменування як тип номінації відіграють особливу роль. Синтаксичні сполучення здатні виражати цілісні наукові поняття, хоч і розчленовані експліцитно, та служити засобом номінації, синтаксичні сполуки за ознаками і функцією наближаються до слова. Як зауважує І.І. Ковалик, дериваційно роздільно оформленою єдністю називаються такі словосполучення, які відзначаються регулярністю, як і деривати, утворені іншими способами словотвору, зокрема афіксальні утворення, що становлять ядро дериваційної системи мови [114, с. 210]. У процесі виділення з текстів термінів-словосполучень землеробства нами враховувалися такі показники, як відповідність науковому поняттю, наявність дефініції та синонімів-однословів, фіксація у словниках, повторюваність у тексті. Безумовно, не всі із зазначених критеріїв є обов'язковими.

Терміни-словосполучення, що виражають цілісні поняття, яким властивий різний ступінь смислової розкладності, в цілому стійкіші в порівнянні з вільними словосполученнями загальнолітературної мови. Термін-словосполучення не тільки називає поняття, але й експліцитно відображає компоненти змісту поняття. За допомогою морфологічного чи семантичного способів творення термінів не завжди можливо відобразити певні класифікаційні відношення, що якраз простіше зробити, використовуючи складені найменування. Тобто системні зв'язки термінології як родо-видові

парадигми найефективніше виражаються саме у структурі термінів-словосполучень.

Нами проаналізовано 1126 складних найменувань сучасної української термінології землеробства (у пропонованому в Додатку до дисертації списку аналізованих термінів подано тільки ту частину термінів-словосполучень землеробства, яка є найрегулярнішою у функціонуванні). Терміни-словосполучення описано за такими критеріями, як кількість компонентів, граматична співвіднесеність, ступінь смислової розкладності та здатність відображати систему понять, спосіб представлення компонентів у структурі терміна.

У термінах землеробства з погляду смислової розкладності та здатності відображати систему понять можна виділити такі типи термінологічних словосполучень:

- нерозкладні терміни: словосполучення, які є “термінологічними фразеологізмами”, що за аналізом окремих компонентів не відображають системи термінологічних понять (у досліджуваній терміносистемі це один з найменш поширених видів словосполучень-термінів): *біла чума* – хвороба злаків, у результаті якої кінчики молодих листків біліють; *відьмині мітли* – тип ураження рослин, коли розвивається ненормально велика кількість пагонів з бокових сплячих бруньок на обмеженій ділянці стебла; *зелене плече (зелена спина)* – неінфекційна хвороба, коли на фоні характерного для сорту забарвлення плода спостерігаються жовто-зелені, зелені, інколи – темно-зелені плями та ін.
- розкладні терміни, які поділяються на:
 - а) вільні словосполучення, усі частини яких мають самостійне термінологічне значення: *еродованість ґрунту* – інтенсивність руйнування ґрунту під впливом ерозійних процесів; *передпосівний обробіток* – це система заходів обробітку ґрунту від початку польових робіт навесні до сівби чи садіння сільськогосподарських культур, а також *мінеральне добриво, геологічна ерозія, замулювання ґрунту* та ін. ;
 - б) зв’язані словосполучення, у складі яких наявні компоненти, що не є термінами: *вичісування бур’янів* – процес винесення на поверхню ґрунту з наступним стягуванням на край поля підземних органів багаторічних бур’янів робочими органами ґрунтообробних знарядь; *сила землі* – енергетичний потенціал землеробства, що надає йому стійкості, сили і високої продуктивності; *плужна підшва* – добре ущільнений верхній шар підорного горизонту, який утворюється в результаті стискування під час оранки плугом ґрунтової маси, збагаченої переважно вимитими колоїдами, а також *вільна вода, прискорена ерозія, ранній зяб* та ін.

Для дослідження особливостей номінації термінів-словосполучень використаємо класифікацію за способом представлення компонентів значення у

формальній структурі терміна (за аналогічними типами нами класифіковано композитні номінації [218, с. 106-107]):

- синтагматичним: *бур'яни отруйні* – бур'яни, які містять в організмі такі отруйні для людей і тварин речовини: алкалоїди (блекота чорна, дурман, олійний мак, болиголов), глюкозиди (наперстянка, берізка польова), сапоніни (мильнянка), нітроглюкозиди (гумай), глюкозиди гірчичних масел (гірчиця польова) тощо; *бур'яни сміттєві* – ті, які пристосувалися до життя на смітниках чи пустирях і ростуть на необроблюваних, але з порушеною природною рослинністю, землях (нетреба звичайна, дурман звичайний, чорнощир звичайний, блекота чорна тощо); *бур'яни спеціалізовані* – бур'яни, які пристосувалися до культури, засмічують посіви переважно тільки певного виду рослин та ін.;

* асоціативним: *молочна стиглість* – перша фаза стиглості зерна, за якої воно наливається густою білою рідиною; *проміжний господар* – рослина, на якій розвивається частина життєвого циклу патогенного організму; *мозаїчні хвороби рослин* – строкате забарвлення з нетиповим розміщенням світло-зелених і зелених плям – один із характерних типів вияву вірусних хвороб сільгоспкультур та ін.

Термінів словосполучень землеробства, утворених за сумарним типом, не зафіксовано.

За кількістю компонентів терміни-словосполучення поділяються на кілька видів: двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатоконпонентні (у складі словосполучень може бути п'ять компонентів і більше). Серед термінів, які складаються з двох компонентів, виділяються моделі “прикметник + іменник” та “іменник + іменник”.

У творенні термінів землеробства найчастіше вживаються словосполучення зі стрижневим іменником, який виступає основною семою, а прикметник указує на супутні семи. Це переважно двослівні синтаксичні сполучення: *зерноочисна машина, самоскидний апарат, тракторний розпушувач*. Найпродуктивнішою є атрибутивна модель “прикметник + іменник у називному відмінку” П + І н.в. – 55,7% термінів серед двокомпонентних номінацій. Вона утворюється на основі співвідношення рід-вид, до терміна, який є родовим поняттям додається видове поняття, яке є означенням і уточнює родові.

На основі зазначеної моделі “прикметник + іменник в називному відмінку” можуть виникати зміни семантичної структури термінів, які будуються на синонімічних або антонімічних відношеннях, наприклад: *лінійна ерозія* — *водна ерозія*, при якій розмив ґрунту і материнської породи викликається концентрованим стоком води у понижених місцях рельєфу, внаслідок чого утворюються струмкові розмиви; таке саме значення має термін *яружна ерозія*. Також маємо приклад термінів-антонімів: *доступна вода* – частина ґрунтової води, яка може бути використана рослинами; *недоступна вода* – частина ґрунтової води, яка не може бути використана рослинами.

Терміни-словосполучення можуть мати різну кількість компонентів. Вони бувають двочленними (*переривчасте борознування, перехресне*

борознування), тричленими (*непаровий попередник, просапний попередник, стерньовий попередник*) та багаточленими (більше, ніж три позиції): *вологоємність ґрунту, капілярна вологоємність, повна вологоємність, польова вологоємність*. Велику кількість багатокomпонентних парадигм мають терміни, що перебувають на найвищому щаблі ієрархічної класифікації, які уточнюються великою кількістю означень. Такими термінами є *вода, ґрунт, ерозія, культура, обробіток* та ін. Наприклад, *вода – вільна, гігроскопічна, гравітаційна, ґрунтова, доступна, капілярна, конституційна, кристалізаційна, недоступна, пароподібна, підвішена, плівчаста, плівчасто-меніскова, рідинна, тала, тверда, хімічно зв'язана*.

Синтаксичні сполучення з часом можуть замінюватися однословами, які лаконічніше номінують поняття: *багатолемішний культиватор – багатолемішник*.

Продуктивною є також субстантивна двокомпонентна модель (“іменник + іменник у родовому відмінку”) I + I р.в. Вони становлять 37.3% складу двокомпонентних термінів: *закон мінімуму, будова ґрунту, коефіцієнт водоспоживання, дифузія газів, водотривкість агрегатів, густина сходів, закон плодозміни, коефіцієнт транспірації, модуль стоку, оцінка сівозміни, період вегетації, площа живлення, ротація сівозміни*.

Невелику частину серед словосполучень, які складаються з двох компонентів, становить модель типу (“іменник у називному відмінку + іменник у називному відмінку”) I н.в. + I н.в., близько 0,5%: *бур'яни індикатори, бур'яни компаси, бур'яни космополіти, бур'яни непаразити*. На нашу думку, було б правильно, якби вони писалися через дефіс, адже це за своєю природою юкстапозитні утворення. Їх окреме написання радше редакторський недогляд.

Невеликою кількістю (1,3%) представлені двокомпонентні словосполучення з наявними в них аналітичними морфемами – прийменниками. Найчастіше трапляються моделі такого типу: “іменник в називному відмінку + прийменник у + іменник у місцевому відмінку”, “іменник в називному відмінку + прийменник *від* + іменник у родовому відмінку”, “іменник у називному відмінку + прийменник *з(із)* + іменник в орудному відмінку”, “іменник в називному відмінку + прийменник *на* + іменник в знахідному відмінку”.

Терміни-словосполучення типу I. н.в. + у + I. м.в. “іменник в називному відмінку + прийменник у + іменник в місцевому відмінку” виражають обставинні значення місця: *теплообмін у ґрунті*.

Модель I. н.в. + на + I. з.в. представлена назвами культурних рослин з конкретизацією їхнього призначення: *кукурудза на силос, кукурудза на зерно* тощо.

Двокомпонентні моделі з прийменниками *з(із), від* мають субстантивну структуру і вказують на об'єкт дії: *оранка із западинами, боротьба з ерозією, боротьба з посухою, шкода від бур'янів*.

Отже, в землеробстві у двокомпонентних термінах для опису опорного елемента найчастіше вживаються прикметники та іменники, які утворюють дві основні моделі: атрибутивну “прикметник + іменник” та субстантивну

“іменник + іменник”.

До розряду умовних допоміжних засобів, які формують термінологічну систему землеробства, варто також віднести використання синтаксичного варіювання (морфологічну субституцію), зокрема, чергування прикметника й іменника та двох іменників, із яких другий має форму родового відмінка. Важливо зазначити, що заміна сполучення іменник + іменник у родовому відмінку на прикметник + іменник у називному відмінку, як правило, не позначається на значенні терміна: *будова ґрунту* та *ґрунтова будова*, *вегетаційний період* та *період вегетації*, проте можливі й семантичні зміни: терміни *закон мінімуму* та *мінімальний закон* відповідають різним поняттям.

Трикомпонентні словосполучення в терміносистемі землеробства можуть бути утворені на основі двокомпонентних словосполучень або окремих слів, з подальшою конкретизацією значення, що передається через означення, наприклад: *інженерні засоби* + *протиерозійні* = *протиерозійні інженерні засоби* або *бур'ян* + *внутрішній карантин* = *бур'яни внутрішнього карантину*.

У терміносистемі землеробства трикомпонентні терміни найчисельніше представлені моделлю П + І н.в. + І р.в. (54,6%): *зимове видування ґрунту*, *ґрунтозахисна властивість культур*, *повітряні властивості ґрунту*, *господарська група культур*, *вбирна здатність ґрунту* та ін.

Найчастіше трикомпонентні терміни такого типу творяться на основі двокомпонентних термінів-словосполучень, у цьому разі моделі І н.в. + І р.в. Прикметник у складі таких словосполучень конкретизує значення опорного компонента: *повітряний* + *властивість ґрунту* = *повітряна властивість ґрунту*.

Конкретизація субстантивної моделі (І н.в. + І р.в.) може відбуватися за рахунок складних прикметників: *еколого-технологічна група земель*, *фізико-механічні властивості ґрунту*, *підсічно-вогнева система землеробства*. Для деяких термінів характерна велика кількість прикметників, що конкретизують значення опорного компонента, наприклад, термін *проміжна культура* конкретизується чотирма прикметниками: *озима*, *підсівна*, *післяжнивна*, *післяжуківна проміжна культура*.

Продуктивна модель “прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку” (П + П + І н.в.) становить 16,6% серед трикомпонентних термінів: *ярі пізні бур'яни*, *ярі ранні бур'яни*, *мінеральне комплексне добриво*, *просте мінеральне добриво*. Як і попередня модель, ці терміни-словосполучення теж творяться на основі двокомпонентних словосполучень. До моделі “прикметник + іменник у називному відмінку” додається ще один прикметник: *зблевий обробіток* + *комбінований* = *комбінований зблевий обробіток*.

Модель “іменник у називному відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку” (І н.в. + П + І р.в.) нараховує 15,7% термінів серед трикомпонентних словосполучень: *гербіциди контактної дії*, *гербіциди системної дії*, *закон обмежуючого фактора*, *картографування змитих ґрунтів*.

Продуктивна модель “іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку” (І н.в. + І р.в. + І р.в.) нараховує 11,1% серед трикомпонентних термінів: *відтворення родючості*

грунту, карта забур'яненості поля, коефіцієнт спушеності ґрунту, мінімалізація обробітку ґрунту.

Наступна продуктивна модель “прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку” (П + П + І н.в.) складає 16,6% серед трикомпонентних термінів: *ярі пізні бур'яни, ярі ранні бур'яни, мінеральне комплексне добриво, просте мінеральне добриво*. Ці терміни-словосполучення творяться за зразком попередньої моделі. До моделі “прикметник + іменник у називному відмінку” додається ще один прикметник: *зяблевий обробіток + комбінований = комбінований зяблевий обробіток*.

Модель “іменник у називному відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку” (І н.в. + П + І р.в.) нараховує 15,7% термінів серед трикомпонентних словосполучень: *гербіциди контактної дії, гербіциди системної дії, закон обмежуючого фактора, картографування змитих ґрунтів*.

Продуктивна модель, що складається з трьох іменників “іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку” (І н.в. + І р.в. + І р.в.) нараховує 11,1% серед трикомпонентних термінів: *відтворення родючості ґрунту, карта забур'яненості поля, коефіцієнт спушеності ґрунту, мінімалізація обробітку ґрунту*. Опорним компонентом для цієї моделі є іменник у називному відмінку.

Чотирикомпонентних термінів у терміносистемі землеробства менше, ніж трикомпонентних. Найпродуктивнішими серед них є:

- прикметник + іменник н.в. + прикметник + іменник р.в.: *рівноважна щільність кореневмісного шару, висока водопроникність структурних ґрунтів, тепловий режим ґрунтового середовища, непродуктивна витрата ґрунтової води;*
- прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + іменник м.в.: *“мертвий” запас води в ґрунті, доступний запас води в ґрунті;*
- прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + іменник м.в.: *економічний поріг шкідливості бур'янів, кількісний метод обліку забур'яненості;*
- прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + іменник о.в.: *біологічні заходи боротьби з бур'янами;*
- іменник н.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник м.в.: *порядок чергування культур у сівозміні, процес надходження вологи в ґрунт;*
- прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + іменник р.в.: *осмотичний тиск ґрунтового розчину;*
- іменник н.в. + іменник р.в. + прикметник + іменник р.в.: *фітосанітарний стан ґрунтового середовища, планування структури посівних площ, густина сходів озимої пшениці, приживлення органів вегетативного розмноження, зміна температури ґрунтового середовища;*
- іменник + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник о.в.: *ступінь вкритості ґрунту рослинністю;*
- іменник н.в. + прислівник + прикметник + іменник р.в.: *проектування науково обґрунтованої сівозміни;*
- іменник н.в. + прикметник + прикметник + іменник р.в.: *аккумуляція алелопатичних активних речовин.*

Доказом термінологічності багатоконпонентних утворень може бути їхня фіксація у словниках з дефініціями: *спосіб механічного обробітку ґрунту* – характер і ступінь дії робочих органів ґрунтообробних машин та знарядь на шар ґрунту, який обробляється, з метою зміни його будови, генетичного складу і властивостей у вертикальному напрямі [Єщ, с. 152].

Варто вказати на закономірність, яка простежується в аналітичних назвах ґрунтів: поетапну прикметникову (атрибутивну) конкретизацію родового терміна: *супіщані ґрунти, суглинисті ґрунти; дерново-середньопідзолисті супіщані ґрунти, дерново-слабопідзолисті супіщані ґрунти; чорноземи легкосуглинисті, чорноземи середньосуглинисті*. Терміни на зразок *крупнопилуваті легкосуглинкові сірі лісові ґрунти*, фактично, не потребують дефініції: вони мають експліцитно виражені компоненти значення.

Кількість багатоконпонентних (п'яти-, шести-, семи-, восьми- і більше) одиниць у терміносистемі невелика. Домінанти на рівні структурних моделей не виділяються. Принцип творення – традиційний: конкретизація опорного компонента за типами бінарних конструкцій “прикметник + іменник” та “іменник + іменник у родовому відмінку”. Майже всі багатоконпонентні терміни – мовленнєві, тобто актуальні тільки в конкретному тексті.

Наведемо приклади багатоконпонентних термінів різних типів та моделей, акцентуючи увагу на тому, що ”чим складніша структура складного терміна, тим менш чіткі його межі, тим більше варіантів його членування, тим менш стійкі його внутрішні зв'язки, тим більша ймовірність його структурного варіювання у процесі функціонування, тим більше затруднена його відтворюваність” [53, с. 62]. Обґрунтовуючи декілька рівнів членування багатоконпонентних складених термінів, урахуємо їхню функцію у всьому тексті, входження термінів у гіпонімічну парадигму, можливість заміщення позицій, регулярність заміщення позицій, мету висловлювання, наявність і місце основних і факультативних конкретизаторів.

Наведемо одну з типових моделей п'ятикомпонентних термінів:

– дієприкметник + іменник н.р. + (прикметник + іменник р.в.) + іменник р.в.: *прискорене використання речовинних ресурсів ґрунту*.

Серед чотирьох рівнів членування основними вважаємо відношення між компонентами *використання ресурсів*, усі інші – факультативні, їхня актуалізація зумовлена комунікативною потребою.

Аналогічно можна проаналізувати й інші моделі п'ятикомпонентних термінів:

– прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + прикметник + іменник р.в.: *інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських рослин*;

– іменник н.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + прикметник + іменник р.в.: *зміна рівня залягання підґрунтових вод*;

– іменник н.в. + іменник н.в. + іменник р.в. + прикметник + іменник р.в.: *підвищення біологічної активності ґрунтових мікроорганізмів*;

– прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник м.в.: *токсична теорія зміни культур на полі*;

– прикметник + іменник н.в. + прикметник + іменник р.в. + іменник р.в.:
ярі культури пізнього строку сівби;

– прикметник + прикметник + іменник н.в. + прикметник + іменник р.в.:
багаторічні бобові трави дворічного використання;

* іменник + прикметник + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник о.в.:
зниження капілярного випаровування води ґрунтом;

* іменник + прикметник + іменник р.в. + у + прикметник + іменник м.
в.: *активізація мікробіологічних процесів у ґрунтовому середовищі;*

* іменник + іменник р.в. + іменник р.в. + прикметник + іменник р.в.:
заходи обробітку ґрунту загального призначення тощо.

Моделей шестикомпонентних термінів менше, ніж п'ятикомпонентних. Принцип їхнього творення спільний для всіх термінологічних словосполучень – максимальна конкретизація опорного компонента, наприклад: іменник + іменник р.в. та іменник р.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник р.в. (*закон незамінності та рівнозначності факторів життя рослин*).

На провідному рівні логічної розкладності представлено субстантивну модель I + I р.в. (*закон незамінності*). Спостерігаємо також поєднання сурядного і підрядного зв'язків у цій аналітичній номінації. Зауважимо, що всі найменування законів землеробства побудовано на основі цієї моделі, яку б структуру вони не мали: *закон мінімуму, закон оптимуму і максимуму, закон сукупної дії факторів життя рослин, закон повернення поживних речовин у ґрунт, закон плодозміни*.

Типовими моделями шестикомпонентних структур є:

* I + I р.в. + I м.в. + I о.в. + I р.в. + I р.в.: *переміщення води в ґрунті під впливом градієнтів вологості;*

* П + I н.в. + I р.в. + I р.в. + I р.в. + I р.в.: *комплексне застосування заходів регулювання родючості ґрунту;*

– П + П + I н.в. + П + I р.в. + I р.в.: *багаторічні бобові трави різних строків використання;*

– I н.в. + I р.в. + П + I р.в. + I р.в. + I о.в.: *забезпечення рівномірності орного шару ґрунту за родючістю;*

– I н.в. + I р.в. + I р.в. + Ч + П + I р.в.: *система обробітку земель першої технологічної групи, система обробітку земель другої технологічної групи.*

Для кожного із семи-, восьми- і більше компонентних термінів властива індивідуальна структурна модель. Особливості їхнього творення та принцип лінгвістичного опису такі самі, як і в багатоконпонентних. Специфічних утворень не виявлено.

Приклад моделей семикомпонентних термінів: *науково обґрунтоване планування розширеного відтворення родючості ґрунтів* (прислівник + дієприкметник + іменник + дієприкметник + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник р.в.); *межа вологості основних типів староорних середньо-суглинкових ґрунтів* (прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + прикметник + іменник р.в. + прикметник + прикметник-прикметник + іменник р.в.); восьмикомпонентних термінів: *очищеність ґрунту від органів розмноження бур'янів та від шкідників і збудників хвороб* (іменник н.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник р.в. +

іменник р.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + іменник р.в.); *агротехнічний захід політшення водного режиму в кореневмісному шарі ґрунту* (прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + прикметник + іменник р.в. + прикметник + іменник м.в. + іменник р.в.) та ін.

Багатокомпонентні словосполучення є однією зі складних форм структурної організації термінів, які не відрізняються чіткістю побудови і часто є описовою формою позначуваного поняття. Проте значення багатокомпонентних термінів-словосполучень залежить від значення кожного із складників і є при цьому не тільки сумою значень, а й результатом інтеграції когнітивних процесів, які відбуваються під час побудови такого композиційного значення [283, с. 14].

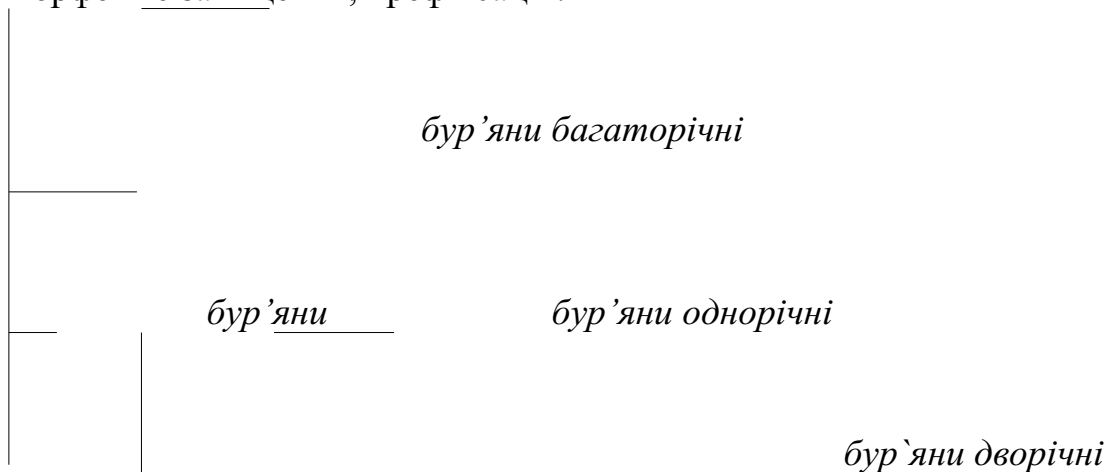
С.Д. Шелов зазначає, що смисл багатьох термінів створюється, “виводиться” за логічними і семантико-синтаксичними правилами з уже пояснених термінів. Останні, зазвичай, є синтаксичними і семантичними складниками нових, більш складних термінологічних утворень. Якщо значення терміна виводиться зі значення його складників, його вважають *мотивованим* [271, с. 12]. Характер мотивованості термінів-слів і термінів-словосполучень різний. Термін-слово не завжди пояснює зміст поняття, а термінологічне словосполучення здебільшого буває наділеним орієнтиром для тлумачення відповідного поняття [186, с. 177].

Крім того, різними є класифікаційні параметри термінів-слів і термінів-словосполучень. Як уже зазначалося, залежно від виду реалізованої в слові ознаки, виділяють лексичну мотивованість, яка пов’язана з вираженням мотиваційної ознаки у слові, на відміну від словотвірної (структурної), яка передбачає вираження класифікаційної ознаки у слові. Для термінів-словосполучень цей принцип класифікації незастосовний, оскільки у творенні останніх бувають участь не морфеми, а слова. Структурна мотивованість має особливе значення для термінології, вона покладена в основу спеціалізації морфем (напр.: суфікс *-ан-* на позначення належності до певного класу речовин у хімії (*етан, бутан, пропан*) або терміноелементи *-видний, -подібний* на позначення належності до певного класу у біологічній термінології, або наявність суфікса *-ит (-it)* у структурі назв хвороб із запальними процесами *нефрит, гепатит, перитоніт* тощо, наявність яких є ознакою високого рівня системності термінології. Для словосполучень така спеціалізація неможлива. Утім, вимога системності термінології в межах конкретної терміногалузі однаково актуальна як для термінів-однослів, так і для словосполучень. Досліджуючи словосполучення термінології землеробства, ми переконалися в тому, що, словосполучення теж відзначаються високим рівнем системності, вони, як правило, повністю мотивовані. Доречно проілюструвати це, побудувавши родо-видові парадигми за певним тематично-класифікаційним принципом. Розглянемо семантичну структуру терміна *бур’яни* (*бур’яни* – дикорослі рослини, які заселяють сільськогосподарські угіддя і шкодять культурним рослинам [ТСЗЗ, с. 10]). Розвиток знань про біологічні особливості бур’янів спричинив потребу виразити вербально різні властивості рослин-шкідників. Отже, за життєвим циклом бур’яни поділяються на *бур’яни*

однорічні – бур'яни, життєвий цикл (від проростання насіння до відмирання рослини після дозрівання плодів) яких закінчується протягом одного (ярі) чи двох (озимі) вегетаційних періодів; *бур'яни дворічні* – біогрупа малорічних бур'янів, життєвий цикл яких проходить за два повні вегетаційні періоди; *бур'яни багаторічні* – зелені бур'яни, життєвий цикл яких продовжується більше двох років і які дають кілька раз насіння за життя; *бур'яни малорічні* – зелені бур'яни, які розмножуються лише насінням, що дозріває в кінці однодворічного життєвого циклу з наступним відмиранням надземних і підземних органів.

З погляду структури – це двослівні атрибутивні аналітичні найменування, з позиції системно-термінотвірних відношень – композитний словотвір: *бур'яни однорічні, дворічні, багаторічні, малорічні*. Тобто ця мінісистема термінів утворилася шляхом заміщення одного з компонентів композитів. Проте подальша конкретизація компонентів значення відбувається вже шляхом розвитку синтагмозначень з використанням лексем-мотиваторів, інформативність мотивованості яких висока, порівняно з іншими, менш актуальними для структури поняття (терміна) семантичними компонентами: *бур'яни дворічні* поділяються на *бур'яни дворічні справжні* – ті дворічні бур'яни, що розвиваються строго за властивим їм циклом: сходять весною, до осені утворюють розетку листя, а то і стебла, нагромаджують у корінні достатній запас вуглеводів, перезимовують і на другий рік формують насіння та *бур'яни дворічні факультативні* – дворічні бур'яни, які за певних екологічних умов можуть розвиватись і як зимуючі бур'яни (*дурман звичайний, морква дика, гикавка сіра* тощо). *Бур'яни малорічні* мають різновиди: *бур'яни ярі пізні* – біогрупа малорічних бур'янів з однорічним циклом розвитку, насіння яких здатне проростати лише після стійкого прогрівання ґрунту та *бур'яни ярі ранні* – малорічні бур'яни з однорічним циклом розвитку, насіння яких здатне проростати рано навесні при відносно низькій температурі ґрунту, тому їх сходи з'являються раніше за сходи культурних ярих ранніх, рідше – одночасно з ними (див. нижченаведену схему).

Відзначимо ще наявність синонімів до термінів *бур'яни малорічні* – *бур'яни монокарпічні* та *бур'яни багаторічні* – *бур'яни полікарпічні* з однослівними відповідниками *монокарпіки* та *полікарпіки*. Принцип номінації – морфемне заміщення, префіксація:

_____	_____	<i>бур'яни дворічні</i>	<i>справжні</i>
_____			<i>бур'яни дворічні</i>
_____			<i>факультативні</i>
_____			<i>бур'яни ярі пізні</i>
_____	_____	<i>бур'яни малорічні</i>	

(монокарпічні)

бур'яни ярі ранні

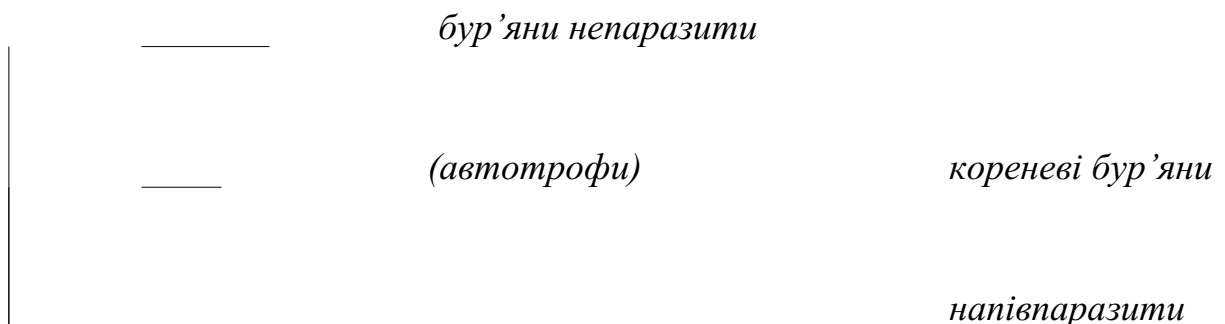
Варто зазначити, що різні за значенням терміни можуть бути мотивовані однією основою, як-от: *бур'яни зимуючі* – біогрупа малорічних бур'янів, цикл розвитку яких при ранніх весняних сходах закінчується влітку того ж року, а при пізніх – після перезимівлі в наступному році; *бур'яни озимі* – біогрупа малорічних бур'янів, обов'язковими складниками життєвого циклу яких є осіння вегетація, перезимівля і весняний період росту і розвитку рослин. Такі терміни-словосполучення, безумовно, мають повну мотивованість, проте така своєрідна мотиваційна багатозначність може бути й проблемною, особливо для початківців у галузі землеробства, значення термінів ще не засвоєні, а тому може виникнути плутанина.

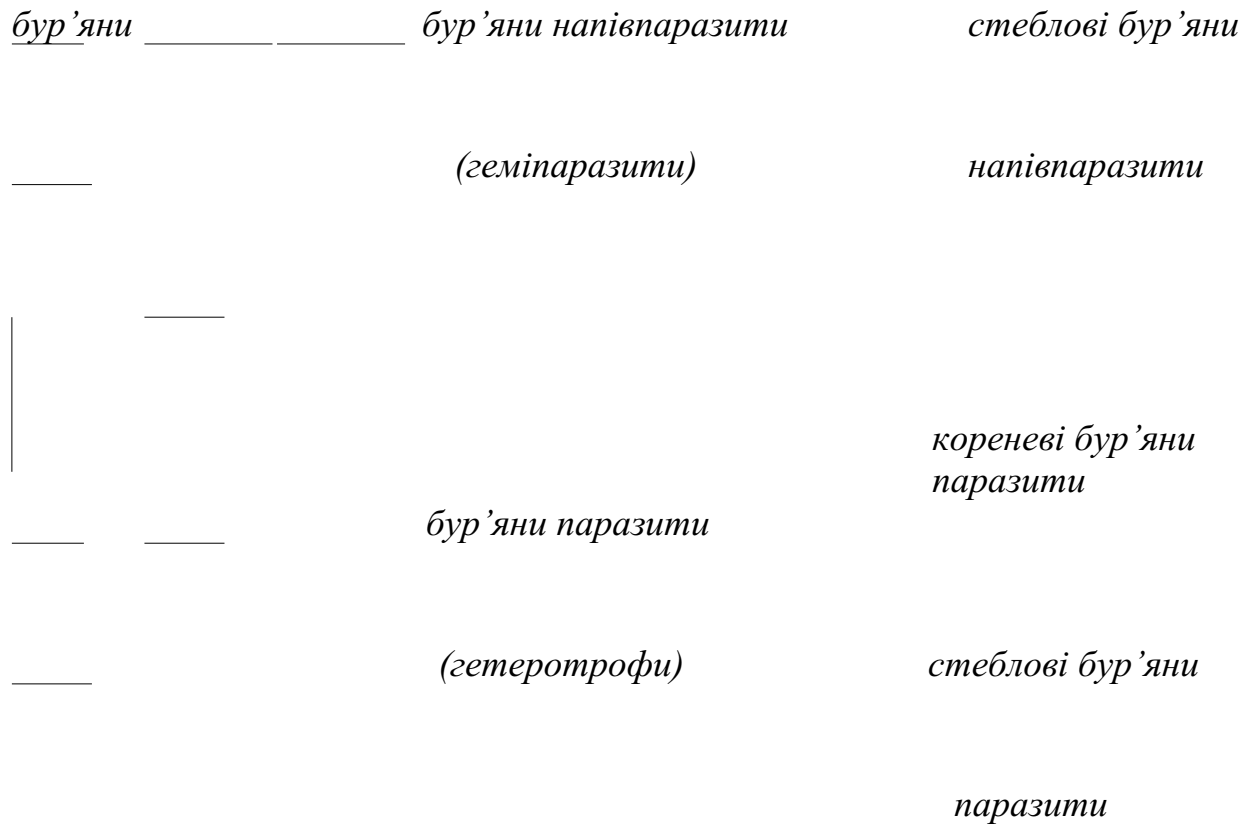
Наступний принцип класифікації бур'янів – за способом живлення. Спостерігаємо дуже цікаву, втім типову для термінології землеробства, картину: мінісистема термінів утворилася шляхом префіксального словотворення: *бур'яни-паразити (гетеротрофи)* – незелені рослини, які повністю втратили здатність до фотосинтезу і живляться лише за рахунок рослини-господаря; *бур'яни-напівпаразити (геміпаразити)* – зелені бур'яни, здатні до фотосинтезу, але в зв'язку з відсутністю кореневої системи воду і поживні речовини вони беруть з рослини-господаря; *бур'яни-непаразити (автотрофи)* – зелені рослини, які ведуть самостійний спосіб життя, використовуючи воду і поживу за допомогою кореневої системи з ґрунтового чи іншого середовища, а органічну речовину синтезують в процесі фотосинтезу. Хоч за структурою – це двокомпонентні атрибутивні терміни-словосполучення, за типом номінації – це морфологічні префіксальні утворення. Можемо зробити певні висновки: тип номінації (термінотворення) таких термінів можна визначати з двох позицій, по-перше, за структурним критерієм (однослівна чи аналітична назва), по друге, – за принципом номінації (морфема,

слово). Таке спостереження доводить необхідність вивчати термінологію тільки спираючись на її системність, тобто, щоб зробити певні узагальнення, треба докладно розглянути парадигматику, яка, як видно з наведених вище прикладів, вимагає обов'язкового аналізу синтагматичних та епідигматичних відношень. Отже, морфемна інвентаризація терміносистеми без виявлення та опису класифікаційних відношень досить умовна, радше вона може проводитися як певна підготовча, ознайомлювальна робота.

Повертаючись до попередніх прикладів, констатуємо наявність синонімічних відповідників наведених вище терміносполучень: *бур'яни-паразити (гетеротрофи)*, *бур'яни-напівпаразити (геміпаразити)*, *бур'яни-непаразити (автотрофи)*. Це терміни, побудовані на основі грецько-латинських терміноелементів за принципом заміщення: *гетеротрофи* – *автотрофи*, а префікс *гемі-* є дублетом власнемовного *напів-*. Отже, маємо приклади як лексичної, так і словотвірної синонімії.

З погляду синтаксичного зв'язку терміни типу *бур'яни-паразити* пов'язані відношеннями прикладкової кореляції. У літературі зустрічаємо і написання через дефіс: *бур'яни-паразити*, *бур'яни-непаразити*, *бур'яни-напівпаразити*. Варто звернути увагу на неуніфікованість написання. Написання через дефіс, безумовно, є правильним. Варто відзначити наявність ще й таких синонімічних словосполучень, як *напівпаразитні бур'яни*. Це суто термінологічне утворення, оскільки, в загальноновживаній лексиці слова *паразитний* немає. Подальша конкретизація цих термінів відбувається за допомогою прикметників-конкретизаторів (синтаксичний зв'язок – узгодження), причому конкретизується означуване. Мотивованість таких термінів повна та інформативна: *бур'яни-паразити кореневі* – паразитні бур'яни, які паразитують на корінні рослини–господаря; *бур'яни-паразити стеблові* – паразитні бур'яни, які паразитують на стеблах рослини–господаря; *бур'яни-напівпаразити кореневі* – напівпаразитні бур'яни, які воду і поживні речовини дістають із коріння рослини-господаря; *бур'яни-напівпаразити стеблові* – напівпаразитні бур'яни, які воду і поживні речовини використовують зі стебел рослини-господаря. Компоненти цих термінів у процесі функціонування можуть бути замінені на описані вище синонімічні відповідники. Це можна продемонструвати такою схемою:

Терміни, класифіковані за способом поширення насіння, мають такі різновиди:

бур'яни барахори

бур'яни гідрохори

бур'яни зоохори

Терміноелемент *-хор-* (грец. *χορός*) у складних термінах-конкретизаторах має значення “поширення”, “просування” [СІС, с. 909], наприклад: *бур'яни-зоохори* – бур'яни, насіння і плоди яких мають різні причіпки, за допомогою яких вони переносяться з місця на місце худобою, дикими тваринами і людьми; *бур'яни-автохори* – бур'яни, насіння яких поширюється при розтріскуванні плодів без дії зовнішніх агентів; *бур'яни-анемохори* – бур'яни, насіння яких легко і має пристосування для перенесення вітром на великі відстані (осот рожевий і жовтий польовий, кульбаба лікарська); *бур'яни-барохори* – бур'яни, насіння яких поширюється під впливом сили тяжіння без участі інших факторів; *бур'яни-антропохори* – бур'яни сегетальні, які трапляються лише в посівах культурних рослин, а поза агроценозами самі не ростуть (*кукіль, волошка синя, вівсюг, гречка татарська* тощо); *бур'яни-гідрохори* – бур'яни, насіння яких здатне переноситися поливною водою на великі відстані.

За життєздатністю поширюваного насіння бур'яни бувають таких видів:

бур'яни мікробіотики

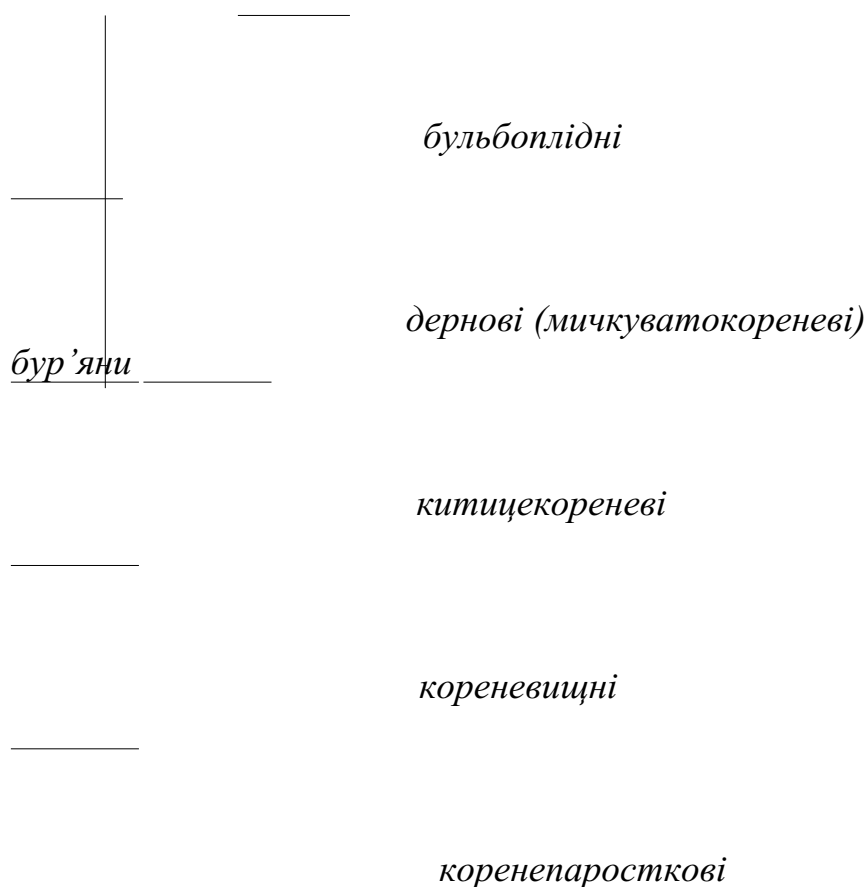
бур'яни

бур'яни мезобіотики

бур'яни макробіотики

Якщо розглядати ці терміни без дефініцій, вводячи семантику зі значення конкретних терміноелементів, можна було б говорити про антонімічність префіксів. Проте аналіз визначень доводить, що ці терміни тільки протилежні за певною ознакою, тому антонімами їх можна назвати умовно (хіба що контекстуальними): *бур'яни-мікробіотики* – бур'яни, насіння яких зберігає життєздатність до трьох років; *бур'яни-макробіотики* – бур'яни, насіння яких зберігає життєздатність більше 15 років; *бур'яни-мезобіотики* – бур'яни, насіння яких зберігає життєздатність до 15 років. Усі інші характеристики цих термінів аналогічні вищеописаному прикладу.

За способом вегетативного розмноження бур'яни поділяються на:

Усі ці терміни утворені через конкретизацію опорного компонента атрибутивною ознакою. Частина з них – синтагматичні композитні номінації, які відзначаються повною мотивованістю. Такою ж мотивованістю відзначаються й одноосновні конкретизатори. Характерно, що компонент значення, виражений експліцитно, наявний у дефініціях усіх аналізованих прикладів: *бур'яни бульбоплідні* – біогрупа багаторічних бур'янів з добре вираженим вегетативним розмноженням за допомогою потовщень на коренях або підземних стеблах; *бур'яни дернові* – біогрупа багаторічних бур'янів з обмеженою здатністю до вегетативного розмноження і з добре розвиненою

мичкуватою кореневою системою, яка, переплітаючи верхній шар ґрунту, утворює дернину; *бур'яни китицекореневі* – біогрупа багаторічних бур'янів з обмеженою здатністю до вегетативного розмноження і з китицеподібною кореневою системою, яка формується у верхньому шарі ґрунту; *бур'яни кореневищні* – біогрупа багаторічних бур'янів, у яких переважає вегетативний спосіб розмноження за допомогою підземних стебел; *бур'яни коренепаросткові* – біогрупа багаторічних бур'янів, в яких переважає вегетативний спосіб розмноження за допомогою корневих паростків; *бур'яни повзучі* – біогрупа багаторічних бур'янів, з домінувальним способом вегетативного розмноження за допомогою укорінення надземних повзучих пагонів; *бур'яни стриженкореневі* – біогрупа багаторічних бур'янів з обмеженою здатністю до вегетативного розмноження і з добре вираженим товстим веретеноподібним головним коренем; *бур'яни цибулинні* – біогрупа багаторічних бур'янів з добре вираженим вегетативним розмноженням цибулинами.

Отже, терміни-словосполучення є найпоширенішою формою номінації понять землеробства. У результаті дослідження виявлено, що в текстах найчастіше трапляються дво- і трикомпонентні словосполучення, які можуть бути основою для творення багатокомпонентних словосполучень. Терміни-словосполучення утворюються за принципом конкретизації тієї чи тієї ознаки опорного компонента.

Висновки до IV розділу

В українській термінології землеробства номінативні одиниці творяться засобами морфологічного та неморфологічного словотвору, продуктивні також аналітичні найменування (терміни-словосполучення). Вибір тієї чи тієї мотиваційної основи та словотворчого формату має визначатися системотвірними традиціями певної термінологічної галузі, спробу опису яких подано нами у пропонованому дослідженні.

Принципи термінологічної номінації в галузі землеробства не мають істотних відмінностей щодо загальноживаної лексики та інших терміносистем. По-перше, землеробська термінологія сформувалася на основі загальноживаної лексики, а, по-друге, у її складі відсутня номенклатура, яка, як правило, і твориться за специфічними моделями. Специфіка – у якісному та кількісному складі та продуктивності морфемного інвентаря (ономасіологічна структура), що проаналізовано нами і систематизовано в таблицях.

Спеціального вузького значення, яке дозволяє впливати на систематизацію понять, можуть набувати будь-які морфеми-складники термінологічних одиниць. Прозора внутрішня форма та правильно орієнтована мотивованість термінологічних одиниць допомагають визначити їхнє місце в терміносистемі, що сприяє точному розумінню їхнього значення. У термінології землеробства простежується тенденція до спеціалізації, закріплення використання певних іншомовних та питомих префіксів, суфіксів, основ для номінації понять у певних тематичних групах, найчіткіше це ілюструють терміни з інтернаціональними терміноелементами у морфемній структурі.

Актуальними номінативними зонами в сучасному землеробстві є термінолексика технології обробітку землі та боротьби зі шкідниками сільгоспкультур.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У результаті проведеного нами лінгвістичного аналізу описано лексико-семантичну структуру термінів землеробства в ономасіологічному аспекті. Дослідження передбачало насамперед вивчення системної організації та особливостей і закономірностей творення термінів землеробства в сучасній українській літературній мові.

Теоретичним підґрунтям для аналізу слугували праці вітчизняних та зарубіжних науковців, у яких викладено погляди на проблеми вивчення терміна як основної лексичної одиниці складу мови науки. Визначальною ознакою термінологічної лексики є її системність, яка виявляється у плані змісту (класифікаційна, семантична системність) та плані вираження (словотвірна системність). Відповідність плану змісту і плану вираження визначає мотивованість термінологічних одиниць, що є основою номінаційних процесів.

Тематична структура сучасної українська термінології землеробства складається з 13 тематичних груп (назви властивостей та характеристик; назви процесів та дій; назви знарядь праці, приладів та механізмів; назви показників

та величин; назви сільгоспкультур та їхніх частин; назви законів землеробства; назви добрив та пестицидів; назви сільськогосподарських угідь; назви систем землеробства; назви сівозмін; назви хвороб і шкідників сільгоспкультур; назви осіб за видом діяльності, назви ґрунтів) залежать від універсальної концептуальної структури наукової картини світу (основні категорії: кількість, якість, предмет (об'єкт), дія, подія (результат), стан, місце, шлях (мета). На наш погляд, найперспективнішим напрямом дослідження цієї терміносистеми є розгляд землеробської картини світу з когнітивно-ономасіологічного погляду.

Важливою прикладною термінологічною проблемою є лексикографічний опис наукових галузей, що спирається на сучасну лексикографічну теорію, яка має специфіку щодо термінологічної лексики (формулювання дефініцій за правилами, розмежування термінології та номенклатури та ін.). На сучасному етапі гострою потребою є укладання словників сільськогосподарської (землеробської) термінології, які максимально повно відображали б її системну організацію.

Для формування української наукової термінології землеробства (початок формування – кінець XIX ст.) визначальними є два періоди: 20-ті та 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст., які характеризуються активізацією процесів кодифікації. Звуження сфери функціонування термінології з 30-х до 90х років, зумовлене соціолінгвістичними чинниками, негативно позначилося на її якісному та кількісному складі.

З погляду походження українська термінологія землеробства відзначається гетерогенністю. У термінології не спостерігається переважання запозичень, як у більшості українських терміносистем, що зумовлено давньою історією формування землеробства як галузі суспільної діяльності українців. Автохтонна лексика представлена великою кількістю лексем, які є результатом термінологізації загальноживаної лексики з різним ступенем семантичних змін або морфологічної деривації.

Запозичені землеробські терміни поділяються на власне запозичення та інтернаціоналізми (уживаються з тими саме значеннями не менш ніж у трьох неблизькоспоріднених мовах). Джерела запозичень: грецька, латинська, англійська, німецька, французька, перська та інші мови з переважанням грецизмів та латинізмів. Важливою термінологічною проблемою є вибір запозиченого чи українського відповідника в процесі функціонування та творення терміноодиниць, що визначається насамперед основними вимогами до культури наукового мовлення, яке має бути нормативно правильним, точним, логічним, лаконічним, милозвучним тощо.

Опис системної організації української землеробської термінології полягав передусім у виділенні в межах конкретних тематичних груп лексико-семантичних парадигм, протиставлених за різними семантичними ознаками (синонімічні, антонімічні та ін.).

Специфіка системної організації термінології землеробства полягає в кількості та якості лексико-семантичних парадигм, наявності контекстуальних синонімів, антонімів тощо, що зумовлено будовою категорійно-поняттєвого апарату землеробства як наукової галузі. Оскільки термінологія землеробства,

як і будь-яка інша терміносистема, є підсистемою лексичного складу літературної мови, такі типи семантичних відношень (і зовнішньо-, і внутрішньосистемних), як синонімія, антонімія, полісемія, омонімія, властиві їй повною мірою.

Синонімія – одна з основних проблем процесу кодифікації термінології, проте повністю позбавитися від неї не можливо, оскільки вона є свідченням динаміки і розвитку мовної системи. У пропонованому дослідженні подано класифікації синонімів за такими аспектами: за ступенем тотожності семного складу (абсолютні синоніми та часткові синоніми); за структурою (однослови, композити, словосполучення); за морфемною структурою (спільнокореневі, різнокореневі). Факт наявності синонімів у сучасній українській термінології землеробства свідчить про недостатній рівень її впорядкованості, хоч це й пояснюється об'єктивними причинами.

Основа синонімічних відношень у термінології – повна тотожність значень. Часткова тотожність указує на функціонування двох різних, хоч і близьких за значенням, термінів. У терміносистемі землеробства представлено також варіанти (формально-структурні та ономасіологічні). Безумовно, надмірна кількість синонімів ускладнює спілкування, але водночас синонімія – це свідчення природного розвитку мови. Отже, опрацювання термінологічних синонімів, добір вдалого відповідника мають сприяти підвищенню рівня системності термінології.

Антонімічні відношення, виявлені в українській землеробській термінології, встановлюються на основі полярного протиставлення значень одиниць абстрактної лексики. За структурним критерієм у терміносистемі виділено лексичні та словотвірні антоніми, за семантичним – контрарні, комплементарні та векторні.

Багатозначність у терміносистемі є зовнішньосистемною і внутрішньосистемною, вона формується на основі метафоричних, метонімічних та функціональних перенесень значень. У термінології вона небажана, проте виправдана як засіб мовної економії.

У терміносистемі представлено зовнішньосистемні лексичні омоніми, які утворено в результаті звукового збігу різних за походженням слів (етимологічні), словотворчих процесів (словотвірні) та розкладу полісемії слів (семантичні). Міжгалузеві терміни-омоніми землеробства усталилися спеціалізацією, адаптацією значення загальнонаукових термінів відповідно до системи понять терміносистеми-реципієнта.

В українській термінології землеробства номінативні одиниці творяться засобами морфологічного та неморфологічного словотвору. Продуктивні також аналітичні найменування (терміни-словосполучення).

Морфологічний спосіб творення слів представлений своїми основними різновидами: афіксацією, складанням та аббревіацією. Афіксація полягає у приєднанні словотворчого форманта до твірної основи з метою створення нової номінативної одиниці, яка належить до певної ономасіологічної категорії (предметність, процесуальність, атрибутивність). Словотворчий формант є носієм словотворчого значення, який визначає семантику похідного слова. Він

може бути і полісемічними, і синонімічними.

Належність до ономасіологічної категорії предметності виражається за допомогою суфіксів *-ч-, -ник-, -ан- (-ян-), -ор-, -ер- (-єр-), -ант- (-янт-), -ент- (-єнт-), -ель-, -я-к, -иц-, -ю-г, -ій-, -их-, -инн-, -он-, -ин- (-їн-, -і-н), -он-*. У межах категорії предметності відбувається диференціація морфем за словотворчим значенням інструментальності: *-ч-, -ник-, -к-*, суб'єктності: *-иц-*, речовинності: *-ин*, локативності: *-иц(е), -їн-*, одиничності: *-ин-*.

Віддієслівні іменники та дієслова репрезентують ономасіологічну категорію процесуальності. Спостерігаємо подвійне вираження наукового поняття – віддієслівним іменником і співвідносним з ним дієсловом.

Найпродуктивнішими суфіксами для вираження процесуальності є суфікси *-нн-, -інн-, -єнн-*. Можна простежити словотворчі зв'язки (ланцюжки), які вказують на системність української термінології землеробства: *коток – коткувати – коткування; борона – боронувати – боронування*.

Терміни, що позначають властивості ґрунту, виражають ономасіологічну категорію атрибутивності. У творенні цих термінів уживається суфікс *-ість*, який додається до прикметникових основ. Похідні слова цієї словотвірної моделі мотивуються якісними і відносними прикметниками. Часто для творення цих термінів використовуються дієприкметникові основи.

До складу термінів-словосполучень уходить велика кількість відносних прикметників, які походять від іменникових основ з суфіксами *-н-, -ов-, -єв-, -ічн-(-ичн-), -ист-(-аст-)*. Такі прикметники мають значення відповідне до семантики іменника-мотиватора.

У морфемній структурі українських термінів землеробства є префікси питомого походження: *без-, в-, ви-, від-, до-, з-, за-, між-, на-, не-, най-, о-, об-, пів-, напів-, по-, пере-, перед-, після-, під-, по-, при-, про-, проти-, роз-, само-, у-* тощо та запозичені: *а-, анти-, де-, ді-, ди-, мета-, ре-, супер-, суб-, полі-, екстра-, транс-* та ін.

Префікси надають терміну відповідного відтінку значення, тоді як суфікси мають семантичні ознаки атрибутивності, процесуальності та предметності. Отже, префікси, наявні у морфемній структурі термінів землеробства, вказують на протилежність, негативність чи позбавлення ознаки, неповноту ознаки, інтенсивність, а також на локативні та темпоральні характеристики.

В українській землеробській термінології високою продуктивністю відзначається такий різновид морфологічного словотвору, як словоскладання, який поділяється на композицію (основоскладання) та юкстапозицію (власне словоскладання). Загальна тенденція в традиційному творенні термінів шляхом складання основ та слів зводиться до вироблення і використання набору стандартних терміноелементів. У термінах землеробства вони використовуються як у препозиції (*агро-, біо-, гідро-, мікро-, макро-*), так і в постпозиції (*-троф, -ценоз, -цид*). Деякі функціонують і в препозиції, і в постпозиції (*-фіт-*).

Абревіатури, які використовуються в українській землеробській термінології, належать до ініціального та складового типу. Окрім усталених

термінів-абревіатур, у землеробській літературі вживається велика кількість контекстуальних абревіатур.

Малопродуктивною є лексико-семантична деривація (метафоризація, метонімізація, функціональні перенесення значення), непродуктивними – лексико-синтаксичний та морфолого-синтаксичний способи.

У термінотворчому процесі складені найменування як тип номінації відіграють особливу роль. Вони здатні виражати єдині, хоч і розчленовані значення в складі речень і слугувати засобом номінації, їхні синтаксичні сполуки наближаються до слова. У термінах землеробства з погляду смислової розкладності та здатності відображати систему понять виділено нерозкладні та розкладні терміни. Для дослідження особливостей номінації термінів-словосполучень використано класифікацію за способом представлення компонентів значення у формальній структурі терміна (аналогічно покласифіковано композитні номінації).

За кількістю компонентів терміни-словосполучення поділяються на кілька видів: двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатоконпонентні (у складі словосполучень може бути п'ять компонентів і більше). Найпродуктивнішими є двокомпонентні. Основний принцип побудови складених найменувань – конкретизація опорного компонента.

Загалом сучасна українська терміносистема землеробства має специфіку в аспекті системної організації та творення, що зумовлено насамперед особливостями землеробської концептосфери. Результати пропонованого дослідження мають сприяти гармонізації процесу кодифікації сучасної української термінології землеробства як на міжгалузевому, так і на внутрішньогалузевому рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авербух К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход : автореф. дисс. на соискание научной степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 “Общее языкознание”/ К.Я. Авербух. – М. : 2005. – 31с.
2. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / Акуленко В.В. – Харьков : Изд. Харьковского университета, 1972. – 214 с.
3. Александрова Т.Д. Понятия и термины в ландшафтоведении / Александрова Т.Д. – М. : Институт географии, 1986. – 111с.
4. Алексієнко Л.А. Мова науки і національна мова / Л.А. Алексієнко // Українська мова і сучасність. – К. : НМК ВО, 1991. – С. 33 – 38.
5. Андрусенко Т.Б. Лингвистические структуры в компьютерных учебных средах / Андрусенко Т.Б. – К. : Наукова думка, 1994. – 160 с.
6. Антонова М.Е., Чупилина Е.И. Системные связи в узкоспециальной терминологии / Антонова М.Е., Чупилина Е.И. // Системное описание лексики германских языков. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – С. 118 – 123.
7. Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и толковый словарь / Апресян Ю.Д. // Вопр. языкознания. – 1986. – № 2. – С. 57 – 70.

8. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т.1 : Лексическая семантика: 2-е изд., испр.и доп. / Ю.Д. Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры”, Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – 472 с.
9. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
10. Бабалова Г.Г. Оптимизация функциональной природы подязыка информатики: Монография / Бабалова Г.Г. – Омск : Альбион, 2007. – 216 с.
11. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Балли Ш. – М. : Изд. ин. лит., 1955. – 416 с.
12. Балли Ш. Французская стилистика / Балли Ш. – М. : Изд. ин. лит., 1961. – 394 с.
13. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии / Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда. – Львов : Світ, 1997. – 392 с.
14. Безпояско О. К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 211 с.
15. Белецкий А.А. Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка) / Белецкий А.А. – К. : КГУ, 1950. – 265 с.
16. Белецкий А.А. Об интернационализмах / А.А. Белецкий // Наук. зап. Київ. ун-ту. – 1955. – Т. 14, Вип. 2. – С. 59 – 80.
17. Бергер М.Г. Лингвистические требования к термину / М.Г. Бергер // Русский язык в школе. – 1965. – № 3. – С. 64 – 68.
18. Бережан С.Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С. Г. Бережан. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 371 с.
19. Береснев С.Д. О взаимоотношении субязыков и функциональных стилей / С.Д. Береснев // Филологические науки. – 1981. – № 6. – С. 53 – 59.
20. Білодід І.К., Лагутіна А.В. Особливості наукової термінології в період НТР. Напрями вивчення і опису / І.К. Білодід, А.В. Лагутіна // Вісник АН УРСР. – 1979. – № 6. – С. 14-21.
21. Білодід О.І. Граматична концепція О.О.Потебні / О.І. Білодід. – К. : Вид. при Київ. держуніверситеті, 1977. – 302 с.
22. Биржакова Е.Э., Войнова Л. А., Кутина Л.Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века: языковые контакты и заимствования / Е.Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л.Л. Кутина. – Л. : Наука, 1972. – 431 с.
23. Блинова О.И. Явление мотивации слов / О.И. Блинова. – Томск : Изд-во ТГУ, 1984. – 201 с.
24. Богуцкая М.Ф., Лагутина А.В. Терминоведение на Украине: библиогр. указ. 1947–1980 / М.Ф. Богуцкая, А.В. Лагутина. – К. : Наукова думка, 1982. – 106 с.
25. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія / Н.І. Бойко – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 552 с.
26. Брагина А.А. Значение и оттенки значения в термине // Терминология и культура речи. – М. : Наука, 1981. – С. 37 – 47.
27. Брагина А.А. Синонимы в литературном языке / А.А. Брагина. – М. : Наука, 1986. – 127 с.

- 28.Будагов Р.А. Очерки по языкознанию / Р.А. Будагов. – М. : Изд. АН СССР, 1953. – 280 с.
- 29.Будняк Д.В. Полонизмы в современном украинском литературном языке : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Д.В. Будняк. – К., 1991. – 53 с.
- 30.Булаховський Л.А. Вибрані праці : [у 5 т.]. / Л.А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1975. Т. 1 : Загальне мовознавство. – 496 с.
- 31.Бурячок А.А. Принципи моделювання семантичних полів лексики / А. А. Бурячок // Мовознавство. – 1985. – №4. – С. 41 – 47.
- 32.Буянова Л.Ю. Терминологическая деривация: метаязыковая аспектуальность : автореф. дисс. на соиск. научн. степ. докт. філол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание” / Л.Ю. Буянова. – Краснодар, 1996. – 42 с.
- 33.Варик Л.О. Из истории лексики садоводства (наименования цитрусовых и зонтичных) / Л.О. Варик. // Лексическая и синтаксическая семантика русского языка : Сб. научн. тр. – К. : КГПИ, 1982. – С. 35 – 41.
- 34.Васильев Л.М. Проблема лексического значения и вопросы синонимии / Л.М. Васильев // Лексическая синонимия. – М. : Наука. – 1967. – С. 16 – 26.
- 35.Васильева Н.В. Термин / Н.В. Васильева // Лингвистический энциклопедический словарь.– М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 508–509.
- 36.Веклинець Л.П. Становлення української психологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.П. Веклинець. – К., 1997. – 24 с.
- 37.Верещагин Е.М. У истоков славянской философской терминологии: ментализация как прием терминовтвора / Е.М. Верещагин // Вопросы языкознания. – 1982. – № 6. – С. 105 – 114.
- 38.Веселов П.В. Оправданный случай синонимии в терминологии / П.В. Веселов // Русская речь.– 1969. – № 5. – С. 77 – 81.
- 39.Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 3 – 17.
- 40.Виноградов В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. – М : Учпедгиз, 1972 . – 614 с.
- 41.Винокур Г.О. Проблема культуры речи / Г.О. Винокур // Русский язык в национальной школе. – 1929. – № 5. – С. 85 – 87.
- 42.Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Тр. Моск. ин-та истории, философии и литературы. Филологический ф-т. – М., 1939. – Т. V. – С. 3 – 54.
- 43.Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию / Г.О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – С. 419 – 443.
- 44.Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1992. – 222 с.
- 45.Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 363 с.
- 46.Вишнякова О.В. Паронимы современного русского языка / О.В. Вишнякова. – М. : Русский язык, 1987. – 279 с.

47. Володина М.Н. Психолінгвістический аспект термінологіческой номінації / М.Н. Володина // Вестник Московского университета. – Сер. 9. Филология. – 1996. – № 4. – С. 57 – 61.
48. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 763 с.
49. Галенко И.Г. О некоторых особенностях составных слов / И.Г. Галенко // Вестн. Львов. ун-та. – 1960. – Вып. 10. С. 62 – 67.
50. Годер Н.М. О логической структуре понятия, выраженного словосочетанием / Н.М. Годер // Логико-грамматические очерки: Уч. зап. Горьк. гос. ун-та. – Горький, 1970. – Вып. 114. – С. 17 – 26.
51. Годована М.В. Формування української геологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М.В. Годована. – К., 1992. – 17 с.
52. Голанова Е.И. Номинация в сфере автолексики // Номинация в современном русском языке. – М., 1982. – С. 159 – 228.
53. Головин Б.Н. О некоторых доказательствах терминованности словосочетаний / Б.Н. Головин // Лексика, терминологии, стили: Сб. трудов Горьк. ун-та. – 1973. – Вып. 2. – С. 57 – 65.
54. Головин Б.Н. Термин и слово / Б.Н. Головин // Термин и слово. – Горький : Изд-во Горьк. ун-та, 1980. – С. 3 – 11.
55. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
56. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 178 с.
57. Горбачевич К.С. Нормы современного русского литературного языка / К.С. Горбачевич. – Л. : Наука, 1978. – 239 с.
58. Горбачевич К.С. Вариантность слова и языковая норма / К.С. Горбачевич. – Л. : Наука, 1978. – 238 с.
59. Горелов А.А. Концепции современного естествознания / А.А. Горелов. – М. : Центр, 1997. – 203 с.
60. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова / К.Г. Городенська, М.В. Кравченко. – К. : Наукова думка, 1981. – 199 с.
61. Городенська Катерина Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність. зб. наук. праць. – К., 2003. – С. 3 – 6.
62. Гринев С.В. Принципы теории терминологии / С.В. Гринев // Теория и практика научно-технической терминологии : сб. статей. – М. : Русский язык, 1988. – С. 5 – 11.
63. Гринёв С.В. Терминология и научное познание / С.В. Гринев // Научно-техническая терминология. – М., 1991. – Вып. 1. – С. 15 – 27.
64. Грицева А.П. До питання умотивованості у термінознавстві / А.П. Грицева // Теорія та прагматика термінологічної лексики. Тези доповіді респ. науково-метод. конфер. – К. : НМК ВО, 1991. – С. 23 – 25.
65. Гриценко П.Ю. Моделирование системы диалектной лексики / П.Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – 226 с.

66. Даниленко В.П. О грамматических особенностях терминов-существительных / В.П. Даниленко // Русская речь. – 1970. – № 6. – С. 65 – 67.
67. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 62 – 67.
68. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
69. Деборин А.М. Заметки о происхождении и эволюции научных понятий и терминов / А.М. Деборин // Вопросы языкознания. – 1971. – № 4. – С. 5 – 12.
70. Девкин В.П. Очерки по лексикографии / В.П. Девкин. – М. : Прометей, 2000. – 395 с.
71. Дианова Г.А. Язык алхимии: становление языка английской химической литературы XV-XVIII веков / Г.А. Дианова – М. : МАПП, 1995. – 156 с.
72. Дзендзелівський Й.О. Назви сільськогосподарських знарядь та їх частин у говорах Закарпатської області / Й.О. Дзендзелівський // Наукові записки. – Вид-во Ужгород. Держ. Ун-ту і Львів. ун-ту, 1959. – Т. XXXVII. – Філологія. – С. 41– 49.
73. Дзендзелівський Й.О. Традиційна сільськогосподарська лексика говірки села Залісся Кобринського району на Берестейщині / Й.О. Дзендзелівський // Їмбјежа (Поліська) штудї нопрахтыцька конфырэнцтя : Тэзы проказэ. – Пынск, 1990. – С. 78 – 80.
74. Довженко В.Й. Землеробство Древньої Русі до середини XIII ст. / В.Й. Довженко. – К. : Вид-во АН УССР, 1961. – 276 с.
75. Дмитрук М. Епонімічні утворення у ветеринарній лексиці української мови / М. Дмитрук // Укр. термінологія і сучасність: Зб. наук. праць [відп. ред. Л.О. Симоненко]. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 166 – 167.
76. Дубічинський В.В., Васенко Л.А., Прикладне термінознавство / В.В. Дубічинський, Л.А. Васенко. – Харків. : «ХП», 2003. – 197 с.
77. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : Вид. дім "KM Academia", 2000. – 215 с.
78. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В.В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь. – 2002. – №32. – С. 51 – 53.
79. Жовтобрюх М.А. Науковий стиль української мови / М.Я. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 3 – 13.
80. Жовтобрюх М., Кулик Б. Сучасна українська літературна мова / М. Жовтобрюх, Б. Кулик. – К : Наукова думка, 1980. – 250 с.
81. Жовтобрюх М.А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941) / М.Я. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1991. – 260 с.
82. Журавлєва Т.А. Особенности терминологической номинации / Т.А. Журавлєва. – Донецк : АООТ "Торговый дом "Донбасс", 1998. – 252 с.
83. Звегинцев В.А. Проблема знаковости языка. Материалы к курсам языкознания / В.А. Звегинцев. – М. : МГУ, 1956. – 106 с.

84. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М : Языки славянских культур, 1992. – 220 с.
85. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык конца XX ст. (1985-1995г.). – М. : Языки русской культуры, 1996. – С. 90–142.
86. Иванова О. Зміст та структуру поняття “термінологічна лексикографія” / О. Иванова // Укр. термінологія і сучасність. зб. наук. праць. – К., 2007. – С. 331– 333.
87. Інструкція до укладання словників ІУНМ // Вісник ІУНМ. – 1928. – Вип.1. – С. 66 – 72.
88. Илиади А.И. Основы славянской этимологии / А.И. Илиади. – К. : Довіра, 2005. – 270 с.
89. Ицкович В.А. Новые тенденции в образовании аббревиатур (о путях включения аббревиатур в систему языка) / В.А. Ицкович // Терминология и норма. – М., 1972. – С. 88 – 102.
90. Кагарина С.Г. Типологические исследования в терминоведении / С.Г. Кагарина // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 66 – 73.
91. Казанюк О. Склад української термінології садово-паркового господарства з погляду її походження / Оксана Казанюк // Укр. термінологія і сучасність. зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 161 – 165.
92. Как работать над терминологией. Основы и методы.– М. : Наука, 1968. – 76 с.
93. Камчатнов А.М. Подтекст: термин и понятие / А.М. Камчатнов // Филологические науки. – 1988. – № 3. – С. 40 – 44.
94. Канделаки Т.Л. Значение терминов в системе значений научно-технических терминологий / Т.Л. Канделаки // Проблемы языка науки и техники. – М. : Наука, 1970. – С. 35 – 46.
95. Канделаки Т.Л. К вопросу о номенклатурных наименованиях / Т.Л. Канделаки // Вопросы разработки научно-технической терминологии. – Рига : Зинатне, 1973. – С. 60 – 72.
96. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М : Прогресс, 1979. – 355 с.
97. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови літературної мови: будова та реалізація / Є.А. Карпіловська // – К., 1999. – 297 с.
98. Карцевский С. Об асимметрическом дуализме лингвистического знака / С. Карцевский // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях: В 2-х частях. – М., 1965. – ч. 2. – С. 85 – 90.
99. Квитко И.С. Термин в научном документе / И.С. Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 127 с.
100. Квитко И.С., Лейчик В.М., Кабанцева Г.Г. Терминоведческие проблемы редактирования / И.С. Квитко, В.М. Лейчик, Г.Г. Кабанцева.– Львов : Вища школа, 1986. – 151 с.
101. Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу / А.А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 126 – 139.

102.Китайгородская М.В. Современная экономическая терминология / М. В. Китайгородская // Русский язык конца XX ст. (1985-1995). – М. : Языки русской культуры, 1996. – С. 162 – 235.

103.Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т.Р. Кияк. – Львов : Вища школа, 1988. – 161 с.

104.Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т.Р. Кияк. – К. : УМВ ВО, 1989. – 104 с.

105.Кияк Т.Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології / Т.Р. Кияк // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 35 – 38.

106.Кияк Тарас Ще раз про болючі точки українського термінотворення” / Тарас Кияк // Укр. термінологія і сучасність. зб. наук. праць. – К., 2003. – С. 14 – 18.

107.Клименко Н.Ф. Слововірна семантика і структура складних слів у сучасній українській мові / Н.Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 246 с.

108.Клименко Н.Ф., Карпіловська Є. А. Слововірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н.Ф. Клименко. – К., 1998. – 161 с.

109.Климовицкий Я.А. Некоторые вопросы развития и методологии терминологических работ в СССР / Я.А. Климовицкий. – М.-Л., 1967. – 68 с.

110.Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: Учебник. Изд. 3-е, стереот. / И.М. Кобозева – М. : КомКнига, 2007. – 322с.

111.Кобрин Р.Ю., Пескова Н.Н. О соотношении информационно-поискового тезауруса и классификатора технико-экономической информации / Р.Ю. Кобрин, Н.Н. Пескова // НТИ. – 1982. – № 7. – Сер. 2. – С. 1-5.

112.Ковалик І.І. вчення про слововір / І.І. Ковалик. – Л. : Вид-во Львів. універ., 1961. – 83 с.

113.Ковалик І.І. Логіко-лінгвістична проблематика технічної термінології у слов'янських мовах / І.І. Ковалик // Наук. зап. Львів. ун-ту. – Сер. філологічна. – 1969. – Вип. 6. – С. 19 – 22.

114.Ковалик І.І. Дериватологія (слововір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І.І. Ковалик // Ковалик Іван Вчення про слововір. Вибрані праці. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 170 – 236.

115.Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту / А.П. Коваль. – К. : Вид-во КДУ, 1970. – 307 с.

116.Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / Коваль А.П. – К. : Вища школа, 1987. – 348 с.

117.Кодухов В.И. Учебные терминологические словари: структура и функционирование / В.И. Кодухов // Учебная лексикография и учебная грамматика: тез. докл. и сообщ. – Свердловск, 1987. – С. 75 – 78.

118.Коломоєць В.М. До семантичної характеристики назв сільськогосподарських професій (синонімічний ряд городник – овочівник – овочевод) / В.М. Коломоєць // Сучасне українське літературне мовлення. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1975. – С. 48 – 52.

119. Колшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте / Г.В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 5 – 31.
120. Комарова З.В. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / Комарова З.В. – Свердловск : Изд. Уральск. ун-та, 1991. – 152 с.
121. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Комлев Н.Г. – М. : Изд. МГУ, 1969. – 192 с.
122. Комова М.В. Українська термінографія (1948-2002): Бібліограф. Показчик / Комова М.В. – Л. : Ліга-Прес, 2003, – 112 с.
123. Косов А.В. Некоторые различия системной организации терминологии по сравнению с организацией общей лексики / А.В. Косов // Термин и слово: сб. трудов Горьк. ун-та. – Горький, 1980. – С. 13 – 19.
124. Косолапов В.И. Словарные дефиниции и компонентный анализ значений производящих и производных слов / В.И. Косолапов // Семантика и производство лингвистических единиц (проблемы деривации). – Пермь, 1979. – С. 78-91.
125. Костомаров В.Г., Верещагин Е.М. Национальный компонент семантики терминологической лексики и лингвострановедение / В.Г. Костомаров, Е.М. Верещагин // Русский язык за рубежом. – 1977. – №6. – С. 63 – 69.
126. Кочан Ирина Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові: Монографія / Ирина Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
127. Кочерган М.П. З історії українських назв місяців / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1967. – №1. – С. 50 – 61.
128. Кочерган М.П. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова / М.П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 183 с.
129. Краев А.Д. Языковая норма и аббревиация / А.Д. Краев // Теория и практика перевода научно-технической литературы. – Новосибирск, 1983. – С. 31 – 32.
130. Красней В.П. О специфике и анализе термина / В.П. Красней // Методы изучения лексики. – Минск, 1975. – С. 186 – 200.
131. Красножан Ж.В. Из спостереження над омонімією в термінології / Ж. В. Красножан // Укр. мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 3 – 10.
132. Крижанівська А.В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / Крижанівська А.В. – К. : Наук. думка, 1984. – 194 с.
133. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А.В. Крыжановская, Л.А. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1987. – 163 с.
134. Критенко А.П. Тематичні групи слів і омонімія / А.П. Критенко // Слов'янське мовознавство. – К., 1962. – Вип.4. – С. 198 – 211.
135. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: семантика производного слова / Кубрякова Е.С. – М. : Наука, 1981. – 200 с.

- 136.Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Кубрякова Е.С. – М. : Наука, 1986.– 156 с.
- 137.Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Кудрявцева Л.А. – К. : ИПЦ “Киевский университет”, 2004. – 208 с.
- 138.Кузьменко Г.І. Омонімія : аспектологія і проблематика : Філологічна розвідка з лексикології та стилістики / Кузьменко Г.І. – К. : ВЦ “Київський університет”, 2000. – 36 с.
- 139.Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сквородникова, Е.Н. Ширяева и др.]. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 840 с.
- 140.Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII – XX ст.: Біліограф. покажч / Т. Кульчицька. – Львів, Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, 1999 – 359 с.
- 141.Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории частей речи / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С. 61– 67.
- 142.Куркина Л.В. К реконструкции древних форм земледелия у славян (На материале лексики подсечно-огневого земледелия) / Л.В. Куркина // Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов. – М. : Наука, 1998. – С. 381 – 397.
- 143.Кутина Л.Л. Формирование терминологии физики в России. Период предомоносовский: первая треть XVIII века / Кутина Л.Л. – М.-Л. : Наука, 1966. – 288 с.
- 144.Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л.Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 85 – 91.
- 145.Лапиня Э.А. Метафора в терминологии микроэлектроники / Э.А. Лапиня // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 134 – 135.
- 146.Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В.Н. Ярцевой]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
- 147.Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / [підгот. до вид. В.А. Передрієнко; відп. ред. В.В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1984. – 127 с.
- 148.Левицький В.В. Статистическое изучение лексической семантики / Левицький В.В. – К : Довіра, 1989. – 154 с.
- 149.Левченко М.М. Замітка о русинской терминологии / М.М. Левченко // Основа. – СПб, 1861, июль. – С. 184 – 186.
- 150.Лейчик В.М. Термины-синонимы, эквиваленты, варианты / В.М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Вып.2. – Новосибирск, 1973. – С. 103 – 107.
- 151.Лейчик В.М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и собственными именами / В.М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж, 1974. – С. 13 – 24.
- 152.Лейчик В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина / В.М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1981. – № 2. – С. 63 – 73.

153. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы и структура, издан. 2-е, испр. и доп. / Лейчик В.М. – М. : КомКнига, 2006. – 256 с.
154. Литвин О.Г. Становлення української машинобудівної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.Г. Литвин. – Л., 2000. – 20 с.
155. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Лотте Д.С. – М. : Изд. АН СССР, 1961. – 157 с.
156. Мельников Г.П. Терминоведение / Мельников Г.П. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1991. – 115 с.
157. Мельничук А.С. О роли мышления в формировании структуры языка / А.С. Мельничук // Язык и мышление. – М : Наука, 1967. – С. 74 – 88.
158. Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Миллер Е.Н. – Саратов : Изд. Саратовского университета, 1990. – 221 с.
159. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / Митрофанова О.Д. – М. : Русский язык, 1985. – 128 с.
160. Михайлишин Б., Стахів П. Розуміння термінології і номенклатури в системі точних галузей знань / Б. Михайлишин, П. Стахів // Проблеми української науково-технічної термінології : II міжнародна наук. конф., тези доп. – Львів, 1993. – С. 56 – 57.
161. Михайлова Тетяна Омонімія в українській науково-технічній термінології / Тетяна Михайлова // Укр. термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 186 – 189.
162. Михайлова Тетяна Номени в науково-технічній сфері / Тетяна Михайлова // Укр. термінологія і сучасність. зб. наук. праць. – К., 2007. – С. 82 – 86.
163. Молодід Т.К. Метафоризація термінів / Т.К. Молодід // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К., 1972. – С. 135 – 149.
164. Моргунюк В.С. Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології / Моргунюк В.С. – К. : АН України, Ін-т. проблем міцності, 1993. – 32 с.
165. Морозова Л.А. Терминознание: Основы и методы / Морозова Л.А. – М. : ГПО “Прометей”, МГПУ, 2004. – 144 с.
166. Мурзіна Л.А. Словотвірна категорія інструментальності у її зв'язках із синтаксичною структурою мови / Л.А. Мурзіна // Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С. 64 – 67.
167. Наєнко Г.М. Наукова лексика у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г.М. Наєнко. – К., 1995. – 23 с.
168. Наконечна Г.В. Формування та розвиток української хімічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г.В. Наконечна. – К., 1993. – 17 с.
169. Наконечна Г.В. Взаємодія індивідуального та соціального в термінотворенні / Г.В. Наконечна // Науково-технічне слово. – 1993. – №1. – С. 65 – 69.

- 170.Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Непийвода Н.Ф. – К., 1997. – 40 с.
- 171.Непийвода Н.Ф. Синонімія виражальних засобів наукового стилю / Н.Ф. Непийвода // Дивослово. – 1997. – № 2. – С. 18 – 21.
- 172.Нечитайло О.І. Синоніми в лексикографії / Нечитайло О.І. – К. : Наукова думка, 1982. – 132 с.
- 173.Нещименко Г.П. Заимствование и их влияние на закономерности внутриязыкового развития / Г.П. Нещименко // Межъязыковое влияние а истории славянских языков и диалектов: социокультурный аспект: статьи / Г.П. Нещименко.– М. : Институт славяноведения РАН, 2007. – С. 404 – 444.
- 174.Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / Никитин М.В. – М., 1988. – 167 с.
- 175.Никитина С.Е. Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике / Никитина С.Е. – М. : Наука, 1978. – 376 с.
- 176.Никитина Е.Е. Семантический анализ языка науки / Никитина Е.Е. – М., 1987. – 141 с.
- 177.Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / Никончук М.В. – К. : Наукова думка, 1985. – 312 с.
- 178.Нікітіна Ф.О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Нікітіна Ф.О. – К. : Вища школа, 1978. – 31 с.
- 179.Нікітіна Ф.О. Засоби структуризації інтернаціональних терміноелементів в українській науковій термінології / Ф.О. Нікітіна // Мовознавство. – № 4-5.– 1996. – С. 47 – 49.
- 180.Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / Німчук В.В. – К. : Наук. думка, 1992. – 414 с.
- 181.Новиков Л.А. Антонимия в русском языке / Новиков Л.А. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
- 182.Новиков Л.А. Семантика русского языка / Новиков Л.А. – М. : Высшая школа, 1982. – 242 с.
- 183.Общее языкознание. Внутренняя структура языка / [под ред. Б.А. Серебренникова]. – М., 1972. – 564 с.
- 184.Овчаренко В.М. Концептуальная семантическая и семиотическая целостность термина / В.М. Овчаренко // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 148 – 156.
- 185.Огієнко І. Інститут Української Наукової Мови у Києві / І. Огієнко // Рідна мова, ч. 2. – 1933. – С. 48 – 56.
- 186.Панько Т.І. Від терміна до системи. Становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах / Т.І. Панько – Львів : Вища школа, 1979. – 146 с.
- 187.Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 215 с.
- 188.Пекарская Л.А. Опыт лингво-статистического анализа терминологии современного машиностроения / Л.А. Пекарская // Термин и слово. – Горький,

1973. – С. 75 – 85.

189.Перебийніс В.С. Деякі закономірності в розвитку термінологічної лексики / В.С. Перебийніс // Мовознавство. – № 4. – Київ, 1974. – С. 3 – 12.

190.Переверзев В.Н. Логистика : Справочная книга по логике / Переверзев В.Н. – М. : Мысль, 1995. – 221 с.

191.Перерва В.М. О принципах и проблемах отбора терминов и составлении словника терминологических словарей / В.М. Перерва // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 190 – 204.

192.Петров В.В. Семантика научных терминов / В.В. Петров – Новосибирск : Наука, 1982.– 127 с.

193.Пилинський М.М. Мовна норма і стиль / М.М. Пилинський – К. : Наукова думка, 1976. – 287 с.

194.Пиотровский Р.Г. К вопросу об изучении термина / Р.Г. Пиотровский // Учен. зап. Ленингр. гос. ун-та: Сер. филол. наук. – 1961. – Вып. 18. – С. 27 – 35.

195.Пиотровский Р.Г., Рахубо Н.П., Хажинская М.С. Системное исследование лексики научного текста / Р.Г. Пиотровский, Н.П. Рахубо, М.С. Хажинская. – Кишинев : Штиинца, 1981. – 159 с.

196.Плотников Б.А. Основы семасиологии / Плотников Б.А. – Минск : Вышэйшая школа, 1984. – 223 с.

197.Плотников Б.А. О форме и содержании в языке / Плотников Б.А. – Минск : Вышэйшая школа, 1989. – 252 с.

198.Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі / Плющ М.Я. – К. : Радянська школа, 1985. – 127 с.

199.Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук : Нарис історії / Полонська-Василенко Н.Д. – К. : Наукова думка, 1993. – 413 с.

200.Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка. Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 1984. – 148 с.

201.Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / Потебня А.А. – М., 1958. – 536 с.

202.Пристайко Т.С. Функционально-семантическая стратификация лексики специального текста / Пристайко Т.С. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ 1990. – 54 с.

203.Пристайко Т.С. Номинация в сфере специальной коммуникации (системный аспект) / Пристайко Т.С. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1992. – 83 с.

204.Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Приходько А.М. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

205.Пропп Владимир Русские аграрные праздники (Опыт историко-этнографического исследования) / Пропп Владимир. – М. : Лабиринт, 2000. – 192 с.

206. Пуздырева Т.К. Тезаурус – необходимый элемент автоматических информационных систем / Т.К. Пуздырева // Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 190 – 193.
207. Пупченко В.В., Коржова Н.П. К вопросу о словообразовательном значении сложных слов в английском языке / Пупченко В.В., Коржова Н.П. // Лексикография и стилистика английского языка. – Пятигорск : ПГПИИЯ, 1976. – С. 75 – 83.
208. Рекомендации по разработке терминологических словарей. – М., 1988. – 28 с.
209. Ремнёва М.Л., Комлев Н.Т. Универсум филологии: язык, общество и наука / М.Л. Ремнёва, Н.Т. Комлев // Вестник Московского ун-та. – Сер. 9. – Филология. – 1997. – № 2. – С. 50 – 61.
210. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М., 1961. – С. 47 – 52.
211. Реформатский А.А. Введение в языковедение / Реформатский А.А. – М. : Просвещение, 1967. – 542 с.
212. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1967. – С. 68 – 75.
213. Родзевич Н.С. Поняття термін, термінологія і номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених / Н.С. Родзевич // Лексикографічний бюлетень. – К., 1963. – Вип. 9. – С. 6 – 12.
214. Рубцова Н.В. Социализация личности и профессиональная картина мира учителя: роль термина в формировании лингвистических знаний / Рубцова Н.В. – Н.Новгород : Изд-во ВВАГС, 2007. – 166 с.
215. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / Русанівський В.М. – К. : Наукова думка, 1988. – 236 с.
216. Русская грамматика: В 2. т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 788 с. – Т. 2. – 709 с.
217. Русский язык и советское общество. Словообразование современного русского языка. – М. : Наука, 1968. – 227 с.
218. Селіванова О.О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / Селіванова О.О. – Черкаси : Підрозділ операт полігр. ЧеркасЦНТЕІ, 1996. – 297 с.
219. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Селіванова О.О. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 146 с.
220. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология / Селиванова Е.А. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
221. Семчинський С.В. Загальне мовознавство / Семчинський С.В. – К. : Око, 1996. – 405 с.
222. Сенкевич М.П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений / Сенкевич М.П. – М. наука, 1984. – 318 с.
223. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения / Сеченов И.М. – М. : Политиздат, 1974. – 439 с.

- 224.Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / Симоненко Л.О. – К. : Наукова думка, 1991. – 149 с.
- 225.Симоненко Л.О. Національні та інтернаціональні компоненти у сучасних терміносистемах / Симоненко Л.О. – К. : Наукова думка, 1993. – 237 с.
226. Симоненко Л.О. Біологічна термінологія : формування та функціонування : Навчальний посібник / Симоненко Л.О. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 103 с.
- 227.Симоненко Людмила Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки // Укр. термінологія і сучасність. зб. наук. праць. – К., 2003. – С. 18 – 22.
- 228.Скорнякова Т.П. Особенности употребления и акцентного выделения наречий в русской устной научной речи // Разновидности и жанры научной прозы: Лингво-стилистические особенности / Т.П. Скорнякова. – М. : Наука, 1989. – С. 93 – 106.
- 229.Скороходько Э.Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Скороходько Э.Ф. – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с.
- 230.Скороходько Э.Ф. Сетевое моделирование лексики / Э.Ф. Скороходько // Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 129 – 167.
- 231.Скороходько Э.Ф. Компьютерный анализ и корректирование системы терминов на основе сетевого моделирования / Э.Ф. Скороходько // Научно-техническая информация. – 1994. – № 2. – С. 1– 9.
- 232.Сложеникина Ю.В. Термин: семантическое, формальное, функциональное варьирование / Сложеникина Ю.В. – Самара : Изд-во СГПУ, 2005 – 288 с.
- 233.Снежко Н.В. Моделирование динамики системно-структурных отношений украинских наименований орудий труда : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.В. Снежко. – К., 1990. – 20 с.
- 234.Снитко Е.С. Внутренняя форма номинативных единиц / Снитко Е.С. – Львов : Брама, 1990. – 188 с.
- 235.Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики / Соколовская Ж.П. – К. : Наукова думка, 1990. – 182 с.
- 236.Соколовская Ж.П. Картина мира в значениях слов: “семантические фантазии” или ”катехизис семантики” / Соколовская Ж.П. – Симферополь : Таврия, 1993. – 232 с.
- 237.Сорокина Э.Я. Когнитивные аспекты лексического проектирования (к основам когнитивного терминоведения) / Сорокина Э.Я. – М. : Издательство МГОУ, 2007. – 235 с.
- 238.Сороколетов Ф.П. Смысловая характеристика терминов в толковых словарях / Ф.П. Сороколетов // Лексикографический сборник. – Л., 1962. – Вып . V. – С. 125 – 131
- 239.Степанов Ю.С. Основы языкознания / Степанов Ю.С. – М. : Просвещение, 1966. – 271 с.

240. Степанова В.В. Функціональні орієнтирі семантики слова и их текстового втілення / Степанова В.В. // Проблемы исследования слова в художественном тексте. – М. : Наука, 1990. – С. 4 – 17.
241. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Стишов О.А. – К : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
242. Суперанская А.В. Терминология и номенклатура / А.В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 73 – 83.
243. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 243 с.
244. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева; отв. ред. Т.Л. Канделаки. Изд. 3-е, стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.
245. Сухомлин І.Д. Лексика рільництва в наддніпрянських степових говірках української мови / І.Д. Сухомлин // Тези доповідей XIV Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 114 – 115.
246. Сучасна українська літературна мова / [А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 490 с.
247. Тания Э.Ш. Лексика земледелия в абхазском языке: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.08. “Абхазский язык” / Э.Ш. Тания. – М., 2006. – 23 с.
248. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / Тараненко А.А. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
249. Татаринов В.А. Теория терминоведения : в 3 т. / Татаринов В.А. – М. : Московский лицей, 1996. – Т. 1 : Теория термина : история и современное состояние. – 311 с.
250. Татаринов В.А. История отечественного терминоведения: в 3 т. / Татаринов В.А. – М. : Московский лицей, 1999. – Т. 2. – Книга 2 : Направления и методы терминологических исследований : Очерк и хрестоматия. – 312 с.
251. Татаринов В.А. История отечественного терминоведения : в 3 т. / Татаринов В.А. – М. : Московский лицей, 2003. – Т. 3: Аспекты и отрасли терминологических исследований (1973 – 1993) : Хрестоматия. – 400 с.
252. Тищенко Т.М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглас : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т.М. Тищенко. – К., 2003. – 19 с.
253. Тропіна Н.П. До питання про сутність лексико-семантичної деривації / Н.П. Тропіна // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 55 – 63.
254. Тур О. Явище синонімії в українській термінології землеустрою та кадастру / О. Тур // Українська термінологія і сучасність. зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 221 – 224.

255. Ульман С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. – Вып. 5. – М., 1970. – С. 251– 299.
256. Харитоновна Т.А. Джерела філософської термінології / Харитоновна Т. А. – К. : Наукова думка, 1992. – 108 с.
257. Харитончик З.А. Способы концептуальной организации знаний в лексике языка / З.А. Харитончик // Язык и структура представления знаний. – М., 1992. – С. 97 – 123.
258. Федюченко Л.Г. Терминологическое поле в когнитивной структуре учебного научного текста : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.21 “Структурна, прикладна та математична лінгвістика” / Федюченко Л.Г. – Тюмень, 2004. – 22 с.
259. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов / Ф.П. Филин // Езиковедски изследованиа в чест. на акад. Ст. Младенов. – София: Издание на българската академия науките, 1957. – С. 523 – 538.
260. Цимбал Наталія Сучасна українська термінологія органічної хімії / Цимбал Наталія. – Умань : РВЦ “Софія”, 2007. – 135 с.
261. Цимбал Н.А. Мотиваційна ознака як категорійне поняття теорії номінації / Н.А. Цимбал // Вісник Черкаського університету. Серія : філологічні науки. – 2007. – Вип. 102. – С. 79 – 84.
262. Цурховская А.П. Сельскохозяйственная лексика со значением “трудовой процесс” в современном русском языке : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А.П. Цурховская. – К., 1988. – 22 с.
263. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії / Чабаненко В.А. – К. : Вища школа, 1984. – 149 с.
264. Чесноков П.В. Логические и семантические формы мышления как значение грамматических форм / П.В. Чесноков // Вопросы языкознания. – 1984 . – № 5. – С. 3 – 13.
265. Чыныбаева А.Д. Язык науки и развитие точного знания / Чыныбаева А.Д. – Фрунзе : Илим, 1984. – 74 с.
266. Шамота А.М. Назви рослин в українській мові / Шамота А.М. – К. : Наукова думка, 1985. – 162 с.
267. Шведова Н.Ю. Русский семантический словарь (опыт описания лексики как системы) / Шведова Н.Ю. // Вестник Российского гуманитарного фонда. – 1996. – № 1. – С. 221 – 227.
268. Широков В.А. Элементы лексикографии / Широков В.А. – К. : Довіра, 2005. – 302 с.
269. Шевчук В.Н. Динамика развития отраслевой терминологии как лексикографическая проблема / В.Н. Шевчук // Теория и практика научно-технической лексикографии. – М. : Русский язык, 1988. – С. 57– 61.
270. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус / Шевельов Ю. – Львів : Сучасність, 1987. – 294 с.
271. Шелов С.Д. О смысловой мотивированности математического термина / С.Д. Шелов // Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии : Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж : Изд-во

Воронежского ун-та, 1982. – С. 12 – 20.

272. Шелов С.Д. Номенклатура и терминология / С.Д. Шелов // Русское языкознание. – 1984. – № 8. – С. 24 – 31.

273. Шелов С.Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы: (К проблеме классификации специальной лексики) / С.Д. Шелов // Вопр. языкознания. – 1984. – № 5. – С. 76 – 87.

274. Шелов С.Д. Термины, терминологичность и знания / С.Д. Шелов // Научно-техническая терминология. – 1991. – Вып.1. – С. 27– 32.

275. Шелов С.Д. Родовидовые определения и родовидовая иерархия терминологических понятий / С.Д. Шелов // Вопросы языкознания. – 1996. – № 6. – С. 72 – 83.

276. Шкатова Л.А. Ономаσιологические проблемы русской терминологии / Шкатова Л.А. – Челябинск, 1982. – 83 с.

277. Шкатова Л.А. Развитие ономаσιологических структур / Шкатова Л.А. – Иркутск, 1984. – 148 с.

278. Шмелёв Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка / Шмелёв Д.Н. – М. : Просвещение, 1964. – 243 с.

279. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Шмелёв Д.Н. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

280. Шмелёв Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Шмелёв Д.Н. – М. : Просвещение, 1977. – с. 331.

281. Шмелев Д.Н. О третьем измерении лексики / Д.Н. Шмелев // Шмелев Д.Н. Избранные труды по русскому языку. – Москва, 2002. – С. 60 – 71.

282. Штерн І.Б. Вибрані топіки і лексикон сучасної лінгвістики (енциклопедичний словник) / Штерн І.Б. – К. : АртЕК, 1998. – 335 с.

283. Щеглова Т.Є. Термінологічні словосполучення зі складним ад'єктивом: структурно-семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі підмови будівництва) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Т.Є. Щеглова. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.

284. Щербин В. Белорусская и украинская терминографии: сопоставительный анализ / В. Щербин // Укр. термінологія і сучасність. зб. наук . праць. – К., 2005. – С. 26 – 31.

285. Щербин В.К. Роль специальной концептографии в описании языка науки / В.К. Щербин // Терминология 3 : изучение и обучение : материалы третьей международной научно-практической конференции 24-25 ноября 2005 г. – Минск, 2006. – С. 8 – 15.

286. Щербин В.К. Термин в зеркале специальной концептографии / В.К. Щербин // Актуальные проблемы лингвистики и терминоведения. – Екатеринбург, 2007. – С. 92 – 95.

287. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку / Щерба Л.В. – М. : Учпедгиз, 1957. – 188 с.

288. Языковая номинация. Общие вопросы / [отв. ред. Б.А.Серебренников, А.А.Уфимцева]. – М. : Наука, 1977. – 359 с.

289. Dokulil M. К концепції porovnávací charakteristiky slovenskích jazyku v oblasti “tvoření slov” // Slovo a slovesnost. – Praha, 1963. – №2

290.Rondeau E.G. Introduction a la terminologie / Rondeau E.G. – Quebec, 1981. – 238 p.

СПИСОК АНАЛІЗОВАНИХ ТЕРМІНІВ

1. аблакування

2. агрегати ґрунтові
3. агрегатопоніка
4. агрегація
5. агробіогеоценоз
6. агроєкосистеми
7. агроклімат
8. агрокліматичний
9. агрикультура
10. агрикультурний
11. агро меліоративний
12. агро меліоратор
13. агро меліорація
14. агроном
15. агрономічний
16. агро метеорологічний
17. агро мінімум
18. агро паспорт поля
19. агропромисловий
20. агро станція
21. агро техніка
22. агро техніка сортова
23. агро сфера
24. агро фітоценоз
25. агро фон
26. агро хім комплекс
27. агро хім служба
28. адсорбція
29. аерація ґрунту
30. аеробіоз
31. аеропоніка
32. аерофіти
33. азотнакопичувачі
34. азотфіксатор
35. азотфіксація
36. азотфіксація
37. азотофіксувальний
38. активність ґрунту біологічна
39. алелопатія
40. альгіциди
41. аміак
42. аміак безводний
43. аміак водний
44. аміак втрати
45. аміак рідкий
46. аміаксинтез

- 47.аміакати
- 48.амінування
- 49.амоніфікація
- 50.арборициди
- 51.ареал
- 52.асимілянти
- 53.асиміляція
- 54.багатопілля
- 55.багатопільний
- 56.бактерициди
- 57.бактерії
- 58.бактерії аеробні
- 59.бактерії азот фіксуючі
- 60.бактерії анаеробні
- 61.бактерії бульбочкові
- 62.бактерії вільноживучі
- 63.бактерії гнильні
- 64.бактерії нітрофікуючі
- 65.бактеріоз
- 66.баланс гумусу
- 67.баланс води в ґрунті
- 68.біогенність ґрунту
- 69.біогумус
- 70.біостимулятори
- 71.біота
- 72.біогеоценоз
- 73.біосфера
- 74.біоценоз
- 75.богара
- 76.богарний
- 77.бонітет ґрунту
- 78.бонітувальний
- 79.бонітування
- 80.бонітувати
- 81.борозна
- 82.борозний
- 83.борознистий
- 84.борознування
- 85.борознувати
- 86.борозна розгінна
- 87.борозномір
- 88.борознування
- 89.борознування переривчасте
- 90.борознування перехресне
- 91.борона

- 92.борона зірчаста
- 93.борона обертова
- 94.боронований
- 95.боронувальний
- 96.боронувальник
- 97.боронування
- 98.боронувати
- 99.боронування
100. боротьба з бур'янами
101. бракераж
102. браки
103. брила
104. бриластість
105. бруньки сплячі
106. будова ґрунту
107. бур'яни
108. бур'яни автотрофи
109. бур'яни автохори
110. бур'яни анемохори
111. бур'яни антропохори
112. бур'яни апофіти
113. бур'яни багаторічні
114. бур'яни барохори
115. бур'яни бульбоплідні
116. бур'яни внутрішнього карантину
117. бур'яни галофіти
118. бур'яни геліофільні
119. бур'яни геліофобні
120. бур'яни геміпаразити
121. бур'яни геофіти
122. бур'яни гетеротрофи
123. бур'яни гігрофіти
124. бур'яни гідрофіти
125. бур'яни гідрохори
126. бур'яни дворічні
127. бур'яни дворічні справжні
128. бур'яни дворічні факультативні
129. бур'яни двосім'ядольні
130. бур'яни дернові
131. бур'яни дициклики
132. бур'яни ефемери
133. бур'яни зимуючі
134. бур'яни зовнішнього карантину
135. бур'яни зоохори
136. бур'яни індикатори

137. бур`яни карантинні
138. бур`яни китицекореневі
139. бур`яни компаси
140. бур`яни космополіти
141. бур`яни кореневищні
142. бур`яни коренепаросткові
143. бур`яни ксерофіти
144. бур`яни макробіотики
145. бур`яни малорічні
146. бур`яни мезобіотики
147. бур`яни мезофіти
148. бур`яни мичкуватокореневі
149. бур`яни мікробіотики
150. бур`яни монокарпічні
151. бур`яни напівпаразити
152. бур`яни напівпаразити кореневі
153. бур`яни напівпаразити стеблові
154. бур`яни непаразити
155. бур`яни однорічні
156. бур`яни односім`ядольні
157. бур`яни озимі
158. бур`яни оліготрофи
159. бур`яни отруйні
160. бур`яни паразити
161. бур`яни паразити кореневі
162. бур`яни паразити стеблові
163. бур`яни повзучі
164. бур`яни рудеральні
165. бур`яни сапрофіти
166. бур`яни сегетальні
167. бур`яни спеціалізовані
168. бур`яни стрижнекореневі
169. бур`яни цибулинні
170. бур`яни чагарникові
171. бур`яни ярі пізні
172. бур`яни ярі ранні
173. буферна смуга
174. буферність ґрунту
175. вал
176. вал водовідвідний
177. вал-розпилювач стоку
178. вал-тераса
179. валкування зябу
180. вапнування
181. вапнування повторне

182. введення сівозмін
183. веснооранка
184. види сівозмін
185. виділення рослинні
186. видування ґрунту зимове
187. вимоїна
188. вимокання рослин
189. виморожування бур`янів
190. випадання рослин
191. випаровування
192. випирання рослин
193. виположування ярів
194. випривання рослин
195. вирівнювання ґрунту
196. вирівнювачі
197. вирівняність поверхні
198. виснаження бур`янів
199. виснаження ґрунту
200. висушування бур`янів
201. витрата ґрунтової води непродуктивна
202. витрата води продуктивна
203. вичісування бур`янів
204. відтворення родючості ґрунту
205. відтворення родючості ґрунту неповне
206. відтворення родючості ґрунту просте
207. відтворення родючості ґрунту розширене
208. відхилення від глибини обробітку
209. властивість ґрунту водопідймальна
210. властивість культур ґрунтозахисна
211. властивості ґрунту агрофізичні
212. властивості ґрунту агрохімічні
213. властивості ґрунту водні
214. властивості ґрунту повітряні
215. властивості ґрунту теплові
216. властивості ґрунту фізико-механічні
217. вода вільна
218. вода гігроскопічна
219. вода гравітаційна
220. вода ґрунтова
221. вода доступна
222. вода капілярна
223. вода конституційна
224. вода кристалізаційна
225. вода недоступна
226. вода пароподібна

- 227. вода підвішена
- 228. вода плівчаста
- 229. вввода плівчасто-меніскова
- 230. вода рідинна
- 231. вода тала
- 232. вода тверда
- 233. вода хімічно зв'язана
- 234. вода ювеніальна
- 235. водонепроникність
- 236. водопроникність ґрунту
- 237. водоспоживання
- 238. водоспоживання сумарне
- 239. водотривкість агрегатів
- 240. вологість ґрунту
- 241. вологість стійкого в'янення
- 242. вологоємність ґрунту
- 243. вологоємність капілярна
- 244. вологоємність найменша
- 245. вологоємність повна
- 246. вологоємність польова
- 247. волокуша
- 248. волочити
- 249. волочіння
- 250. восьмипілка
- 251. впровадження сівозмін
- 252. газонепроникність ґрунту
- 253. газообмін
- 254. газопроникність ґрунту
- 255. гектар
- 256. геміпаразити
- 257. гербарій бур'янів
- 258. гербігація
- 259. гербістати
- 260. гербіциди
- 261. гербіциди біологічні
- 262. гербіциди вибіркової дії
- 263. гербіциди вузького спектру дії
- 264. гербіциди ґрунтові
- 265. гербіциди контактної дії
- 266. гербіциди посходові
- 267. гербіциди системної дії
- 268. гербіциди суцільної дії
- 269. гербіциди широкого спектру дії
- 270. гербіцидний
- 271. гербологія

- 272. гермінатори
- 273. гідротермічний коефіцієнт
- 274. гігроскопічність ґрунту
- 275. гігроскопічність ґрунту максимальна
- 276. гіпсування ґрунту
- 277. глибина обробітку
- 278. глибина сівби чи садіння
- 279. гниль
- 280. гниль біла
- 281. гниль вершинна
- 282. гниль сердечка
- 283. гниль сіра
- 284. гній
- 285. гній безпідстилковий
- 286. гній напівперепрілий
- 287. гній перепрілий
- 288. гній підстилковий
- 289. гній свіжий
- 290. гноєсховища
- 291. гнойовий
- 292. гноївка
- 293. горизонталь
- 294. горизонт гумусний
- 295. граблище
- 296. грабки (косильні)
- 297. гребінь
- 298. грейдер
- 299. грейдер причіпний
- 300. грейдер самохідний
- 301. градус
- 302. гребенування
- 303. гребенястість поверхні
- 304. гребінь звальний
- 305. грейдерування
- 306. грудка
- 307. ґрунт
- 308. ґрунти дуже сильно еродовані
- 309. ґрунти середньо еродовані
- 310. ґрунти сильно еродовані
- 311. ґрунти слабо еродовані
- 312. ґрунт намивний
- 313. ґрунт наносний
- 314. ґрунтоаератор
- 315. ґрунтові дослідження
- 316. ґрунтовтома

- 317. ґрунтозахисний
- 318. ґрунтообробний
- 319. ґрунторозпушування
- 320. ґрунтопоглиблення
- 321. ґрунторозпушувальний
- 322. ґрунтосуміш
- 323. група бур`янів біологічна
- 324. група земель еколого-технологічна
- 325. група культур біологічна
- 326. група культур господарська
- 327. гряда
- 328. грядкування
- 329. гуміфікація
- 330. гумус
- 331. гумусовий
- 332. густина рослин
- 333. густина стеблестою
- 334. густина сходів
- 335. двопілка
- 336. дев`ятипілка
- 337. деградація ґрунту
- 338. дезагрегація
- 339. денітрифікація
- 340. денітрофікований
- 341. дерен
- 342. дернина
- 343. дернистий
- 344. дерновий
- 345. дернування
- 346. дерновий
- 347. дернування
- 348. дернувати
- 349. десятипілка
- 350. детоксикація гербіцидів
- 351. дефляція
- 352. дискування
- 353. дихання ґрунту
- 354. ділянка
- 355. ділянка дослідна
- 356. добрива
- 357. добрива азотні
- 358. добрива аміачні
- 359. добрива амідні
- 360. добрива амонійні
- 361. добрива амонійно-нітратні

- 362. добрива багатофункціональні
- 363. добрива без баластні
- 364. добрива бормагнієві
- 365. добрива борні
- 366. добрива борно датолітові
- 367. добрива вапняні
- 368. добрива висококонцентровані
- 369. добрива газоподібні
- 370. добрива гранульовані
- 371. добрива залізні
- 372. добрива зелені
- 373. добрива змішані
- 374. добрива калійні
- 375. добрива кобальтові
- 376. добрива комплексні
- 377. добрива концентровані
- 378. добрива кристалічні
- 379. добрива марганцеві
- 380. добрива мідно-калійні
- 381. добрива мінеральні
- 382. добрива мінеральні комплексні
- 383. добрива мінеральні прості
- 384. добрива нітратні
- 385. добрива однокомпонентні
- 386. добрива органічні
- 387. добрива органо-мінеральні
- 388. добрива побічної дії
- 389. добрива подвійні
- 390. добрива порошкоподібні
- 391. добрива потрійні
- 392. добрива прямої дії
- 393. добрива рідкі
- 394. добрива сірчані
- 395. добрива складні
- 396. добрива складно змішані
- 397. добрива тверді
- 398. добрива фосфорні
- 399. добрива цинкові
- 400. долина
- 401. долотування
- 402. дослід агротехнічні
- 403. дослід багатofакторні
- 404. дослід вегетаційні
- 405. дослід вегетаційно-польові
- 406. дослід виробничі

- 407. досліді демонстраційні
- 408. досліді географічні
- 409. досліді дрібноділянкові
- 410. досліді короткотермінові
- 411. досліді лабораторно-польові
- 412. досліді лізометричні
- 413. досліді мікропольові
- 414. досліді мілкоділянкові
- 415. досліді однофакторні
- 416. досліді польові
- 417. досліді поодинокі
- 418. досліді-проби
- 419. досліді розвідувальні
- 420. досліді садові
- 421. досліді стаціонарні
- 422. досліді тимчасові
- 423. досліді точні порівняльні
- 424. досліді тривалі
- 425. дощування
- 426. дрена
- 427. дренаж
- 428. екосистема
- 429. експозиція
- 430. елементи живлення
- 431. еродованість ґрунту
- 432. ерозія
- 433. ерозія агротехнічна
- 434. ерозія вертикальна
- 435. ерозія вітрова
- 436. ерозія водна
- 437. ерозія геологічна
- 438. ерозія гірничопромислова
- 439. ерозія горизонтальна
- 440. ерозія допустима
- 441. ерозія іригаційна
- 442. ерозія краплинна
- 443. ерозія лінійна
- 444. ерозія лісотехнічна
- 445. ерозія місцева
- 446. ерозія нормальна
- 447. ерозія пасовищна
- 448. ерозія площинна
- 449. ерозія повсякденна
- 450. ерозія прискорена
- 451. ерозія технічна

- 452. ерозія техногенна
- 453. ерозія фізична
- 454. ерозія хімічна
- 455. ерозія яружна
- 456. заболочування ґрунтів
- 457. забруднення ґрунтів
- 458. забур`яненість поля
- 459. забур`яненість поля
- 460. забур`яненість потенційна
- 461. задерніння
- 462. задернований
- 463. задернованість
- 464. задерновування
- 465. задерновувати
- 466. закони землеробства
- 467. закон мінімуму
- 468. закон мінімуму, оптимуму і максимуму
- 469. закон незамінності і рівнозначності факторів життя рослин
- 470. закон обмежуючого фактора
- 471. закон плодозміни
- 472. закон повернення
- 473. закон своєчасності
- 474. закон сукупної дії факторів життя рослин
- 475. закопаний
- 476. закопування
- 477. закопувати
- 478. закоткований
- 479. закоткування
- 480. закриття вологи
- 481. закріплення ярів
- 482. заліж
- 483. заліснення
- 484. залуження
- 485. залуження після польового періоду
- 486. залуження прискорене
- 487. замулювання ґрунту
- 488. замулювання яру
- 489. заораний, зораний
- 490. заорювання
- 491. заорювати, заорати
- 492. заорювач
- 493. запас води в ґрунті “мертвий”
- 494. запас води в ґрунті доступний
- 495. заплава
- 496. зарослий

- 497. засаджений
- 498. засадження
- 499. засаджувати
- 500. засіб
- 501. засміченість ґрунту
- 502. засмічувачі
- 503. засоби протиерозійні біологічні
- 504. засоби протиерозійні інженерні
- 505. засолення
- 506. засолення вторинне
- 507. засолення первинне
- 508. засуха
- 509. засуха ґрунтова
- 510. засуха повітряна
- 511. засуха фізіологічна
- 512. захід агротехнічний
- 513. захід боротьби з бур`янами
- 514. захід обробітку
- 515. заходи боротьби з бур`янами біологічні
- 516. заходи боротьби з бур`янами винищувальні
- 517. заходи боротьби з бур`янами карантинні
- 518. заходи боротьби з бур`янами комплексні
- 519. заходи боротьби з бур`янами механічні
- 520. заходи боротьби з бур`янами попереджувальні
- 521. заходи боротьби з бур`янами фізичні
- 522. заходи боротьби з бур`янами хімічні
- 523. заходи боротьби з бур`янами агрофізичні
- 524. заходи боротьби з бур`янами агрохімічні
- 525. заходи окультурення ґрунту агрофізичні
- 526. заходи окультурення ґрунту агрохімічні
- 527. заходи окультурення ґрунту біологічні
- 528. заходи окультурення ґрунту меліоративні
- 529. зволоження
- 530. зв`язність ґрунту
- 531. здатність ґрунту вбирна
- 532. здатність ґрунту випаровувальна
- 533. здатність ґрунту водоутримуюча
- 534. земельний кодекс
- 535. земельні ресурси
- 536. землеволодіння
- 537. землекористування
- 538. землероб
- 539. землеробство
- 540. землеробство біологічне
- 541. землеробство богарне

- 542. землеробство на зрошуваних землях
- 543. землеробство на меліорованих землях
- 544. землеробство на осушених землях
- 545. землеробство нестійке
- 546. землеробство стійке
- 547. землеробство точне
- 548. землі власницькі
- 549. землі еродовані
- 550. землі ерозійно небезпечні
- 551. землі непридатні
- 552. землі запільні
- 553. землі заплавні
- 554. землі необроблені
- 555. землі орендовані
- 556. землі орні
- 557. землі перелогові
- 558. землі порушенні
- 559. землі рекультивовані
- 560. землі родючі
- 561. землі цілинні
- 562. землювання
- 563. земля
- 564. земля виорана
- 565. земля лучна
- 566. земляний
- 567. злива
- 568. змив ґрунту
- 569. знаряддя обробітку ґрунту
- 570. знаряддя обробітку комбіновані
- 571. знаряддя протиерозійного обробітку
- 572. зона географічна
- 573. зрошений
- 574. зрошеність
- 575. зрошувальний
- 576. зрошуваний
- 577. зрошування, зрошення
- 578. зрошування лиманове
- 579. зрошування підоране
- 580. зрошування повеневе
- 581. зрошування штучне
- 582. зрошувати, зросити
- 583. зсув ґрунту
- 584. зяб
- 585. зяб пізній
- 586. зяб ранній

- 587. зяблевий обробіток ґрунту
- 588. зяблевий обробіток задернїлих ґрунтів
- 589. зяблевий обробіток ґрунту комбїнований
- 590. зяблевий обробіток ґрунту напівпаровий
- 591. зяблевий обробіток ґрунту після просапних культур
- 592. зяблевий обробіток ґрунту поліпшений
- 593. зяблювання
- 594. інтенсивність заробки рослинних решток і добрив
- 595. інфільтрація
- 596. іржа порошиста
- 597. кадастр земельний
- 598. кайма капілярна
- 599. капіляри ґрунтові
- 600. капілярність ґрунту
- 601. карантинна служба
- 602. карта ґрунтово-агрохімічна
- 603. карта забур`яненості посівів (поля)
- 604. карта робочої ділянки агротехнологічна
- 605. картографування змитих ґрунтів
- 606. картування бур`янів
- 607. кірка ґрунтова
- 608. класифікація бур`янів багаторічних
- 609. класифікація бур`янів за біологічними ознаками
- 610. класифікація бур`янів за способом живлення
- 611. класифікація бур`янів малорічних
- 612. класифікація бур`янів не паразитних
- 613. класифікація гербіцидів
- 614. класифікація обробітку ґрунту
- 615. класифікація сівозмін
- 616. клин
- 617. клин озимий
- 618. клин паровий
- 619. клин просапний
- 620. комбайнер
- 621. компост компост
- 622. компост долежаний (достиглий)
- 623. компост листяний
- 624. компост мішаний
- 625. компост свіжий
- 626. компостовий
- 627. компостувати
- 628. книга історії полів
- 629. коефіцієнт водоспоживання (коефіцієнт витрати вологи)
- 630. коефіцієнт спущеності ґрунту
- 631. коефіцієнт стоку

- 632. коефіцієнт структурності
- 633. коефіцієнт транспірації
- 634. коефіцієнт фільтрації
- 635. кальматаж
- 636. кольматація
- 637. консервація орних земель
- 638. контроль за технологічним процесом
- 639. контроль органолептичний
- 640. контроль якості робіт потоковий
- 641. контурно-меліоративна організація території
- 642. копальник
- 643. копальниця
- 644. копанка
- 645. копання
- 646. копати
- 647. копач
- 648. коренева система
- 649. кореневище
- 650. кореневі виділення
- 651. кореневі паростки
- 652. кормова одиниця
- 653. котки
- 654. коткування
- 655. крилатка кришення ґрунту
- 656. кришіння ґрунту
- 657. кротування
- 658. куліси
- 659. культиватор
- 660. культивація
- 661. культивація передпосівна
- 662. культура
- 663. культура баштанна
- 664. культура беззмінна
- 665. культура беззмінна
- 666. культура вигнана
- 667. культура городня
- 668. культура грядкова
- 669. культура деревна
- 670. культура землеробства
- 671. культура зимостійка
- 672. культура післяжнивна
- 673. культура плодоягідна
- 674. культура основна
- 675. культура парозаймаюча
- 676. культура підсівна

- 677. культура повторна
- 678. культура покривна
- 679. культура проміжна
- 680. культура проміжна озима
- 681. культура проміжна підсівна
- 682. культура проміжна післяжнивна
- 683. культура проміжна післяукісна
- 684. культура просапна
- 685. культура сільськогосподарська
- 686. культура суцільної сівби
- 687. культура технічна
- 688. культуртехнічні роботи
- 689. лабільність культур
- 690. лан
- 691. лежати під паром
- 692. ландшафт
- 693. ландшафт сільськогосподарський
- 694. ланка системи землеробства
- 695. ланка сівозміни
- 696. летючки
- 697. липкість ґрунту
- 698. лід
- 699. лісосмуга вітрозахисна
- 700. лісостеп
- 701. ложе
- 702. луг
- 703. луг альпійський
- 704. луг гірський
- 705. луг природний
- 706. луговий, лучний
- 707. лука
- 708. луківник
- 709. лукомеліоративний
- 710. лукомеліоратор
- 711. лукомеліорація
- 712. лукопасовищний
- 713. лунка
- 714. лункування
- 715. лушення
- 716. луцильники
- 717. льоновтома
- 718. макроструктура ґрунту
- 719. максимальна гігроскопічність
- 720. малування
- 721. межа

- 722. межа пластичності верхня
- 723. межа пластичності нижня
- 724. меліорація
- 725. меліорація ґрунту
- 726. меліорація ґрунту хімічна
- 727. метод захисту рослин біологічний
- 728. метод обліку забур'яненості кількісний
- 729. метод обліку забур'яненості кількісно-ваговий
- 730. метод обліку забур'яненості окомірний
- 731. метод проростків
- 732. міжряддя
- 733. мікогербіциди
- 734. мікроелементи
- 735. мікроклімат
- 736. мікроорганізми азот фіксуєчі
- 737. мікрорельєф
- 738. мікроструктура ґрунту
- 739. мікрофлора
- 740. мінералізація
- 741. мінімалізація обробітку ґрунту
- 742. мінімалізація передпосівного обробітку ґрунту
- 743. модель родючості ґрунту
- 744. модуль стоку
- 745. моніторинг
- 746. монокультура
- 747. моноліт
- 748. морозостійкий
- 749. моростійкість
- 750. мотика
- 751. мотика ротаційна
- 752. мотовило
- 753. мульча
- 754. мульчувати
- 755. мотиження
- 756. мульчування
- 757. набухання ґрунту
- 758. нагортання валів
- 759. наділ землі
- 760. напівпар
- 761. насаджений
- 762. насаджування
- 763. насадження
- 764. насадження багатоярусне
- 765. насадження деревне
- 766. насадження насінне

- 767. насадження полезахисне
- 768. насадження природне
- 769. насадження протиерозійні лісомеліоративні
- 770. насаджувати, насадити
- 771. насінневий, насінний
- 772. насіннеочисний
- 773. насінник
- 774. насінництво
- 775. насінницький
- 776. нахил
- 777. недоораний недопаханный
- 778. недоорювання недопахивание
- 779. недоорювати
- 780. нестача азоту
- 781. нестача заліза
- 782. нестача калію
- 783. нестача кальцію
- 784. нестача кисню
- 785. нестача кобальту
- 786. нестача магнію
- 787. нестача міді
- 788. нестача марганцю
- 789. нестача сірки
- 790. нестача фосфору
- 791. нестача цинку
- 792. нітрифікація
- 793. норма висіву
- 794. норма ерозій
- 795. обвал
- 796. обводнення
- 797. обгортання
- 798. обертання шару ґрунту
- 799. об`ємна маса ґрунту
- 800. оборот пласта
- 801. оборот польових культур
- 802. оборювання обприскування
- 803. обробіток безполицевий
- 804. обробіток ґрунтозахисний
- 805. обробіток ґрунту глибокий
- 806. обробіток ґрунту двофазний
- 807. обробіток ґрунту дуже глибокий
- 808. обробіток ґрунту нульовий
- 809. обробіток ґрунту плоскорізний
- 810. обробіток до посівний
- 811. обробіток зяблевий

- 812. обробіток зяблевий звичайний
- 813. обробіток зяблевий комбінований
- 814. обробіток зяблевий напівпаровий
- 815. обробіток зяблевий поліпшений
- 816. обробіток комбінований
- 817. обробіток контурний
- 818. обробіток механічний
- 819. обробіток міжрядний
- 820. обробіток мілкий
- 821. обробіток мінімальний
- 822. обробіток мульчуючий
- 823. обробіток основний
- 824. обробіток передпосівний
- 825. обробіток післяпосівний
- 826. обробіток плоскорізний
- 827. обробіток плужний
- 828. обробіток поверхневий
- 829. обробіток полиневий
- 830. обробіток протиерозійний
- 831. обробіток роторний
- 832. обробіток середній
- 833. огріх
- 834. озимина
- 835. окультурення ґрунту
- 836. опад рослинний
- 837. операція технологічна
- 838. опір ґрунту питомий
- 839. оранка
- 840. оранка всклад
- 841. оранка гладенька
- 842. оранка гребениста
- 843. оранка двоярусна
- 844. оранка загінна
- 845. оранка із западинами
- 846. оранка звичайна
- 847. оранка злитна
- 848. оранка контурна
- 849. оранка кротова
- 850. оранка культурна
- 851. оранка меліоративна
- 852. оранка плантажна
- 853. оранка розгінна
- 854. оранка ступінчаста
- 855. оранка триярусна
- 856. оранка фігурна

- 857. оранка ярусна
- 858. орач
- 859. органи бур`яннів репродуктивні
- 860. органи надземні
- 861. освоєння сівозмін
- 862. освоєння цілинних і перелогових земель
- 863. осідання ґрунту
- 864. оструктурювання ґрунту
- 865. осушення земель
- 866. оцінка сівозміни
- 867. оцінка якості польових робіт
- 868. паводок
- 869. падалиця
- 870. пар
- 871. пар весняний
- 872. пар зайнятий
- 873. пар кулісний
- 874. пар ранній
- 875. пар сидеральний
- 876. пар чистий
- 877. пар чорний
- 878. пасовище
- 879. пасовища природні
- 880. пасовищезміна
- 881. переборознити перебороздить
- 882. переборонувати перебороновать
- 883. перевертання скиби
- 884. перегар
- 885. передпопередник
- 886. перекотиполе
- 887. переліг
- 888. перелоговий залежний
- 889. перелопачений перелопаченный
- 890. перелопачування
- 891. перемішування ґрунту
- 892. переораний
- 893. переорювання
- 894. переорювати
- 895. пересів
- 896. період вегетації
- 897. період вегетаційний
- 898. період перед залуженням польовий
- 899. період перехідний при освоєнні сівозміни
- 900. пил
- 901. пилова буря

- 902. питома маса ґрунту
- 903. підгорнутий
- 904. підгортальник
- 905. підгортання
- 906. підгортати
- 907. підґрунтовий
- 908. підґрунтя
- 909. піддирання ґрунту
- 910. підрізання бур`янів
- 911. підораний
- 912. підорний
- 913. підпушений
- 914. підпушування
- 915. підпушити
- 916. підривання
- 917. подошва плужна
- 918. підсів
- 919. піскування
- 920. план освоєння сівозміни
- 921. плантаж
- 922. планування ґрунту капітальне
- 923. пласт
- 924. пластичність ґрунту
- 925. площа водозбірна
- 926. площа живлення
- 927. площа посівна
- 928. плуг
- 929. плямистість
- 930. повітроємкість ґрунту
- 931. повітромісткість ґрунту
- 932. повітрообмін
- 933. повітропроникність
- 934. повітряний режим
- 935. поглиблення орного шару
- 936. поглиблення орного шару дерново-підзолистих ґрунтів
- 937. поглиблення орного шару поступове
- 938. поглиблення орного шару сірих лісових ґрунтів
- 939. поглиблення орного шару солонцюватих ґрунтів
- 940. поглиблення орного шару чорноземних ґрунтів
- 941. поживний режим
- 942. показники родючості ґрунту
- 943. покрив рослинний
- 944. поле
- 945. поле агро меліоративне
- 946. поле вивідне

- 947. поле збірне
- 948. полімікродобриво
- 949. поліфосфати
- 950. поліпшення природних кормових угідь
- 951. поліпшення природних кормових угідь докорінне
- 952. поліпшення природних кормових угідь поверхневе
- 953. полісся
- 954. поля сівозміни
- 955. попередник
- 956. попередник непаровий
- 957. попередник просапний
- 958. попередник стерньовий
- 959. пори
- 960. пористість аерації
- 961. пористість ґрунту
- 962. пористість ґрунту агрегатна
- 963. пористість ґрунту капілярна
- 964. пористість ґрунту некапілярна
- 965. поріг шкідливості бур`янів
- 966. поріг шкідливості бур`янів економічний
- 967. посадка
- 968. посів
- 969. посів беззмінний
- 970. посів післяжнивний
- 971. посів післяукісний
- 972. посів повторний
- 973. посів проміжний
- 974. посуха
- 975. потрава
- 976. похил
- 977. прикопаний
- 978. прикопування
- 979. прикопувати
- 980. приорювання
- 981. приорювати
- 982. приморозок
- 983. приорювання
- 984. проба ґрунту
- 985. провокація сходів бур`янів
- 986. прогноз забур`яненості
- 987. програмування врожаю
- 988. продуктивність сівозмін
- 989. продуктивність транспірації
- 990. проектування сівозміни
- 991. промерзання ґрунту

- 992. промоїна
- 993. проорювання
- 994. проорювати
- 995. прополювальний
- 996. прополювання
- 997. прополювати
- 998. проривання
- 999. проривати
- 1000. проривний
- 1001. прорізування поперечне
- 1002. прорізувати
- 1003. проріджування
- 1004. просапний
- 1005. просапування
- 1006. просапувати
- 1007. просів
- 1008. профілювання поверхні
- 1009. процес аеробний
- 1010. процес анаеробний
- 1011. прошарок
- 1012. п`ятипілка
- 1013. районування
- 1014. реакція ґрунтового розчину
- 1015. регіон
- 1016. регулятори росту
- 1017. регулювання сніготанення
- 1018. режим водний випітний
- 1019. режим водний десуктивно-випітний
- 1020. режим водний непромивний
- 1021. режим водний періодично випітний
- 1022. режим водний промивний
- 1023. режим вологості ґрунту
- 1024. режим ґрунту водний
- 1025. режим ґрунту тепловий
- 1026. режим зрошення
- 1027. резистентність бур`янів
- 1028. рекультивація
- 1029. рекультивація біологічна
- 1030. рекультивація технічна
- 1031. рельєф
- 1032. ресурси агрокліматичні
- 1033. ретарданти
- 1034. ретроградація
- 1035. реутилізація
- 1036. речовини поживні

- 1037. рештки рослинні
- 1038. рів
- 1039. рівнина
- 1040. рівномірність глибини обробітку
- 1041. рілля
- 1042. роботи культуртехнічні
- 1043. робоча ділянка поля
- 1044. родючість ґрунту
- 1045. родючість ефективна
- 1046. родючість природна
- 1047. родючість штучна
- 1048. розетки листя
- 1049. розеточність
- 1050. розкладання біохімічне
- 1051. розкопка
- 1052. розмірзання ґрунту
- 1053. розмив рівчаково-струмковий
- 1054. розмикання листя
- 1055. розміщення культур смугове
- 1056. розмноження
- 1057. розмноження нестатеве
- 1058. розмноження статеве
- 1059. розпилення ґрунту
- 1060. розпушування ґрунту
- 1061. розпушування ґрунту глибоке безполицеве
- 1062. розпушування ґрунту ранньовесняне
- 1063. роса борошниста
- 1064. рослини бобові
- 1065. ротаційна таблиця
- 1066. ротація сівозміни
- 1067. рубежі другого порядку
- 1068. рубежі (елементи) лінійні
- 1069. рубежу першого порядку
- 1070. рубежі третього порядку
- 1071. садіння
- 1072. сажка летюча
- 1073. сажка пухирчаста
- 1074. саомеліорація
- 1075. саморозпушеність ґрунту
- 1076. самосумісність культур
- 1077. самоущільнення ґрунту
- 1078. сапання
- 1079. селі
- 1080. семипілка
- 1081. середовище ґрунтове

1082. сидерат
1083. сидерація
1084. симбіоз
1085. система заходів боротьби з бур'янами
1086. система землеробства
1087. система землеробства екстенсивна
1088. система землеробства заліжна
1089. система землеробства зональна
1090. система землеробства інтенсивна
1091. система землеробства лісопільна
1092. система землеробства перелогова
1093. система землеробства перехідна
1094. система землеробства підсічно-вогнева
1095. система землеробства примітивна
1096. система обробітку ґрунту
1097. система зялевого обробітку ґрунту
1098. система передпосівного обробітку ґрунту
1099. система обробітку ґрунту під озимі культури
1100. система обробітку ґрунту під ярі культури
1101. система сівозмін
1102. сівба
1103. сівозміна
1104. сівозміна ґрунтозахисна
1105. сівозміна зерно-парова
1106. сівозміна зерно-паро-просапна
1107. сівозміна зерно-паро-трав'яна
1108. сівозміна зерно-просапна
1109. сівозміна зерно-трав'яна
1110. сівозміна зерно-трав'яно-просапна або плодозмінна
1111. сівозміна кормова
1112. сівозміна коротко-ротаційна
1113. сівозміна луко-пасовищна
1114. сівозміна овочева
1115. сівозміна освоєна
1116. сівозміна плодорозсадницька
1117. сівозміна польова
1118. сівозміна прифермська
1119. сівозміна просапна
1120. сівозміна сидеральна
1121. сівозміна сінокісна
1122. сівозміна спеціалізована
1123. сівозміна спеціальна
1124. сівозміна травопільна
1125. сівозміна трав'яно-зернова
1126. сівозміна трав'яно-просапна

- 1127. сінокоси
- 1128. скиба
- 1129. склад ґрунту агрегатний
- 1130. склад ґрунту гранулометричний
- 1131. складення ґрунту
- 1132. смуга
- 1133. смуга лісова полезахисна
- 1134. смуга поворотна
- 1135. снігозатримання
- 1136. соліфлюксія
- 1137. соляризація
- 1138. спалювання бур`янів
- 1139. спеціалізація сівозмін
- 1140. спікання ґрунту
- 1141. сплість ґрунту
- 1142. сплість ґрунту біологічна
- 1143. сплість ґрунту фізична
- 1144. сплість затінення
- 1145. спливання ґрунту
- 1146. спосіб механічного обробітку ґрунту
- 1147. спушеність ґрунту
- 1148. спушування
- 1149. степ
- 1150. стерня
- 1151. стійкість ґрунту протиерозійна
- 1152. стік
- 1153. строк повернення
- 1154. структура ґрунту
- 1155. структура посівних площ
- 1156. структура сільськогосподарських угідь
- 1157. структурність ґрунту
- 1158. структуроутворювачі
- 1159. ступінь еродованості ґрунту
- 1160. ступінь змитості ґрунту
- 1161. схема сівозміни
- 1162. схил
- 1163. схил простий
- 1164. схил складний
- 1165. сходи
- 1166. сультація
- 1167. сумісність культур
- 1168. суховій
- 1169. аблиця ротаційна
- 1170. таблиця освоєння змінни
- 1171. твердість ґрунту

- 1172. теорія
- 1173. теорія необхідності чергування культур
- 1174. тепловий баланс ґрунту
- 1175. тепловіддача ґрунту
- 1176. теплоємність ґрунту
- 1177. теплообмін в ґрунті
- 1178. теплопровідність ґрунту
- 1179. тераси
- 1180. терасування
- 1181. техногенез
- 1182. технологія
- 1183. технологія ґрунтозахисна
- 1184. технологія енергоощадна
- 1185. технологія зональна
- 1186. технологія індустріальна
- 1187. технологія інтенсивна
- 1188. типи сівозмін
- 1189. травосумішка
- 1190. тракторист
- 1191. типи водного режиму ґрунту
- 1192. токсикоз ґрунту
- 1193. токсичність гербіцидів
- 1194. токсичність ґрунту
- 1195. толерантність бур`янів
- 1196. толока
- 1197. травопілля
- 1198. транспіраційний коефіцієнт
- 1199. транспірація
- 1200. трипілка
- 1201. угіддя земельне
- 1202. угіддя кормове
- 1203. угіддя кормове польове
- 1204. угіддя кормове природне
- 1205. угіддя сільськогосподарське
- 1206. удушення бур`янів
- 1207. умови життя
- 1208. умови середовище
- 1209. урожай
- 1210. урожай біологічний
- 1211. урожай господарський
- 1212. урожайність
- 1213. усадка ґрунту
- 1214. утворення мікрорельєфу
- 1215. ущільнення ґрунту
- 1216. фаза ґрунту

- 1217. фаза ґрунту повітряна
- 1218. фаза ґрунту рідка (ґрунтовий розчин)
- 1219. фактори антропічні (антропогенні)
- 1220. фактори ґрунтоутворення
- 1221. фактори екологічні
- 1222. фактори ерозії ґрунту
- 1223. фактори життя земні
- 1224. фактори життя космічні
- 1225. фактори життя рослин
- 1226. фільтрація
- 1227. фітомеліорація ґрунту
- 1228. фітосанітарний стан
- 1229. фітоценоз
- 1230. фотосинтез
- 1231. фракція гранулометричних елементів
- 1232. фракція мулиста
- 1233. фрезерування
- 1234. фрези
- 1235. хлібороб
- 1236. цибулина
- 1237. цілина
- 1238. чеки
- 1239. чизелювання
- 1240. чизель
- 1241. чорнозем
- 1242. чотирипілка
- 1243. шар ґрунту
- 1244. шар ґрунту окультурений
- 1245. шар ґрунту орний
- 1246. шар ґрунту підорний
- 1247. шар ґрунту посівний
- 1248. шар ґрунту родючий
- 1249. шар рекультивований
- 1250. шарування
- 1251. швидкість вітру порогова
- 1252. шести пілка
- 1253. шийка коренва
- 1254. шкідливість бур`янів
- 1255. школа землеробства
- 1256. шлейфи
- 1257. шлейфування
- 1258. шпаруватість ґрунту
- 1259. щілиноріз
- 1260. щілинування
- 1261. щільність складення ґрунту

- 1262. щільність ґрунту оптимальна
- 1263. щільність ґрунту рівноважна
- 1264. щільність твердої фази ґрунту
- 1265. яр
- 1266. ярина
- 1267. яроутворення